

ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

СТЕЦЕНКО ДМИТРО ІГОРОВИЧ

УДК 343.122:341.322.5

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ
ПОТЕРПІЛИХ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ**

на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю

08 – Право
081 – Право

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Д.І. Стеценко**

Науковий керівник: **Пядишев Володимир Георгійович,**
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2026

АНОТАЦІЯ

Стеценко Д. І. Забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2026.

Дисертацію присвячено комплексному кримінально-процесуальному дослідженню забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів. Актуальність обраної теми зумовлена масштабом воєнної віктимізації внаслідок збройної агресії проти України, значною кількістю постраждалих осіб, транснаціональним характером доказової інформації, перебуванням потерпілих за межами України або на тимчасово окупованих територіях, руйнуванням документів і реєстрів, а також підвищеним ризиком повторної травматизації під час кримінального провадження. Обґрунтовано, що ефективність розслідування воєнних злочинів має оцінюватися не лише за результатами кримінального переслідування винних, а й за здатністю держави своєчасно встановити потерпілу особу, надати їй процесуальний статус, забезпечити поінформовану участь, безпеку, конфіденційність, правничу допомогу, відшкодування шкоди та доступ до національних і міжнародних правовідновлювальних процедур.

Метою дослідження є розроблення цілісної кримінально-процесуальної концепції забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів і формулювання пропозицій щодо вдосконалення національних та транснаціональних механізмів їх участі, захисту, інформування, представництва, компенсації та відновлення порушених прав. Об'єктом дослідження визначено кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають і реалізуються у зв'язку із забезпеченням прав потерпілих від воєнних злочинів, а предметом – сукупність теоретичних, нормативних,

організаційних і практичних засад такого забезпечення у кримінальному провадженні. Методологічну основу роботи становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема системно-структурний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, соціологічний та метод правового моделювання. Емпіричну базу утворюють матеріали національної судової практики, документи органів прокуратури, міжнародних організацій та спеціалізованих інституцій, матеріали Міжнародного кримінального суду, Eurojust і Реєстру збитків для України, а також результати анкетування слідчих, прокурорів та адвокатів.

У першому розділі розкрито теоретико-правові й нормативні засади статусу потерпілих від воєнних злочинів. Простежено розвиток уявлень про права людини, правові гарантії та механізми їх реалізації, уточнено співвідношення понять «забезпечення», «охорона», «захист» і «відновлення» прав у кримінальному провадженні. Інститут забезпечення прав учасників кримінального провадження визначено як багаторівневу систему нормативних, організаційних і процедурних засобів, що охоплює правовий статус, діяльність уповноважених органів, процесуальний контроль, оскарження та відновлення порушених прав. Доведено, що формальна наявність прав у законі не є достатньою без створення фактичних умов для їх здійснення.

Сформульовано положення про потерпілого від воєнного злочину як спеціального суб'єкта кримінального провадження, статус якого не вичерпується загальною моделлю, закріпленою у кримінальному процесуальному законодавстві. Його специфіку зумовлюють міжнародно-правова природа діяння, масовий або колективний характер шкоди, підвищена вразливість, ризики переслідування, переміщення чи депортація, втрата документів, перебування за кордоном, тривалий психологічний вплив і зв'язок національного провадження з міжнародними механізмами участі та компенсації. Уточнено співвідношення категорій «потерпілий», «жертва» і «постраждала особа»: фактичне заподіяння шкоди, міжнародно-правове

визнання жертви та набуття процесуального статусу потерпілого розглядаються як взаємопов'язані, проте не тотожні юридичні площини. Обґрунтовано необхідність поєднання оперативності процесуального визнання з мінімально необхідною перевіркою зв'язку між особою, шкодою та подією воєнного злочину.

Систематизовано міжнародні стандарти забезпечення прав потерпілих від міжнародних злочинів. Встановлено, що вони охоплюють доступ до правосуддя, право бути почутим, своєчасне й зрозуміле інформування, правничу та психологічну допомогу, безпеку, повагу до приватного життя, конфіденційність, недопущення вторинної віктимізації, участь у провадженні, реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення. Зазначені стандарти мають нормативно-орієнтуюче і методологічне значення для національного кримінального процесу та повинні імплементуватися з урахуванням змагальності, презумпції невинуватості, права на захист і справедливого балансу інтересів сторін.

Другий розділ присвячено процесуальним механізмам забезпечення та реалізації прав потерпілих у кримінальному провадженні України. Доведено, що встановлення особи, своєчасне визнання потерпілим і належне інформування є вихідними умовами здійснення всього комплексу процесуальних прав. Запропоновано розглядати інформування не як одноразове вручення пам'ятки, а як безперервну процесуальну комунікацію, яка охоплює повідомлення про хід провадження, порядок участі у процесуальних діях, подання заяв, клопотань і скарг, доступ до правничої допомоги, заходи безпеки, компенсаційні процедури та можливості міжнародного захисту. Обґрунтовано доцільність розвитку захищених цифрових каналів комунікації та реєстрової моделі взаємодії з потерпілими за умови дотримання вимог щодо персональних даних і таємниці досудового розслідування.

Досліджено гарантії участі потерпілого під час допиту, пред'явлення для впізнання, дистанційної участі та інших слідчих і процесуальних дій.

Визначено, що їх організація має одночасно забезпечувати отримання достовірної доказової інформації, повагу до гідності особи та мінімізацію повторної травматизації. Обґрунтовано необхідність попередньої оцінки вразливості й процесуальних потреб потерпілого, залучення психолога, перекладача, представника та спеціаліста, використання аудіо- і відеофіксації, адаптації способу комунікації до віку, психоемоційного стану та характеру пережитого насильства. Потерпіло-орієнтований підхід визначено не як надання потерпілому процесуальних переваг, а як спосіб забезпечення реального доступу до прав за умови збереження балансу з правами підозрюваного чи обвинуваченого.

Розкрито гарантійне значення правничої допомоги та процесуального представництва. Участь адвоката охарактеризовано як засіб формування процесуальної позиції потерпілого, підготовки заяв, клопотань і скарг, участі у слідчих діях, контролю за дотриманням прав, документування шкоди, захисту конфіденційної інформації та орієнтації в національних і міжнародних процедурах. Встановлено потребу в розширенні доступності безоплатної правничої допомоги, спеціалізації представників і координації професійного представництва з іншими формами підтримки.

Безпеку, конфіденційність і захист персональних даних потерпілих обґрунтовано як єдиний гарантійний комплекс. Зазначено, що заходи захисту мають враховувати ризики переслідування осіб на окупованих територіях, загрози для членів сім'ї, розкриття місця перебування, стигматизацію жертв сексуального насильства, витоки цифрових даних і повторне поширення травматичного контенту. Наголошено на необхідності ранньої оцінки ризиків, диференційованого застосування псевдонімізації, закритого режиму окремих процесуальних дій, дистанційної участі, обмеження доступу до матеріалів, захищеного зберігання даних та міжвідомчої координації заходів безпеки.

Право на відшкодування шкоди визначено самотійною кримінально-процесуальною гарантією, а не другорядним наслідком обвинувальної

діяльності держави. Проаналізовано цивільний позов у кримінальному провадженні, добровільне відшкодування, реституцію, арешт майна, спеціальні державні виплати та їх співвідношення з міжнародними компенсаційними механізмами. Встановлено, що результативність відшкодування залежить від раннього й стандартизованого документування фізичної, психологічної, моральної, майнової та соціальної шкоди, належного встановлення причинного зв'язку, збереження доказів і своєчасного інформування потерпілого про доступні способи правовідновлення.

Окремо досліджено використання цифрових джерел інформації, матеріалів відкритих джерел (OSINT), фото- і відеозаписів, супутникових знімків, геолокаційних даних, метаданих, електронних реєстрів та інших цифрових відомостей для підтвердження показань потерпілих. Обґрунтовано, що такі матеріали не утворюють самостійного виду доказів і набувають процесуального значення лише після належного збирання, фіксації, перевірки, автентифікації та введення до провадження у формах, передбачених законом. Їх функції визначено як підтверджувальну, перевірочну, уточнювальну та правозахисну. Розмежовано критерії належності, допустимості, достовірності, автентичності, цілісності, походження і доказової ваги цифрових матеріалів; обґрунтовано значення збереження ланцюга володіння та фіксації методики верифікації.

У третьому розділі досліджено міжнародне співробітництво та транснаціональні механізми забезпечення прав потерпілих. Міжнародну правову допомогу визначено не лише як спосіб отримання доказів з іноземних юрисдикцій, а як самостійний механізм встановлення потерпілих, вручення процесуальних документів, організації дистанційної участі, одержання медичних, міграційних, соціальних і цифрових даних, підтримання безпечної комунікації та збереження доказової інформації. Проаналізовано значення спільних слідчих груп, Eurojust і бази CISED для координації документування та уникнення дублювання процесуальних дій.

Співробітництво України з Міжнародним кримінальним судом розглянуто як складову реалізації прав потерпілих, а не виключно як інструмент міжнародного кримінального переслідування. Розкрито особливості участі потерпілих у провадженні перед Судом, їх представництва, захисту приватності й безпеки, доступу до репарацій, діяльності Секції з питань участі потерпілих і репарацій, Офісу громадського захисника потерпілих і Трастового фонду для жертв. Обґрунтовано необхідність створення в Україні сталої інфраструктури інформування, правового консультування та сприяння потерпілим у взаємодії з інституціями МКС.

Визначено місце Реєстру збитків для України, майбутньої Компенсаційної комісії, компенсаційного фонду та суміжних інституцій у системі відновлення прав потерпілих. Доведено подвійне функціональне призначення матеріалів національного кримінального провадження: вони використовуються для доказування події злочину й вини конкретних осіб та водночас можуть становити доказовий ресурс для міжнародних компенсаційних процедур. Функціональний зв'язок національного провадження, Міжнародного кримінального суду та компенсаційного механізму охарактеризовано як правовідновлювальний контур, у якому кримінальне провадження формує верифіковані відомості про потерпілих і шкоду, а компенсаційні інституції забезпечують розгляд вимог та відшкодування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у формулюванні авторського визначення забезпечення реалізації прав потерпілих від воєнних злочинів; обґрунтуванні їх статусу як спеціальних суб'єктів кримінального провадження; розробленні багаторівневої моделі статусно-ідентифікаційних, інформаційно-комунікаційних, процесуальних, представницьких, безпекових, компенсаційно-відновлювальних, цифрово-доказових та міжнародно-правових гарантій; встановленні подвійного призначення матеріалів кримінального провадження; удосконаленні підходів до процесуального визнання, участі,

цифрового підтвердження показань і міжнародного супроводу потерпілих. Практичне значення роботи визначається можливістю використання сформульованих положень у правотворчій діяльності, практиці органів досудового розслідування, прокуратури, судів, системи безоплатної правничої допомоги, адвокатури, міжнародних і громадських організацій, а також у науковій та освітній діяльності.

Ключові слова: злочини, злочинність, потерпілий, жертва, воєнні злочини, кримінальне провадження, процесуальний статус, гарантії прав, потерпіло-орієнтований підхід, вторинна віктимізація, правнича допомога, відшкодування шкоди, докази, цифрові докази, цифрові сліди OSINT, міжнародна правова допомога, Міжнародний кримінальний суд, Реєстр збитків для України, воєнний стан, репарації, компенсаційний механізм.

SUMMARY

Stetsenko D. I. Ensuring the Exercise of the Rights and Legitimate Interests of Victims of War Crimes in Criminal Proceedings. – Qualification research work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 “Law”. – Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, 2026.

The dissertation presents a comprehensive criminal procedural study of ensuring the exercise of the rights and legitimate interests of victims of war crimes. The relevance of the topic is determined by the scale of wartime victimisation resulting from the armed aggression against Ukraine, the considerable number of affected persons, the transnational nature of evidentiary information, the presence of victims outside Ukraine or in temporarily occupied territories, the destruction of documents and registers, and the increased risk of retraumatisation during criminal proceedings. It is substantiated that the effectiveness of war crimes investigations should be assessed not only by the results of the criminal prosecution of perpetrators, but also by the State’s capacity to identify a victim in a timely manner, grant procedural status, ensure informed participation, safety, confidentiality, legal aid, compensation for harm, and access to national and international restorative mechanisms.

The purpose of the study is to develop a coherent criminal procedural concept for ensuring the exercise of the rights and legitimate interests of victims of war crimes and to formulate proposals for improving national and transnational mechanisms of their participation, protection, information, representation, compensation, and restoration of violated rights. The object of the study comprises criminal procedural legal relations arising and implemented in connection with the protection of the rights of victims of war crimes, while the subject encompasses the theoretical, regulatory, organisational, and practical foundations of such protection in criminal proceedings. The methodological framework combines general scientific and special legal methods, including systemic and structural, formal legal,

comparative legal, sociological methods, and legal modelling. The empirical basis includes national case law, documents of prosecution authorities, international organisations and specialised institutions, materials of the International Criminal Court, Eurojust and the Register of Damage for Ukraine, as well as the results of a survey of investigators, prosecutors, and lawyers.

The first chapter examines the theoretical, legal, and regulatory foundations of the status of victims of war crimes. It traces the development of ideas concerning human rights, legal guarantees, and mechanisms for their implementation and clarifies the relationship between the concepts of “ensuring”, “safeguarding”, “protection”, and “restoration” of rights in criminal proceedings. The institution of ensuring the rights of participants in criminal proceedings is defined as a multi-level system of regulatory, organisational, and procedural means encompassing legal status, the activities of authorised bodies, procedural supervision, appeal mechanisms, and restoration of violated rights. It is demonstrated that the formal existence of rights in legislation is insufficient without creating practical conditions for their exercise.

The dissertation formulates the concept of a victim of a war crime as a special participant in criminal proceedings whose status cannot be exhausted by the general model established by criminal procedural legislation. Its specific nature is determined by the international legal character of the offence, the mass or collective nature of harm, increased vulnerability, risks of persecution, displacement or deportation, loss of documents, residence abroad, long-term psychological consequences, and the connection between national proceedings and international participation and compensation mechanisms. The relationship between the categories of “victim in criminal proceedings”, “victim”, and “affected person” is clarified: the actual infliction of harm, international legal recognition as a victim, and acquisition of procedural victim status are treated as interrelated but legally distinct dimensions. The need to combine prompt procedural recognition with the minimum necessary verification of the link between the person, the harm suffered, and the war crime is

substantiated.

International standards for safeguarding the rights of victims of international crimes are systematised. They encompass access to justice, the right to be heard, timely and comprehensible information, legal and psychological assistance, safety, respect for private life, confidentiality, prevention of secondary victimisation, participation in proceedings, restitution, compensation, rehabilitation, satisfaction, and guarantees of non-recurrence. These standards have normative-guiding and methodological significance for national criminal procedure and should be implemented with due regard to adversarial proceedings, the presumption of innocence, the right to defence, and a fair balance between the interests of the parties.

The second chapter addresses procedural mechanisms for ensuring and exercising the rights of victims in Ukrainian criminal proceedings. It is established that identification of the person, timely recognition as a victim, and proper information constitute the initial prerequisites for the exercise of the entire range of procedural rights. Information is proposed to be understood not as the one-time delivery of a notice of rights, but as continuous procedural communication covering the progress of proceedings, participation in procedural actions, submission of applications, motions, and complaints, access to legal aid, security measures, compensation procedures, and opportunities for international protection. The development of secure digital communication channels and a register-based model of interaction with victims is supported, subject to compliance with personal data protection requirements and the secrecy of the pre-trial investigation.

The guarantees of victims' participation in interviews, identification procedures, remote participation, and other investigative and procedural actions are examined. Their organisation must simultaneously ensure the collection of reliable evidentiary information, respect for human dignity, and minimisation of retraumatisation. The study substantiates the need for a prior assessment of a victim's vulnerability and procedural needs, the involvement of a psychologist, interpreter, representative, and specialist, the use of audio and video recording, and adaptation of

communication to age, psycho-emotional condition, and the nature of the violence experienced. A victim-centred approach is defined not as granting procedural privileges to the victim, but as ensuring genuine access to rights while maintaining a balance with the rights of the suspect or accused.

The safeguarding role of legal aid and procedural representation is disclosed. The participation of a lawyer is characterised as a means of developing the victim's procedural position, preparing applications, motions and complaints, participating in investigative actions, monitoring compliance with rights, documenting harm, protecting confidential information, and navigating national and international procedures. The need to improve the accessibility of free legal aid, specialise representatives in war crimes cases, and coordinate professional representation with other forms of support is established.

Safety, confidentiality, and personal data protection are substantiated as a single set of guarantees. Protective measures must take into account the risk of persecution of persons in occupied territories, threats to family members, disclosure of location, stigmatisation of survivors of sexual violence, leakage of digital data, and repeated dissemination of traumatic content. The study emphasises early risk assessment and differentiated use of pseudonymisation, closed procedural sessions, remote participation, restricted access to case materials, secure data storage, and inter-agency coordination of protective measures.

The right to compensation for harm is defined as an autonomous criminal procedural guarantee rather than a secondary consequence of the State's prosecutorial activity. The civil claim in criminal proceedings, voluntary compensation, restitution, seizure of property, special State payments, and their correlation with international compensation mechanisms are analysed. It is established that effective compensation depends on early and standardised documentation of physical, psychological, moral, material, and social harm, proper establishment of causation, preservation of evidence, and timely information to the victim about available restorative avenues.

Particular attention is paid to the use of digital sources of information, open-

source intelligence (OSINT), photographs and videos, satellite imagery, geolocation data, metadata, electronic registers, and other digital information to corroborate victims' testimony. It is substantiated that such materials do not constitute an autonomous type of evidence and acquire procedural significance only after proper collection, recording, verification, authentication, and introduction into proceedings in the forms prescribed by law. Their functions are defined as corroborative, verification-oriented, clarifying, and rights-protective. The criteria of relevance, admissibility, reliability, authenticity, integrity, provenance, and evidentiary weight of digital materials are distinguished; the importance of preserving the chain of custody and documenting the verification methodology is substantiated.

The third chapter explores international cooperation and transnational mechanisms for safeguarding victims' rights. Mutual legal assistance is defined not only as a means of obtaining evidence from foreign jurisdictions, but also as an independent mechanism for identifying victims, serving procedural documents, organising remote participation, obtaining medical, migration, social, and digital data, maintaining secure communication, and preserving evidentiary information. The role of joint investigation teams, Eurojust, and the Core International Crimes Evidence Database (CICED) in coordinating documentation and avoiding duplication of procedural actions is examined.

Ukraine's cooperation with the International Criminal Court is considered a component of the exercise of victims' rights rather than exclusively an instrument of international criminal prosecution. The dissertation examines victims' participation in proceedings before the Court, their representation, protection of privacy and safety, access to reparations, and the functions of the Victims Participation and Reparations Section, the Office of Public Counsel for Victims, and the Trust Fund for Victims. The need to establish a sustainable national infrastructure for informing, advising, and assisting victims in their interaction with ICC institutions is substantiated.

The place of the Register of Damage for Ukraine, the future Compensation Commission, a compensation fund, and related institutions in the system of restoring

victims' rights is determined. The dual functional purpose of materials from national criminal proceedings is demonstrated: they serve to prove the commission of the crime and the guilt of specific persons and may simultaneously constitute an evidentiary resource for international compensation procedures. The functional link between national proceedings, the International Criminal Court, and the compensation mechanism is characterised as a restorative legal framework in which criminal proceedings generate verified information on victims and harm, while compensation institutions examine claims and provide redress.

The scientific novelty of the results lies in the author's definition of ensuring the exercise of the rights of victims of war crimes; substantiation of their status as special participants in criminal proceedings; development of a multi-level model of status and identification, information and communication, procedural, representative, security, compensation and restoration, digital evidentiary, and international legal guarantees; establishment of the dual purpose of criminal case materials; and improvement of approaches to procedural recognition, participation, digital corroboration of testimony, and international support for victims. The practical significance of the dissertation is determined by the possibility of using its conclusions and proposals in law-making, the practice of pre-trial investigation bodies, prosecution services, courts, the free legal aid system, the legal profession, international and civil society organisations, as well as in research and legal education.

Keywords: crimes, criminality, victim, victim, war crimes, criminal proceedings, procedural status, guarantees of rights, victim-centered approach, secondary victimization, legal aid, compensation for damage, evidence, digital evidence, digital traces OSINT, international legal aid, International Criminal Court, Register of Damages for Ukraine, martial law, reparations, compensation mechanism.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Стеценко Д., Костюченко О. Відшкодування потерпілим шкоди, завданої в результаті воєнних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. Випуск 90: ч. 4. 2025. С. 267-272. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/39-3.pdf>
2. Стеценко Д., Костюченко О. Участь громадських організацій у захисті прав потерпілих від воєнних злочинів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, Випуск № 05, 2025, частина 3. С. 181-186. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/29-2.pdf>
3. Стеценко Д. Цифрові джерела інформації у підтвердженні показань потерпілих від воєнних злочинів: процесуальна форма та критерії оцінки. *Південноукраїнський правничий часопис*. ОДУВС. 2026. № 2. С. 68-72. URL: <https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2026/2/15.pdf>
4. Стеценко Д. Взаємодія національного кримінального провадження з міжнародним компенсаційним механізмом щодо шкоди, завданої воєнними злочинами: проблеми доказової сумісності та процесуального супроводу потерпілих. *Юридичний бюлетень*. 2026. № 40. С. 211-216. URL: <https://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2026/40/26.pdf>
5. Стеценко Д. Деякі питання процесуального статусу потерпілого в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Наше право*. № 1, 2026. С. 75-79. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2026-1/NP_2026_1_075.pdf

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Стеценко Д., Костюченко О. Проблематика зміни підслідності у кримінальних провадженнях, пов'язаних із зникненням осіб безвісти в умовах воєнного стану. *Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 1 травня 2025 року / упоряд. М.О. Денисюк. Київ, 2025. С. 368-370.
2. Стеценко Д. Загальна характеристика бази даних I-DOC, практика та перспективи її застосування в кримінальному процесі. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови* : матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 2 травня 2024 р. Київ, 2024. С. 366-367.

3. Стеценко Д. Цифрові джерела інформації як засіб мінімізації вторинної віктимізації потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні. *Кримінальний аналіз і кібербезпека: об'єднання зусиль для нових викликів*: матеріали Науково-практ. конф., м. Одеса, 22 травня 2026 року. Одеса, 2026. С. 216-221.

4. Стеценко Д. Кримінально-процесуальне забезпечення міжвідомчої та міжнародної взаємодії національної поліції України у документуванні організованих форм воєнної злочинності: потерпіло-орієнтований аспект. *Національна поліція України у формуванні безпечового середовища: наука, практика, інновації*: матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф., 22 травня 2026 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	19
ВСТУП	20

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ СТАТУСУ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Інститут забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження: поняття, зміст та функціональне призначення ... 32

1.2. Потерпілий від воєнних злочинів як суб'єкт кримінального процесу: особливості правового статусу, проблеми ідентифікації та процесуального визнання.....66

1.3. Міжнародні стандарти забезпечення прав потерпілих від міжнародних злочинів: принципи участі, безпеки, відшкодування шкоди та орієнтири для національного кримінального провадження..... 93

РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ.....

2.1. Встановлення особи потерпілого та забезпечення його участі у досудовому розслідуванні: проблеми визнання, інформування та процесуальної комунікації. 109

2.2. Процесуальні гарантії реалізації прав потерпілого під час проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій: допит, впізнання, дистанційні форми участі, залучення психолога та запобігання вторинній віктимізації..... 122

2.3. Правова допомога та процесуальне представництво потерпілого: доступ до безоплатної правничої допомоги, участь представника та компенсація процесуальних витрат 136

2.4. Забезпечення безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних потерпілих у провадженнях щодо воєнних злочинів..... 145

2.5. Реалізація права потерпілого на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні: національні механізми, судова практика та проблеми їх ефективності..... 155

2.6. Використання цифрових джерел інформації, матеріалів відкритих джерел (OSINT) та інших даних для підтвердження показань потерпілих: процесуальні умови допустимості та оцінки доказів..... 165

РОЗДІЛ 3. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ 181

3.1. Міжнародна правова допомога у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів: встановлення потерпілих, отримання доказів та забезпечення їх участі. 181

3.2. Співробітництво України з Міжнародним кримінальним судом щодо реалізації прав потерпілих 193

3.3. Міжнародні механізми фіксації та компенсації шкоди, завданої воєнними злочинами. 204

ВИСНОВКИ..... 213

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 220

ДОДАТКИ 243

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ..... 247

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БПД	безоплатна правнича допомога
ВР	Верховна Рада України
ЄДРСР	Єдиний державний реєстр судових рішень
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КК України	Кримінальний кодекс України
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ	Конституційний Суд України
МВС України	Міністерство внутрішніх справ України
МГП	міжнародне гуманітарне право
МКС	Міжнародний кримінальний суд
НААУ	Національна асоціація адвокатів України
ОДУВС	Одеський державний університет внутрішніх справ
УГСПЛ	Українська Гельсінська спілка з прав людини
ХНУВС	Харківський національний університет внутрішніх справ
CICED	Core International Crimes Evidence Database
EU	European Union
ICC	International Criminal Court
JIT	Joint Investigation Team
OPCV	Office of Public Counsel for Victims
OSINT	Open Source Intelligence
REDRESS	міжнародна правозахисна організація REDRESS
TFV	Trust Fund for Victims
VPRS	Victims Participation and Reparations Section
VRWG	Victims' Rights Working Group
ETS	European Treaty Series

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовила безпрецедентне для національної системи кримінальної юстиції навантаження, пов'язане з необхідністю документування, розслідування та судового розгляду воєнних злочинів. Масовість таких діянь, їх просторове поширення, транснаціональний характер окремих доказових джерел, перебування значної частини потерпілих за межами України або на тимчасово окупованих територіях, руйнування документів і реєстрів, а також травматичний характер пережитого насильства істотно ускладнюють традиційні кримінальні процесуальні механізми забезпечення прав потерпілих.

У кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів потерпілий не може розглядатися лише як особа, якій формально надано процесуальний статус відповідно до положень КПК України. Його процесуальне становище має комплексний характер: потерпілий є носієм порушеного приватного інтересу, джерелом доказової інформації про обставини міжнародного злочину, учасником процесуальної комунікації з органами досудового розслідування та судом, суб'єктом права на безпеку, конфіденційність, правову допомогу, відшкодування шкоди й доступ до національних та міжнародних механізмів правовідновлення. Саме тому ефективність кримінального провадження у справах цієї категорії не може оцінюватися лише через факт реєстрації кримінального правопорушення, повідомлення про підозру чи ухвалення вироку. Вона повинна вимірюватися також тим, наскільки реально потерпілий може бути встановлений, поінформований, залучений до провадження, захищений від повторної віктимізації та забезпечений доступом до компенсаційних процедур.

Актуальність теми посилюється тим, що чинна модель кримінального процесуального статусу потерпілого в Україні формувалася переважно для загальнокримінальних проваджень, у яких подія злочину, коло потерпілих, територія провадження та доказова база зазвичай мають індивідуалізований і

локалізований характер. Воєнні злочини породжують іншу процесуальну реальність: кількість потерпілих може бути значною, їх місцезнаходження невідомим або змінним, шкода - фізичною, психологічною, майновою, моральною, колективною або довготривалою, а доказова інформація - розподіленою між національними органами, міжнародними організаціями, відкритими джерелами, цифровими платформами, іноземними юрисдикціями та спеціальними компенсаційними інституціями.

У таких умовах формального закріплення прав потерпілого у КПК України недостатньо. Потребує наукового обґрунтування спеціальна кримінально-процесуальна модель забезпечення реалізації прав і законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів, яка поєднує теоретико-правові положення про гарантії прав учасників кримінального провадження, особливості статусу потерпілого від міжнародних злочинів, міжнародні стандарти участі та захисту потерпілих, національні механізми правової допомоги, безпеки, відшкодування шкоди, використання цифрових джерел інформації та форми міжнародного співробітництва.

Проблематика дослідження має також практичне значення. Національні органи досудового розслідування, прокуратура, суди, адвокати, система безоплатної правничої допомоги, громадські організації та міжнародні інституції одночасно залучені до процесів документування воєнних злочинів, встановлення потерпілих, збирання доказів, забезпечення участі постраждалих осіб, їх інформування, захисту та супроводу у компенсаційних процедурах. Відсутність належної координації між цими елементами здатна призвести до втрати доказової інформації, повторної травматизації потерпілих, необґрунтованого затягування процесуального визнання особи потерпілою, фрагментації правової допомоги та зниження ефективності майбутнього відшкодування шкоди.

Окремого значення набуває цифровий вимір кримінального провадження щодо воєнних злочинів. Фото- і відеоматеріали, супутникові знімки, геолокаційні дані, відомості з відкритих джерел, цифрові архіви, матеріали журналістських розслідувань, дані міжнародних платформ і спеціалізованих баз

можуть істотно посилювати доказову спроможність показань потерпілих. Водночас такі матеріали не повинні підміняти особисте джерело відомостей і набувають процесуального значення лише за умови належної фіксації, перевірки, автентифікації та введення до кримінального провадження у передбаченій законом формі. Це обумовлює потребу в дослідженні цифрових джерел не тільки як засобів доказування, а й як інструментів мінімізації вторинної віктимізації потерпілих.

Не менш істотним є міжнародний вимір досліджуваної проблематики. Міжнародна правова допомога, спільні слідчі групи, співробітництво України з Міжнародним кримінальним судом, діяльність Реєстру збитків для України, перспективне створення Компенсаційної комісії та компенсаційного фонду формують нове середовище реалізації прав потерпілих. У цьому середовищі матеріали національного кримінального провадження мають значення не лише для доведення події злочину і вини конкретних осіб, а й для підтвердження шкоди, статусу потерпілого та причинно-наслідкового зв'язку у майбутніх компенсаційних процедурах.

Отже, актуальність дисертаційного дослідження зумовлена необхідністю комплексного наукового осмислення забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні як самостійної кримінально-процесуальної проблеми, що перебуває на перетині національного кримінального процесу, міжнародного кримінального правосуддя, міжнародного гуманітарного права, цифрового доказування, механізмів захисту потерпілих і компенсаційних інструментів.

Ступінь наукової розробленості теми. Загальнотеоретичні та кримінальні процесуальні аспекти забезпечення прав учасників кримінального провадження досліджувалися у працях Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, М. А. Погорецького, В. М. Тертишника, О. Г. Шило та інших учених. Проблеми правового статусу потерпілого, його участі у кримінальному провадженні, представництва та забезпечення законних інтересів були предметом дослідження С. Є. Абламського, С. В. Давиденка, Є. В. Діденка, М. І. Гошовського, О. П. Кучинської, А. В. Лапкіна,

М. В. Сенаторова, О. О. Сольонової та інших науковців.

Окремі питання розслідування воєнних злочинів, міжнародних злочинів, документування шкоди, співробітництва з міжнародними інституціями, використання цифрових джерел інформації та відкритих джерел у доказуванні висвітлювалися у працях І. В. Басистої, І. В. Гловюк, О. Є. Користіна, С. В. Демедюка, Р. І. Радейка, А. В. Скрипника, К. П. Шевчишеної, М. І. Смирнова, І. Р. Мудрої, А. Ю. Піменової та інших авторів.

Водночас більшість наявних досліджень зосереджена або на загальному статусі потерпілого, або на методиці розслідування воєнних злочинів, або на окремих міжнародно-правових механізмах. Комплексна кримінально-процесуальна модель забезпечення реалізації прав і законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у національному кримінальному провадженні з урахуванням міжнародного й компенсаційного виміру ще не отримала належного цілісного опрацювання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до положень Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки (що затверджена указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021), Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021-2023 роки (що затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 червня 2021 року № 756-р) пріоритетного напрямку «Правові механізми забезпечення і захисту прав та свобод людини», «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні», Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року №12-21, Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454), а також в межах науково-дослідних робіт Одеського державного університету внутрішніх справ «Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (державний реєстраційний номер

№ 0116U006773), та згідно з планом науководослідницької роботи кафедри кримінально-правових дисциплін «Забезпечення кримінально-правової діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в інтересах кримінального судочинства» (державний реєстраційний номер № 0124U004215).

Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Одеського державного університету внутрішніх справ 25 жовтня 2025 року (протокол № 15).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розроблення цілісної кримінально-процесуальної концепції забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національних і транснаціональних механізмів їх процесуальної участі, захисту, інформування, відшкодування шкоди та доступу до правовідновлювальних процедур.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

- розкрити поняття, зміст і функціональне призначення інституту забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження;
- визначити особливості потерпілого від воєнних злочинів як суб'єкта кримінального процесу, з урахуванням проблем ідентифікації, процесуального визнання, вразливості та характеру заподіяної шкоди;
- систематизувати міжнародні стандарти забезпечення прав потерпілих від міжнародних злочинів у частині участі, безпеки, конфіденційності, правової допомоги, відшкодування шкоди та запобігання вторинній віктимізації;
- охарактеризувати проблеми встановлення особи потерпілого, своєчасного надання процесуального статусу, належного інформування та підтримання процесуальної комунікації у досудовому розслідуванні воєнних злочинів;
- з'ясувати процесуальні гарантії реалізації прав потерпілого під час проведення слідчих (розшукових) і процесуальних дій, зокрема допиту, впізнання, дистанційної участі, залучення психолога та застосування потерпіло-

орієнтованого підходу;

- дослідити доступ потерпілих від воєнних злочинів до правової допомоги, процесуального представництва, безоплатної правничої допомоги та компенсації процесуальних витрат;

- визначити зміст і межі забезпечення безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних потерпілих у провадженнях щодо воєнних злочинів;

- розкрити національні механізми реалізації права потерпілого на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні та виявити проблеми їх ефективності;

- обґрунтувати процесуальні умови використання цифрових джерел інформації, матеріалів відкритих джерел (OSINT) та інших цифрових даних для підтвердження показань потерпілих;

- визначити роль міжнародної правової допомоги у встановленні потерпілих, отриманні доказів і забезпеченні участі потерпілих у провадженнях щодо воєнних злочинів;

- проаналізувати співробітництво України з Міжнародним кримінальним судом щодо реалізації прав потерпілих, їх участі у провадженні, представництва, репарацій і взаємодії з Трастовим фондом для жертв;

- сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики забезпечення прав потерпілих від воєнних злочинів.

Об'єктом дослідження є кримінальні процесуальні правовідносини, що виникають, змінюються та реалізуються у зв'язку із забезпеченням прав і законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні.

Предметом дослідження є забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-юридичних методів пізнання, застосування яких забезпечило всебічне дослідження проблеми реалізації прав і законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні.

Діалектичний метод використано для з'ясування взаємозв'язку між загальним інститутом забезпечення прав учасників кримінального провадження та спеціальним статусом потерпілого від воєнних злочинів. Системно-структурний метод застосовано під час визначення системи гарантій реалізації прав потерпілих, їх класифікації та співвідношення між статусними, комунікаційними, доказовими, безпековими, компенсаційними й міжнародними гарантіями. Формально-юридичний метод дав змогу проаналізувати положення Конституції України, КПК України, КК України, міжнародно-правових актів, документів Міжнародного кримінального суду, актів Ради Європи та інших нормативних джерел.

Порівняльно-правовий метод використано для зіставлення національної моделі процесуального статусу потерпілого з міжнародними стандартами захисту жертв міжнародних злочинів, а також для аналізу взаємодії національного кримінального провадження з Міжнародним кримінальним судом, Реєстром збитків для України та іншими спеціальними механізмами. Герменевтичний метод застосовано при тлумаченні змісту норм кримінального процесуального законодавства та міжнародних стандартів участі, безпеки, конфіденційності й відшкодування шкоди. Функціональний метод дав змогу розкрити практичне призначення окремих гарантій потерпілого, зокрема інформування, представництва, дистанційної участі, захисту персональних даних і цифрового підтвердження показань.

Логіко-нормативний метод використано для формулювання пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства. Метод правового моделювання застосовано при побудові авторської моделі забезпечення реалізації прав потерпілих від воєнних злочинів як багаторівневого механізму, що поєднує національні кримінальні процесуальні процедури, міжнародні стандарти й компенсаційні інституції. Соціологічний метод використано при підготовці та аналізі результатів анкетування слідчих, прокурорів і адвокатів щодо проблем встановлення потерпілих, їх інформування, участі у провадженні, захисту, правової допомоги та відшкодування шкоди. Статистичний метод застосовано для узагальнення

кількісних показників відповідей респондентів.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі теорії держави і права, конституційного права, кримінального процесу, кримінального права, криміналістики, міжнародного кримінального права, міжнародного гуманітарного права, віктимології, цифрового доказування, міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні та захисту прав потерпілих.

Нормативну основу дослідження становлять Конституція України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, закони України у сфері безоплатної правничої допомоги, захисту осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, захисту персональних даних, міжнародного співробітництва та правового режиму воєнного стану, а також міжнародно-правові акти і документи: Женевські конвенції 1949 року та додаткові протоколи до них, Римський статут Міжнародного кримінального суду, Правила процедури та доказування МКС, Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою 1985 року, Основні принципи та керівні положення щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди для жертв грубих порушень міжнародного права прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права 2005 року, акти Ради Європи та Європейського Союзу щодо прав, підтримки й захисту потерпілих.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали національної судової практики у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, офіційні матеріали органів прокуратури, міжнародних організацій і спеціалізованих інституцій, документи Міжнародного кримінального суду, Eurojust, Реєстру збитків для України, аналітичні матеріали щодо документування міжнародних злочинів, а також результати анкетування слідчих, прокурорів та адвокатів з питань встановлення особи потерпілого, забезпечення його участі, безпеки, правової допомоги, відшкодування шкоди та міжнародного співробітництва. Кількісні характеристики проведеного анкетування доцільно остаточно уточнити після затвердження емпіричних матеріалів дисертації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним кримінально-процесуальним дослідженням забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів, у якому обґрунтовано цілісну модель поєднання національних процесуальних гарантій, міжнародних стандартів, цифрових засобів підтвердження доказової інформації та компенсаційних механізмів.

У межах проведеного дослідження отримано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

- сформульовано авторське визначення забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні як системи процесуальних, організаційних, комунікаційних, безпекових, доказових і компенсаційних заходів, спрямованих на реальне набуття та здійснення потерпілим своїх прав, захист від вторинної віктимізації та створення передумов для відновлення порушених прав;

- обґрунтовано підхід до потерпілого від воєнних злочинів як спеціального суб'єкта кримінального провадження, статус якого потребує врахування міжнародно-правової природи злочину, масового або колективного характеру шкоди, вразливості особи, ризиків безпеки та зв'язку провадження з майбутніми компенсаційними процедурами;

- розроблено багаторівневу модель гарантій забезпечення прав потерпілих від воєнних злочинів, що охоплює статусно-ідентифікаційні, інформаційно-комунікаційні, процесуальні, представницькі, безпекові, компенсаційно-відновлювальні, цифрово-доказові та міжнародно-правові гарантії;

- доведено подвійне функціональне призначення матеріалів національного кримінального провадження у справах про воєнні злочини: як засобів доказування у кримінальному процесі та як потенційного доказового ресурсу для Реєстру збитків для України, майбутньої Компенсаційної комісії та інших правовідновлювальних процедур;

удосконалено:

- науковий підхід до співвідношення понять «потерпілий», «жертва» і

«постраждала особа» у провадженнях щодо воєнних злочинів, відповідно до якого фактичне заподіяння шкоди, міжнародно-правове розуміння жертви та національне процесуальне визнання потерпілим є взаємопов'язаними, але не тотожними юридичними площинами;

- положення щодо моменту і процедури визнання особи потерпілою, зокрема необхідність поєднання оперативності набуття процесуального статусу з мінімально необхідною перевіркою зв'язку між особою, шкодою та подією воєнного злочину;

- класифікацію процесуальних гарантій участі потерпілого у досудовому розслідуванні з урахуванням інформування, дистанційної участі, подання заяв і клопотань, представництва, перекладу, залучення психолога та спеціальних процедур для вразливих категорій потерпілих;

- підхід до використання цифрових джерел інформації, матеріалів відкритих джерел (OSINT) та інших цифрових даних для підтвердження показань потерпілих, за яким такі матеріали не є самостійним видом доказів і набувають значення лише після належного процесуального оформлення, перевірки й оцінки у сукупності з іншими доказами;

дістало подальшого розвитку:

- теоретичні положення про інститут забезпечення прав учасників кримінального провадження як систему нормативних, організаційних і процедурних гарантій, спрямованих на фактичну, а не декларативну реалізацію прав;

- положення про потерпіло-орієнтований підхід у кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів, який передбачає баланс між ефективністю розслідування, правами підозрюваного чи обвинуваченого та реальним захистом прав постраждалої особи;

- наукові підходи до міжнародної правової допомоги, співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом, Реєстру збитків для України та інших компенсаційних механізмів як елементів правовідновлювального контуру забезпечення прав потерпілих від воєнних злочинів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що

сформульовані у дисертації висновки, положення та пропозиції можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальшого вивчення процесуального статусу потерпілих від воєнних злочинів, механізмів забезпечення їх участі, безпеки, відшкодування шкоди та взаємодії з міжнародними інституціями;

- у правотворчій діяльності – під час підготовки змін і доповнень до КПК України, законодавства про безоплатну правничу допомогу, захист осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, захист персональних даних, документування шкоди та компенсаційні процедури;

- в освітньому процесі – під час викладання навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Криміналістика», «Міжнародне кримінальне право», «Розслідування воєнних злочинів», а також при підготовці навчально-методичних матеріалів для здобувачів вищої юридичної освіти.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею. Наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації, що виносяться на захист, сформульовані автором особисто. У наукових працях, виконаних у співавторстві, здобувачем розроблено положення, пов'язані з кримінально-процесуальним забезпеченням прав потерпілих від воєнних злочинів, відшкодуванням шкоди, участю громадських організацій, процесуальним статусом потерпілого, цифровими джерелами інформації та взаємодією національного кримінального провадження з міжнародними компенсаційними механізмами.

Апробація результатів дисертації. Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданні кафедри кримінально-правових дисциплін інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ. Основні положення, висновки та пропозиції дисертаційного дослідження апробовано шляхом оприлюднення на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних та науково-теоретичних конференціях, зокрема: Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 1 травня 2025 р.; Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної

відбудови : матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 2 травня 2024 р.; Кримінальний аналіз і кібербезпека: об'єднання зусиль для нових викликів: матеріали Науково-практ. конф., м. Одеса, 22 травня 2026 р.; Національна поліція України у формуванні безпекового середовища: наука, практика, інновації: матеріали Всеукраїнської науково-практ. конф., 22 травня 2026 р.

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації відображено в 9 наукових публікаціях, серед яких 5 статей у виданнях, включених Міністерстві освіти і науки України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та 4 тез – у збірниках науково-практичних та науково-теоретичних конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, списку публікацій здобувача, змісту, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що охоплюють дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (240 найменувань на 22 сторінках) та 3 додатків на 9 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 251 сторінок, з них основний текст – 199 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ СТАТУСУ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

1.1. Інститут забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження: поняття, зміст та функціональне призначення

Частина друга статті третьої Конституції України закріплює імперативне положення, згідно з яким права і свободи людини та відповідні гарантії їх реалізації визначають зміст і спрямованість функціонування держави, а утвердження й забезпечення цих прав і свобод становить її першочерговий і безумовний обов'язок.

Беззаперечним є те, що дієвість інституту гарантій основоположних прав і свобод людини і громадянина перебуває у прямій залежності від стану розвиненості демократичних правових інститутів, рівня економічного розвитку та справедливості механізмів розподілу суспільних благ, якості правотворчого процесу, ступеня правової культури й правосвідомості населення, рівня суспільної консолідованості, а також ефективності функціонування органів державної влади, чинників громадського контролю та усталеності інституційних механізмів запобігання і протидії корупції.

Широта, реальність та практична здійсненність гарантій прав і свобод відображають не лише формально-юридичний і фактичний статус особи у суспільстві, а й зміст чинного в державі правового режиму, а також соціальні можливості, детерміновані характером існуючого суспільного ладу. Ці гарантії виступають критерієм зрілості суспільства та індикатором рівня його цивілізаційного розвитку. Більше того, Конституція України та чинні закони покладають на державу й її органи комплексний обов'язок забезпечувати належні умови для реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини і громадянина [1, с. 3].

Правові феномени, які в подальшому отримали концептуалізацію як права людини, мають витoki у найдавніших етапах розвитку людської цивілізації. Доба Античності традиційно визначається як перша історична фаза формування цілісних уявлень про природу та зміст прав і свобод людини. Саме в грецькій філософській та римській правовій думці відбувається дискурсивне відокремлення концепцій, пов'язаних із природним правом та гідністю індивіда, що є критично важливим для генезису правозахисних ідей.

Зародкові ідеї щодо самоцінності людського життя, його недоторканності та рівності всіх людей перед вищими силами знайшли своє відображення вже у ранніх міфологічних системах та архаїчних релігійних віруваннях [2, с. 22].

До найдавніших письмових джерел, у яких окреслено етичні та нормативні засади, споріднені з подальшими уявленнями про права людини, належать давньоєврейські священні тексти Танаха (у грецькій традиції - «Біблія»). У цих канонічних книгах сформульовано принципи рівності, справедливості, заборону посягань на честь і гідність особи, що в подальшому слугували важливим підґрунтям для еволюції відповідних правових доктрин [3, с. 23, 24].

Упродовж історичного розвитку уявлення про права людини та механізми їх гарантування поступово еволюціонували, віддаляючись від релігійно-міфологічних ідеалізацій та ідеологічних нашарувань, що тривалий час визначали їх зміст і суспільне сприйняття. З часом ці уявлення дедалі більше набували раціонально обґрунтованого характеру, перетворюючись на елементи системного, науково верифікованого знання. На основі цього відбувалося формування філософсько-правових концепцій, у межах яких права і свободи людини та громадянина осмислювалися не лише як моральні чи релігійні приписи, а як універсальні, об'єктивно необхідні та закономірні елементи суспільного буття, що мають вищу юридичну силу та онтологічну значущість [1, с. 8].

Даний процес інтелектуальної еволюції сприяв виробленню узагальнених характеристик прав і свобод, визначенню їх природи, структури та змісту, а також окресленню умов їх належного забезпечення і захисту. Поступове

відходження від теоцентричних і догматичних пояснень прав людини дозволило інтегрувати до наукового дискурсу принципи раціоналізму, природного права, суспільного договору, індивідуальної автономії та верховенства права. Саме ці ідеї створили теоретичне підґрунтя для формування цілісних моделей правового статусу особи, включаючи концепції невідчужуваності прав, їх універсальності, пріоритетності над державними інтересами та залежності ефективності їх реалізації від зрілості інституційної системи.

Таким чином, трансформація уявлень про права людини від догматичних норм до науково обґрунтованих філософсько-правових доктрин стала ключовою передумовою появи сучасних стандартів правового регулювання, визначення механізмів гарантування прав і свобод та становлення демократичних правових держав. Це, у свою чергу, зумовило формування комплексної методології їх захисту, що включає нормативні, інституційні, процедурні та соціально-культурні компоненти, необхідні для реального забезпечення правового статусу людини й громадянина.

Перші згадки, пов'язані з уявленнями про права людини, містяться у законах Хаммурапі (1792–1750 рр. до н.е.), де судочинство ґрунтувалося на засадах справедливості та змагальності, а покарання - на принципі таліона. Попри окремі норми, спрямовані на захист слабших, повноцінні гарантії прав були неможливі через класову ієрархію та рабовласницький лад [4, с. 12].

У правовій пам'ятці Стародавньої Індії «Законах Ману» (II ст. до н.е. – II ст. н.е.) гарантії справедливого розгляду справи пов'язувалися з колегіальністю суду, хоча варновий поділ визначав міру відповідальності.

Антична думка, яка вбачала у законах поліса (місто-держава) прояв божественної справедливості, внесла ідеї законності, рівності та справедливості, що сприяли подальшому становленню концепції прав людини [5, с. 12].

На думку українського дослідника С. Головатого, саме Арістотель сформував інтелектуальні засади того підходу до справедливості, який згодом ліг в основу сучасних правових концепцій. У своїх працях він запропонував

комплексне бачення справедливості як фундаментального принципу суспільного устрою, використовуючи такі ключові засади, як рівність усіх перед законом і судом, пропорційність у розподілі прав та обов'язків, а також принцип відповідності міри відповідальності характеру вчиненого діяння. Арістотель фактично визначив справедливість не лише як моральну категорію, а як нормативний стандарт, що має регулювати взаємини між громадянами та державою.

Водночас, попри високий теоретичний рівень арістотелівських міркувань, реальні соціально-економічні умови античного суспільства залишалися істотно обмеженими пануванням класового та майнового поділу, а також інститутом рабства. Унаслідок цього теоретичні напрацювання щодо рівності й пропорційності не отримали належної практичної реалізації. У Стародавньому Світі вони виконували переважно концептуальну та етичну функцію, закладаючи філософське підґрунтя для формування майбутніх моделей прав людини, однак не трансформувалися у повноцінні юридичні механізми захисту особи [6, с. 101].

Таким чином, арістотелівське розуміння справедливості стало важливим кроком у становленні правової думки, хоча реальні суспільні обставини його часу стримували інституціоналізацію цих ідей. Саме тому значення Арістотеля полягає не у безпосередньому практичному впровадженні його положень, а у створенні інтелектуальної традиції, яка згодом забезпечила розвиток європейської правової культури та її гуманістичних засад.

Як видно з вищезазначеного ідеї про права і свободи як природний, невідчужуваний стан людини зародилися ще в інтелектуальних традиціях філософів Стародавнього світу, однак саме їх подальша правова інституціоналізація започаткувала формування сучасної конституційно-правової доктрини. Вирішальний етап цього процесу пов'язують із прийняттям у 1215 р. в Англії «Великої хартії вольностей» - першого юридичного акта, у якому було нормативно зафіксовано фундаментальні права та обмеження державної влади [7, с. 18–19].

Хартія мала не лише політико-правове, а й значною мірою символічне значення, оскільки вона засвідчила принципово новий підхід до організації суспільних відносин: відтепер влада монарха переставала бути абсолютною та повинна була враховувати інтереси підданих. Установлення системи «вольностей» стало ключовим кроком у боротьбі проти класової нерівності, оскільки передбачало уперше законодавчо закріплені обмеження свавілля правителя, вимагало від нього дотримання визначених правових норм та досягнення компромісу з різними соціальними групами.

Отже, хоча філософські засади природного права були сформульовані задовго до Середньовіччя, саме «Велика хартія вольностей» започаткувала перехід від абстрактних міркувань до реального правового закріплення основоположних прав людини. Вона створила прецедент юридичного обмеження влади та заклала підвалини майбутнього розвитку конституціоналізму, що у подальшому визначило стандарти гарантування прав і свобод у демократичних державах.

Спираючись на інтелектуальну спадщину античних мислителів, західноєвропейські правники Середньовіччя та раннього модерну розпочали систематизацію правових ідей, прагнучи інтегрувати їх у цілісну правову доктрину. У цьому процесі римське право відіграло роль фундаментальної основи, оскільки саме його норми, інститути та принципи демонстрували високий рівень юридичної техніки й логічної узгодженості. Прийняття римських правових традицій дозволило сформувати концепцію права як упорядкованої системи норм, де принципи набули статусу нормативних приписів, що регламентують поведінку не лише окремих осіб, а й державної влади.

Розвиваючи ідеї своїх попередників, західноєвропейські юристи актуалізували принцип рівності як одне з ключових начал правового регулювання. У межах цього підходу рівність перестали трактувати винятково як моральний імператив; вона почала розумітися як юридична вимога, що передбачає однакове застосування правових норм до всіх суб'єктів. Саме тому

елементи концепції рівності поступово стали проникати у політико-правові документи того часу.

Загальновизнано, що першим значущим етапом нормативного закріплення принципу рівності перед законом і судом була «Велика хартія вольностей» 1215 року. Попри те, що її положення здебільшого відображали інтереси феодалної еліти та спрямовувалися на обмеження свавілля монарха, документ започаткував важливу тенденцію - перехід від станово-привілейованої моделі правовідносин до ідеї юридичної універсальності прав. У подальшому ця концепція стала одним із базових елементів європейського конституціоналізму і вплинула на формування стандартів прав людини в новий час [8, с. 21].

Таким чином, спроби західноєвропейських юристів узагальнити римську правову спадщину та включити до неї філософські положення щодо рівності сприяли формуванню нормативної основи, яка поступово трансформувалася у сучасні принципи верховенства права, юридичної рівності та недискримінації.

Становлення та еволюція інституту прав людини на території сучасної України беруть свій початок ще в добу феодальних відносин, коли формувалися перші уявлення про правовий статус особи та межі державної влади. Уже в період Київської Русі, попри існування елементів залежності у формі холопства, загальна правова культура й суспільно-політичні умови не сприяли поширенню систематичного нелюдського ставлення до особистої свободи. Давньоруське звичаєве право - передусім «Закон Руський» та пов'язані з ним правові звичаї - містило певні гарантії особистої безпеки, охорони майнових прав і визначало порядок судового захисту, що заклало підґрунтя для подальшого правового розвитку [9, с. 33; 10].

Особливої ваги для становлення державно-правової думки на українських землях набула правова спадщина Великого князівства Литовського. Найповніше вона була кодифікована у Литовських статутах - трьох редакціях збірника феодального права (1529, 1566, 1588 pp.), які протягом XVI–XVIII століть діяли на значній частині території України. Статути являли собою

надзвичайно розвинену для свого часу правову систему, що поєднувала локальні норми, руську правову традицію та європейські правові впливи.

У цих актах було закріплено низку гуманістичних ідей, що зближують їх із ранньомодерними концепціями прав людини. Зокрема, йшлося про принципи народного та державного суверенітету, юридичну рівність усіх станів перед законом, засудження свавілля та деспотизму, непорушність особистої недоторканності, необхідність забезпечення судового захисту прав особи, а також індивідуальну юридичну відповідальність. У сукупності ці норми формували ранні форми гарантування прав людини, значно випереджаючи за своїм змістом окремі європейські правові системи того періоду [11, с. 18–19].

Отже, правові традиції Київської Русі та Литовських статутів стали важливим підґрунтям для подальшого розвитку української правової думки, сприяючи формуванню уявлень про природність прав людини, обмеження державної влади та пріоритетність правової охорони особистості.

Спираючись на багатовіковий досвід людства щодо формування правових засад суспільного життя, сучасна концепція прав людини та громадянина інтегрує напрацьовані цивілізацією принципи юридичного регулювання поведінки індивіда, його статусу й ролі у соціальних процесах. Еволюція прав людини є історичним явищем, оскільки кожний етап розвитку цих прав відображає домінуючі у певний період уявлення про свободу, справедливість і гідність особи. Іншими словами, рівень розвиненості державності та правової системи безпосередньо зумовлює зміст, ступінь реалізації та гарантованість прав людини.

Важливо підкреслити, що держава і право, з одного боку, та права людини і громадянина - з іншого, не є самотійними чи відокремленими системами. Вони становлять взаємопов'язані та взаємообумовлені суспільні явища, що виконують спільну функцію - забезпечення організованості, стабільності та гуманістичної спрямованості суспільного розвитку. Права людини не можуть існувати поза державою як інституційним механізмом їх гарантування, так само як держава не може вважатися правовою без належного забезпечення та дотримання цих прав. Отже, сучасне розуміння прав людини

передбачає їхню динамічність, культурну зумовленість та нерозривну єдність із правовою природою держави, що відповідає загальноцивілізаційним тенденціям розвитку правової думки [12, с. 96].

У ХХ столітті людство переживає одну з наймасштабніших хвиль соціальних трансформацій в історії, спричинених тиском масових рухів за права та справедливість. Ці рухи не лише радикально змінили законодавство окремих країн, а й сформували нові глобальні норми людської гідності, які ми сьогодні сприймаємо як очевидні. Найважливіші досягнення стосувалися трьох основних сфер: прав трудящих, гендерної та расової рівності, а також деколонізації.

Права трудящих. У Західній Європі та Північній Америці профспілки стали справжньою силою, здатною паралізувати економіку й змусити владу та власників капіталу піти на поступки. Завдяки багаторічним страйкам, демонстраціям і політичному лобюванню було досягнуто:

- Легалізації права на страйк (наприклад, у Великій Британії – Trade Union Act 1871 та подальші закони, у США – National Labor Relations Act 1935);
- Запровадження 8-годинного робочого дня (першими це зробили Ізраїль у 1919, Іспанія та Франція у 1919–1920 рр., а згодом більшість індустріальних країн);
- Встановлення мінімальної заробітної плати та безпечних умов праці;
- Практичної ліквідації систематичної дитячої праці (у Великій Британії – Factory Acts з 1833 по 1901, у США – Fair Labor Standards Act 1938, що встановив мінімальний вік 16 років для більшості робіт).

Гендерна рівність. Рух суфражисток і ширший рух за права жінок (так звана «перша хвиля» фемінізму) домогся одного з найважливіших демократичних здобутків ХХ століття – загального виборчого права незалежно від статі:

- Нова Зеландія – 1893 (перша у світі);
- Фінляндія – 1906;
- Норвегія – 1913;
- США – 1920 (19-та поправка);

- Велика Британія – 1918 (для жінок старше 30), 1928 (повна рівність);
- Франція – 1944;
- Швейцарія – лише 1971.

Це не просто «дали жінкам голосувати» – це зруйнувало тисячолітню правову традицію, за якою жінка вважалася юридично неповноцінною істотою.

Деколонізація та національно-визвольні рухи. Після Другої світової війни колонії одна за одною здобували незалежність. Особливо символічним був індійський рух ненасильного опору під проводом Магатми Ганді та Джавахарлала Неру. Кампанії громадянської непокорі (Соляний похід 1930, рух «Покиньте Індію» 1942) показали всьому світу, що імперію можна перемогти без армії. Незалежність Індії 1947 року стала каталізатором для всієї Азії та Африки: за 20 років (1945–1965) понад 50 країн позбулися колоніального статусу.

Права расових і релігійних меншин. Найвідоміший приклад – рух за громадянські права афроамериканців у США 1954–1968 рр. під проводом Мартіна Лютера Кінга, Розі Паркс, Малкольма Ікс та багатьох інших. Ключові перемоги:

- рішення Верховного суду *Brown v. Board of Education* 1954 (скасування расової сегрегації в школах);
- *Civil Rights Act* 1964 (заборона дискримінації за расовою, релігійною, статевою ознакою та національним походженням);
- *Voting Rights Act* 1965 (ліквідація бар'єрів для голосування чорношкірих на Півдні).

Аналогічні рухи відбувалися в ПАР (проти апартеїду), в Австралії (права аборигенів), у Європі (роми, євреї після Голокосту).

Зародження міжнародного гуманітарного права. Ще в середині XIX століття, після жахів битви під Сольферіно (1859), Анрі Дюнан ініціював створення Міжнародного комітету Червоного Хреста (1863) та ухвалення Першої Женевської конвенції 1864 року – першого міжнародного договору про захист поранених і полонених. Після Першої та особливо Другої світових воєн система розвинулася до Чотирьох Женевських конвенцій 1949 року та

Додаткових протоколів 1977 року, які стали основою сучасного міжнародного гуманітарного права й вперше юридично зобов'язали навіть переможців дотримуватися людяності у війні [13, с. 156].

Отже, ХХ століття стало епохою, коли масові рухи знизу – робітничі, жіночі, антиколоніальні, антирасистські – змусили державну владу та міжнародне співтовариство визнати права, які раніше вважалися «природними» лише для вузької привілейованої групи білих чоловіків-власників. Більшість із цих здобутків досі є фундаментом сучасної цивілізації.

За часом виникнення та характером змісту права людини традиційно поділяють на три покоління. Ця класифікація, запропонована чесько-французьким юристом Карелом Васаком у 1979 році, має умовний і дещо дидактичний характер, але вона дуже наочно відображає логіку історичного розширення кола захищених благ і відповідальності суспільства.

Права першого покоління (XVII–XVIII ст.): «негативні». Це класичні громадянські та політичні права, що виникли в епоху боротьби з абсолютизмом і сформульовані в ключових документах Просвітництва. Їхня суть – обмеження влади держави («держави не повинна втручатися»). Тому їх називають «негативними» правами.

Права другого покоління (кінець ХІХ – середина ХХ ст.): «позитивні». Виникли під тиском робітничого руху, соціалістичних ідей та економічних криз. Це соціально-економічні та культурні права, які вимагають активних дій держави. Ці права «позитивні», бо вимагають від держави витрат ресурсів і створення інституцій (пенсійні системи, безкоштовна освіта, лікарні тощо).

Права третього покоління (з 1970–1980-х рр.): права «солідарності». З'явилися в контексті глобалізації, екологічної кризи та постколоніальних рухів. Вони мають колективний, а не індивідуальний характер і можуть реалізовуватися лише спільними зусиллями держав та народів. Ці права досі мають переважно декларативний характер і слабкі механізми примусу, але їхнє визнання відображає перехід від індивідуалістичного розуміння прав до усвідомлення глобальної взаємозалежності людства [14].

Концепція трьох поколінь прав людини є не просто хронологічною схемою, а відображенням поступового розширення самої ідеї людської гідності – від індивідуальної свободи до глобальної солідарності та відповідальності за планету й майбутнє.

Отже, еволюція уявлень про права людини відбувалася поступово та супроводжувалася складними соціально-політичними трансформаціями. Людство пройшло тривалий і суперечливий шлях - від первісного визнання прав як привілеїв, що надавалися окремим соціальним групам, до формування концепції природних прав, невідривно притаманних кожній людині від моменту її народження. Зміна підходів від ідеї станової обумовленості прав до доктрини універсальності та рівності стала фундаментальним зрушенням, що заклало основу сучасного праворозуміння.

Подальший розвиток правової думки сприяв утвердженню принципу невідчужуваності прав людини, згідно з яким жодна влада, інституція чи суспільна група не може свавільно позбавити особу її базових свобод. Цей підхід став результатом багатовікового теоретичного пошуку, революційних змін у політичних системах та становлення гуманістичного світогляду.

Разом з тим, процес еволюції прав і свобод не завершився. Розвиток демократичних інститутів, поява нових соціальних викликів, технологічні зміни та глобалізаційні процеси зумовлюють постійне оновлення змісту прав людини та форм їхнього захисту. Таким чином, сучасне розуміння прав і свобод є динамічним та продовжує формуватися під впливом нових потреб і загроз, що постають перед людством [15, с. 77].

Права людини можна розглядати як найбільш виразну форму державно-правової об'єктивації тих історичних етапів, через які проходило становлення та розширення людської свободи. Вони відображають конкретно-історичний рівень розвитку суспільства, його уявлення про справедливість, гідність та допустимі межі втручання держави у життя індивіда. Іншими словами, права людини постають результатом тривалої еволюції соціальних цінностей та політико-правових інститутів, що забезпечують можливість реалізації свободи в її матеріальному й духовному вимірах.

Кожна особа володіє природним і невідчужуваним правом самостійно визначати обсяг благ і можливостей, необхідних для її повноцінного існування та розвитку. Йдеться не лише про матеріальні ресурси, але й про духовні та культурні цінності, доступ до яких становить важливу складову людської гідності. Водночас реалізація таких прав повинна узгоджуватися з правами та законними інтересами інших осіб, що зумовлює потребу в певному балансі між індивідуальною свободою та суспільним благом. Саме цей баланс визначає межі правового регулювання та обумовлює необхідність функціонування державних механізмів, спрямованих на захист прав кожної людини й забезпечення гармонійного співіснування членів суспільства.

Забезпечення прав і свобод та законних інтересів людини становить фундаментальне завдання будь-якої правової держави та є ключовим критерієм ефективності її політико-управлінської системи. Держава може вважатися правовою лише за умови, що проголошені в її законодавстві права та свободи не залишаються декларативними, а підкріплені розвинутими інституційними механізмами їх реального захисту та відновлення у випадку порушення. Таким чином, формальне закріплення прав є лише початковим етапом на шляху до утвердження верховенства права, тоді як практична здатність держави забезпечити їхню дієвість виступає визначальним чинником.

Навіть визнання людини найвищою соціальною цінністю та конституційне закріплення її основних прав і свобод не набувають реального змісту без дієвих гарантій їх практичної реалізації. Гарантування прав - це комплексне явище, що охоплює створення незалежної судової системи, ефективних механізмів контролю за діяльністю органів публічної влади, належну організацію правоохоронної діяльності, наявність процедурних засобів оскарження та відновлення порушених прав.

Показовим у цьому контексті є положення, сформульоване ще у 1789 році в статті 16 Декларації прав людини і громадянина Франції, де наголошувалося: «Суспільство, у якому не забезпечені гарантії прав і відсутній поділ влади, не має конституції» [16]. Ця теза відображає фундаментальний принцип конституціоналізму: справжня Конституція – це не лише юридичний текст, а

насамперед механізм реального забезпечення прав і свобод людини, що функціонує завдяки системі стримувань і противаг та інституційній незалежності гілок влади.

Здатність держави гарантувати права і свободи та законні інтереси людини визначає рівень її демократичності, легітимності та відповідності ідеалам правової держави; без дієвих гарантій навіть найпрогресивніші законодавчі формулювання втрачають практичний сенс.

Як слушно зауважував Г.В.Ф. Гегель, всесвітня історія постає як безперервний процес поступального розвитку людства у сфері усвідомлення свободи. З його позицій, історичний прогрес полягає не лише у поглибленні пізнання об'єктивної істини, а й у зовнішній, інституційній об'єктивації здобутих ступенів свободи у державно-правових формах [15, с. 142]. У цьому контексті свобода розглядається не як абстрактна ідея, а як конкретна історична реальність, що набуває свого змісту через право, державні інститути та механізми соціальної взаємодії.

Подальший розвиток філософського осмислення прав і свобод людини, особливо з позицій ліберального гуманізму, нерозривно пов'язаний з іменем І. Канта. У центрі його етичного та правового вчення - ідея автономії та гідності особистості. Кант наголошував, що справжня наука та істинне знання мають показувати людині її місце у світі, формувати розуміння того, ким вона повинна бути, щоб відповідати власній людській сутності.

Важливою для сучасної теорії прав людини є кантівська теза про безумовну пріоритетність моралі у сфері політики. На його переконання, політична діяльність і державне управління повинні узгоджуватися з моральним законом, із категоричним імперативом, що вимагає поваги до свободи та гідності кожної особи. Категоричний імператив у кантівській концепції функціонує як універсальний критерій моральної та правової поведінки, що не допускає інструментального ставлення до людини й визначає межі влади.

У цьому зв'язку Кант підкреслював, що права людини мають визнаватися священними й непорушними незалежно від складності політичних обставин чи

витрат, які держава повинна понести задля їх забезпечення. Це твердження, по суті, формує філософську основу сучасного концепту невідчужуваності та універсальності прав людини, згідно з яким жодна влада не може ставити власні інтереси вище за фундаментальні права особистості [17, с. 181].

Таким чином, філософські ідеї Гегеля та Канта становлять методологічне підґрунтя для розуміння прав людини в контексті історичного прогресу та морального обов'язку держави. Вони сприяли формуванню сучасного уявлення про свободу як про органічне поєднання правових норм, моральних цінностей і політичних інститутів, що визначають зміст і спрямованість розвитку правової держави.

Загалом слід підкреслити, що питання забезпечення ефективних гарантій прав і свобод особи посідає центральне місце в наукових дослідженнях і професійній діяльності правників. Стійка увага до цієї проблематики обумовлена тим, що самі по собі права, навіть закріплені в нормативно-правових актах найвищої юридичної сили, не можуть становити реальної цінності без їх практичного наповнення. Лише за умов повноцінної, безперешкодної та стабільної реалізації у сфері реальних суспільних відносин права особи набувають статусу дієвих інструментів захисту її інтересів, свобод і гідності.

Забезпечення ефективних гарантій означає не лише формальне закріплення прав, а й створення комплексної системи інституційних, процесуальних та матеріально-правових механізмів, здатних запобігати їх порушенню, а у разі такого порушення - забезпечувати оперативне й результативне відновлення. Саме тому наукова та практична доктрина прав людини постійно перебуває у стані розвитку, реагуючи на нові суспільні виклики, трансформацію правових систем та зміни у сфері публічного управління.

Значущість прав особи визначається не лише їх юридичним змістом, а насамперед реальними можливостями їх застосування, що вимагає від держави належного рівня організації, політичної волі та правової зрілості. Саме тому проблема гарантування прав людини залишається однією з ключових у сучасній правовій науці та практиці.

Конституційний імператив утвердження та забезпечення прав і свобод людини набуває особливої ваги у сфері кримінальних процесуальних правовідносин. Саме в цій галузі найяскравіше проявляються обмеження прав особи, оскільки взаємодія індивіда з державою нерідко супроводжується застосуванням інтенсивних заходів процесуального примусу. Кримінальне провадження за своєю природою передбачає втручання у приватну сферу, обмеження свободи пересування, недоторканності житла, таємниці спілкування, а подекуди - і позбавлення свободи. Тому конституційний обов'язок держави гарантувати права людини в цьому контексті не лише зберігає актуальність, а й набуває особливої гостроти.

У науковій літературі слушно підкреслюється, що наявність належних гарантій прав учасників кримінального провадження не повинна розглядатися як перешкода для ефективної діяльності правоохоронних органів. Так, О. П. Кучинська обґрунтовано звертає увагу на те, що забезпечення прав підозрюваного, обвинуваченого чи засудженого жодним чином не суперечить завданню розкриття злочину [18, с. 5]. Навпаки, дотримання процесуальних гарантій сприяє формуванню належної доказової бази, підвищує довіру суспільства до системи правосуддя та зменшує ризики судових помилок і неправомірного втручання в особисту сферу.

Більше того, ефективна система гарантій є однією з ключових ознак правової держави, адже саме вона забезпечує баланс між публічним інтересом у викритті та розслідуванні злочинів і приватним інтересом особи у збереженні своїх фундаментальних прав. Таким чином, забезпечення прав у кримінальному процесі не лише не перешкоджає досягненню його цілей, а й створює умови для функціонування справедливого, гуманного та законного правосуддя, що відповідає стандартам демократичного суспільства.

Саме Конституція України разом із чинним галузевим законодавством визначає за державою, уособленою компетентними органами публічної влади, обов'язок щодо забезпечення, охорони та захисту прав, свобод та законних інтересів громадян. Такий конституційно закріплений мандат формує фундамент правового статусу особи та встановлює відповідальність держави за

створення ефективного механізму реалізації прав людини у всіх сферах суспільних відносин.

З огляду на це, кожному громадянину гарантується можливість звернутися до відповідних державних інституцій за захистом своїх порушених прав, що становить одну з найважливіших конституційних гарантій. Доступність процедур оскарження, право на справедливий розгляд, а також обов'язок органів влади реагувати на заяви та скарги громадян є невід'ємними елементами механізму, який забезпечує реальність, а не формальність правового статусу особи [19, с. 175].

Таким чином, закріплення в Основному Законі функції держави як гаранта прав, свобод та законних інтересів не лише визначає загальні засади правової системи, а й покладає на державу безумовний обов'язок створювати умови для ефективного здійснення та відновлення порушених прав. Це підкреслює пріоритет людини як найвищої соціальної цінності та визначає напрям розвитку правової політики України відповідно до принципів демократії та верховенства права.

На думку В. М. Тertiшника, засади судочинства становлять собою фундаментальні ідеї та принципові положення, які визначають сутність і зміст діяльності всіх суб'єктів кримінального процесу. Вони формують процесуальну форму здійснення правосуддя, окреслюють рамки допустимої поведінки учасників провадження та забезпечують узгодженість і системність процесуальних дій. Саме через систему засад судочинства вибудовується механізм гарантування прав і свобод учасників процесу, що створює необхідні передумови для встановлення істини у справі та забезпечення справедливості правосуддя [20, с. 127].

Ці принципи не є абстрактними деклараціями - вони мають нормативне закріплення в законі та спрямовують свої правові вимоги до всіх учасників кримінального процесу, надаючи їм загальнообов'язковий характер. Забезпеченість засад судочинства заходами державного примусу підкреслює їхню юридичну силу й визначає належний правовий механізм реалізації. Дотримання таких засад гарантує відсутність свавілля, забезпечує

передбачуваність процесуальних рішень та сприяє створенню умов, за яких судове провадження здійснюється відповідно до принципів законності, рівності сторін, змагальності, незалежності суддів та інших базових вимог правової держави.

Будь-яка, навіть найбільш прогресивна й концептуально виважена система прав, свобод та законних інтересів людини, закріплена в національному законодавстві певної держави, може вважатися ефективною лише за умови її реального функціонування та здатності забезпечувати практичну реалізацію задекларованих положень. Іншими словами, дієвість правового статусу особи перевіряється не декларативними формулами нормативно-правових актів, а здатністю державних інституцій забезпечувати належну дію юридичних механізмів гарантування та охорони прав, свобод та законних інтересів людини. Саме практична складова, яка охоплює механізми застосування норм, процедури захисту та інституційні гарантії, визначає рівень реальності та ефективності системи прав людини у будь-якому правопорядку [21, с. 344–347].

У цьому контексті слушною є позиція М. А. Погорецького, який наголошує, що історичний розвиток кримінальних процесуальних гарантій переконливо демонструє: їх наукове осмислення та нормативне закріплення завжди були спрямовані на підвищення результативності правосуддя та забезпечення належного захисту прав і законних інтересів особи в кримінальному провадженні. З огляду на це кримінальні процесуальні гарантії слід розглядати не лише як техніко-юридичні інструменти, а як комплекс основоположних засад, що забезпечують баланс між ефективністю кримінального переслідування й необхідністю захисту людини від можливих зловживань з боку органів державної влади. Саме їх системний розвиток і практичне втілення становлять ключову передумову реалізації принципів законності, змагальності, справедливості та верховенства права у сфері кримінального судочинства [22, с. 1-23].

Фундаментальною ознакою свободи людини є те, що вона має природний, невід'ємний характер і належить особі від моменту її народження. Ніхто - ані

держава, ані інші суб'єкти суспільних відносин - не вправі свавільно обмежувати чи порушувати ці свободи, оскільки вони становлять ядро природно-правового статусу людини та визначають зміст її взаємодії з державою і суспільством. У конституційній доктрині традиційно розрізняють права людини та права громадянина, наголошуючи на пріоритетності перших, оскільки вони випливають із самої природи людського буття та не залежать від належності до певної держави.

Конституційні права людини і громадянина слід розуміти як гарантовану державою та закріплену Конституцією і законодавством міру можливої поведінки особи, спрямовану на забезпечення її базових матеріальних, соціальних та духовних інтересів. Вони визначають межі свободи та дозволеної діяльності особи, одночасно формуючи правовий простір, у якому реалізується її потенціал і забезпечується гідний рівень життя.

У свою чергу, конституційні свободи постають як здатність індивіда діяти відповідно до власних переконань, інтересів і цілей, обираючи ті чи інші варіанти поведінки без необґрунтованого зовнішнього втручання. Свободи визначають простір автономії людини щодо держави, її органів та інших осіб, а також слугують правовими межами, у яких особа може реалізувати свій внутрішній вибір та світогляд. Таким чином, свободи становлять особливу сферу приватності, яка охороняється законом і має бути належно забезпечена державними інституціями.

Конституційні права і свободи в цілому становлять сукупність природних можливостей особи, які є невід'ємними, належать їй від народження, мають найвищий рівень юридичного захисту та формують основу її правового статусу в державі. Їх закріплення в Конституції не створює ці можливості, а лише визнає та гарантує їх, забезпечуючи інституційні механізми реалізації та охорони.

Відмінність між правами та свободами простежується передусім у характері їх реалізації. Реалізація свободи передбачає відсутність втручання з боку держави у внутрішній світ людини, її переконання, погляди, особисті прояви волі. Натомість реалізація права нерідко потребує активної ролі

держави, яка повинна забезпечити умови та механізми для здійснення відповідних правомочностей, включно з можливістю участі особи у політичних, економічних чи інших соціально значущих процесах.

Традиційно основні права і свободи людини та громадянина класифікуються на три ключові групи залежно від змісту та характеру взаємодії між особою, державою та іншими індивідами:

1. **Особисті (громадянські)** права і свободи, що належать людині як фізичній особі та спрямовані на захист її приватної сфери, життя, гідності та недоторканності;
2. **Політичні** права і свободи, що виникають у зв'язку з участю індивіда в державотворчих процесах та реалізуються ним як членом політичної спільноти;
3. **Соціально-економічні** права і свободи, що визначають статус особи як учасника економічних та соціальних відносин, спрямованих на забезпечення належних умов життя, праці та соціальної захищеності.

Такий поділ відображає складність правового статусу особи та багатовимірність її зв'язків із державою та суспільством, забезпечуючи комплексний підхід до гарантування та правового захисту прав і свобод людини [23, с. 86–89].

У Конституції України спеціальна увага приділена питанню прав і свобод людини та громадянина, що підкреслює їхню фундаментальну роль у правовому та соціальному устрої держави. В окремому розділі Основного Закону закріплено принципи, які визначають базові стандарти відносин між особою, суспільством і державою. Так, стаття 21 Конституції України встановлює загальний принцип рівності та свободи, наголошуючи, що всі люди є вільними та рівними у своїй гідності й правах. Вона також визначає права і свободи людини як невідчужувані та непорушні, що означає їхню фундаментальну природу та неможливість довільного обмеження чи відчуження.

Конституційне закріплення цих прав і свобод має двоякий ефект: по-перше, воно надає юридично обов'язковий характер нормам, що регламентують

права людини; по-друге, встановлює чіткі межі державного втручання у сферу особистої автономії громадян. Згідно зі статтею 22 Основного Закону, права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними, тобто їх перелік може розширюватися відповідно до нових соціальних, економічних чи політичних викликів. Водночас Конституція гарантує непорушність існуючих прав і свобод, забороняючи їх скасування або звуження через прийняття нових законів чи внесення змін до чинного законодавства [24].

Конституційна регламентація прав, свобод та законних інтересів людини в Україні відображає принцип верховенства права, забезпечує їхню стабільність і захищеність, а також створює правове поле для їх ефективного здійснення. Це підтверджує фундаментальний підхід до прав людини як до основоположної цінності держави, забезпечення якої є головним критерієм її демократичності та правової зрілості.

Декларація прав, свобод та законних інтересів людини, навіть у найбільш деталізованій та всебічній формі, не набуває реальної цінності без створення ефективних гарантій їхнього практичного втілення. Конституційні гарантії набувають змісту та значущості лише за умови їх надійного забезпечення механізмами реалізації, що включають як правові інструменти захисту, так і інституційні та організаційні засоби підтримки прав людини у реальному житті. Без цього формальні декларації залишаються символічними, а права людини не мають практичної сили.

Дослідження питання гарантій та механізмів реалізації прав, свобод та законних інтересів свідчить про відсутність єдиного підходу до їх взаємозв'язку у науковій літературі та правовій практиці. Значна частина дослідників схильна ототожнювати механізми захисту прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина з широким спектром засобів: політичними, ідеологічними, організаційними, юридичними та іншими гарантіями. Однак більшість сучасних учених наголошує, що гарантії є складовим елементом більш широкого механізму забезпечення прав, свобод та законних інтересів людини, який включає не лише гарантії, а й інші базові інститути, що спільно формують систему реального захисту та реалізації правових можливостей

особи [25, с. 72].

Таким чином, ефективна система гарантій прав людини не може існувати ізольовано від механізмів їх реалізації та комплексних правових інститутів держави. Вона виступає інтегральним компонентом правової системи, забезпечуючи баланс між закріпленими нормами та реальною здатністю особи користуватися своїми правами, що є ключовим критерієм демократичності та правової зрілості держави.

Л. В. Ярмол та Я. С. Олійник визначають юридичний механізм забезпечення прав людини як систему ефективних юридичних засобів і гарантій, спрямованих на реалізацію, охорону та захист прав людини, які закріплені в нормативно-правових актах та інших джерелах національного права. Такий підхід засвідчує, що гарантії мають не декларативний, а функціональний характер, оскільки їх призначення полягає у створенні реальних юридичних можливостей для здійснення прав, запобігання їх порушенню, усунення перешкод у реалізації та відновлення порушених прав [26, с. 208].

Відповідно, обставини, які перешкоджають реалізації прав людини, зокрема недосконалість законодавства, бездіяльність державних органів, відсутність належних процедур або неефективність правозастосування, не можуть визнаватися гарантіями. Вони, навпаки, засвідчують недоліки юридичного механізму забезпечення прав людини. Основу такого механізму становлять нормативно закріплені та реально функціонуючі засоби, процедури й інституції, спрямовані на реалізацію, охорону та захист прав особи [26, с. 208–209].

На думку С. П. Коталейчука та П. Я. Пісного, гарантії прав і свобод особи слід розуміти як юридично закріплені засоби, які забезпечують повне, неухильне та безперешкодне здійснення прав і свобод кожним громадянином. Вони виконують функції охорони прав і свобод від можливих протиправних посягань, а також забезпечують їхній захист від будь-яких незаконних порушень, що підкреслює активний і регулятивний характер гарантій у правовій системі [27, с. 493].

Водночас науковці звертають увагу на те, що у правознавчій літературі іноді під гарантіями розуміють також певні фактори або умови, які сприяють реалізації прав і свобод. Проте такі фактори та умови самі по собі не є гарантіями; вони виступають лише як загальні передумови та контекст, у якому здійснюються права і свободи особи. До таких передумов можуть належати, наприклад, соціально-економічна стабільність, правова культура суспільства, організаційна структура державних інститутів або матеріально-технічне забезпечення правозастосовних органів.

Таким чином, гарантії прав і свобод мають визначальний юридичний статус, який відрізняє їх від загальних умов або сприятливих факторів. Вони створюють реальні механізми захисту прав людини, закріплені в законодавстві та підтримувані державними інститутами, і саме завдяки цьому стають дієвим інструментом забезпечення верховенства права, законності та справедливості в суспільстві [28, с. 220].

О. Єремєєва розглядає категорію гарантій прав і свобод людини і громадянина як складне, багатовимірне поняття, що включає не лише суб'єктів правозахисної діяльності, але й форми та методи захисту цих прав. У цьому контексті форми захисту визначаються як законодавчо встановлені умови та процедури, що забезпечують можливість реагування на порушення прав і створюють правову основу для їх відновлення. Методи захисту, у свою чергу, являють собою конкретні засоби та способи впливу, за допомогою яких будь-який суб'єкт правозахисної діяльності може реалізувати надану йому правову компетенцію та ефективно відновити порушені права і свободи особи.

Особливо важливо, що кожній формі захисту має відповідати певний метод або засіб реалізації, що забезпечує взаємозв'язок між структурними елементами системи гарантій і практичними способами правозастосування. Іншими словами, форми та методи захисту прав взаємопов'язані: законодавче встановлення форми створює рамки для дії, тоді як методи реалізації визначають конкретні механізми, за допомогою яких ці рамки можуть бути ефективно використані.

Д. М. Белов та М. В. Белова розглядають систему захисту прав і свобод людини і громадянина як складне та розгалужене правове утворення, основними елементами якого є суб'єкти, об'єкти, принципи й гарантії прав людини. Такий підхід дає змогу характеризувати гарантії не як механічну сукупність нормативних приписів, а як складову цілісної системи, функціонування якої потребує належної законодавчої конкретизації та організаційного забезпечення [29, с. 190].

Гарантії прав людини являють собою комплексне явище, яке охоплює різноманітні аспекти їх забезпечення, проте серед усіх складових системи гарантій особливе значення мають юридичні (правові) гарантії. Саме вони створюють формальні рамки, що визначають порядок реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини, надають механізми для відновлення порушених прав та забезпечують можливість їх ефективного застосування у практичній площині.

Реальність прав людини прямо залежить від того, наскільки детально та конкретно законодавство регламентує їх зміст, обсяг і способи реалізації. Чітке визначення механізмів правового захисту, встановлення процедурного порядку, компетенції державних органів та санкцій за порушення прав створюють умови, за яких права людини перестають бути формальними деклараціями й набувають практичної цінності [30, с. 124].

Доцільність встановлення гарантій прав людини та громадянина обумовлює необхідність їх адаптації до рівня розвитку держави та актуальних потреб суспільства. Іншими словами, система гарантій повинна забезпечувати баланс між соціальними запитами громадян і реальними можливостями держави щодо їхнього задоволення, створюючи умови для ефективної реалізації прав та свобод без надмірного навантаження на інституційні ресурси [31, с. 78–79].

Гарантії, а у сфері кримінального процесу - кримінальні процесуальні гарантії, становлять невід'ємну частину правового статусу особи, оскільки саме завдяки їм забезпечується реальна можливість здійснення прав, свобод та виконання обов'язків громадян. Вони слугують ключовим механізмом

підтримки нормального, тобто законодавчо визначеного функціонування всіх суспільних і правових інститутів, і виступають запорукою правової стабільності та захисту індивідуальних інтересів.

Для розуміння природи та сутності кримінальних процесуальних гарантій необхідно визначити їх предмет, яким перш за все є процесуальні права громадян. Ці права мають публічно-правове значення і формують основу взаємодії особи з органами кримінальної юстиції. Права особи слід розглядати як її соціальні можливості, що визначаються економічними, культурними та соціальними умовами суспільного життя, закріплені законодавством і демонструють ступінь свободи, який об'єктивно доступний індивіду на певному етапі розвитку держави. Водночас суб'єктивні права відображають не потенційні, а реальні можливості особи, зафіксовані в Конституції України та інших нормативних актах [32, с. 321–328].

До кола прав особи належать як конституційні права і свободи, які становлять основу її правового статусу, так і спеціальні процесуальні права, пов'язані безпосередньо з участю у кримінальному провадженні (зокрема, право збирати й подавати докази, право заявляти клопотання, заперечення тощо). Така диференціація прав підкреслює багатовимірність правосуб'єктності особи та обумовлює необхідність різних механізмів їх забезпечення.

У сучасній кримінально-процесуальній науці відсутня одностайність щодо визначення сутності кримінальних процесуальних гарантій, що свідчить про багатовимірність цього явища та складність його концептуалізації. Наукові підходи до трактування гарантій суттєво різняться, концентруючись як на функціональному призначенні інституту кримінальних процесуальних гарантій, так і на його змістовному наповненні.

З одного боку, значна частина дослідників розглядає кримінальні процесуальні гарантії насамперед як інструмент забезпечення ефективного здійснення кримінального провадження та виконання покладених на нього завдань [36; 41]. Такий підхід зосереджується на їх службовій ролі в структурі кримінального процесу: створенні умов для справедливого, своєчасного й неупередженого правосуддя, забезпеченні належного функціонування

процесуальних механізмів, стабільності та впорядкованості кримінального судочинства [33]. Таким чином, гарантії виступають своєрідними «процесуальними запобіжниками», що мінімізують ризики правових помилок, зловживань та неефективності правозастосування.

Водночас інші правознавці пропонують більш комплексне бачення цієї категорії, наголошуючи, що сутність кримінальних процесуальних гарантій полягає не лише у забезпеченні належного функціонування кримінального процесу, а передусім у створенні реальних умов для ефективної реалізації прав та законних інтересів його учасників. У цьому контексті гарантії розглядаються як правовий інструментарій, спрямований на охорону прав людини, забезпечення справедливого правосуддя та реалізацію завдань кримінального судочинства в широкому, правозахисному розумінні [34, с. 52].

Більшість учених підтримують саме розширене трактування гарантій, підкреслюючи їх роль у забезпеченні реалізації прав, свобод і обов'язків суб'єктів кримінального процесу [36], функціонуванні його інститутів [35, с. 20], а також у досягненні ключових завдань кримінального провадження [52; 41, с. 23], здійсненні завдань кримінального судочинства, насамперед захисту прав і законних інтересів осіб, що притягаються до кримінальної відповідальності; забезпеченні виконання завдань кримінального провадження та наданні можливості суб'єктам кримінального процесу виконувати обов'язки та реалізовувати права [36, с. 21]; забезпеченні прав, свобод і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, з метою реалізації завдань кримінального провадження [37, с. 22].

Таким чином, наукова дискусія свідчить про те, що кримінальні процесуальні гарантії слід розуміти як складний, інтегративний інститут, який, поєднуючи організаційно-процесуальні, правові та правозахисні елементи, забезпечує одночасно ефективність кримінального судочинства та реальність правового статусу особи. У цьому полягає їх подвійна природа: вони є і механізмом функціонування правосуддя, і важливим інструментом захисту прав людини в умовах державного примусу.

Окремої уваги потребує вплив міжнародно-правових стандартів у сфері прав людини на формування й розширення національного правового статусу особи. Відповідно до статті 9 Конституції України міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, є складовою частиною національного законодавства. Це зумовлює не лише імплементацію міжнародних норм у внутрішній правопорядок, а й обов'язок держави забезпечувати застосування цих норм у практичній діяльності органів правосуддя. У результаті міжнародні стандарти - передусім положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини - сприяють розширенню змісту процесуальних прав, формуванню більш високих критеріїв справедливого судового розгляду та підвищенню гарантій недопущення свавільного втручання держави у сферу приватних інтересів особи.

З огляду на це, кримінальні процесуальні гарантії мають виконувати подвійну функцію. По-перше, вони повинні забезпечувати реальну можливість суб'єкта кримінального провадження скористатися наданими йому законом процесуальними правами. По-друге, такі гарантії повинні сприяти досягненню особою конкретного охоронюваного законом інтересу, який опосередковано або безпосередньо відображений у відповідному праві. Отже, ефективність гарантій визначається не формальною наявністю певних процедур, а їх здатністю забезпечити досягнення результату, на який спрямоване відповідне право.

У цьому контексті законні інтереси становлять другу важливу складову предмета кримінальних процесуальних гарантій. Під законними інтересами слід розуміти такі прагнення та потреби особи, які хоча й не охоплюються безпосередньо змістом суб'єктивних прав, проте визнаються та охороняються законом як соціально значущі та такі, що підлягають захисту. Законний інтерес є ширшим за суб'єктивне право: він виражає індивідуальні устремління, спрямовані на використання певних соціальних благ, і водночас може бути реалізований у межах правового порядку навіть у тих випадках, коли конкретного суб'єктивного права у вузькому значенні не існує. Саме тому

кримінальні процесуальні гарантії мають охоплювати не тільки забезпечення прав особи, а й належний рівень охорони її законних інтересів, що особливо актуально в умовах інтенсивної взаємодії особи з публічною владою у сфері кримінального судочинства.

Таким чином, сучасна доктрина кримінального процесуального права визнає, що ефективність забезпечення правового статусу особи у кримінальному провадженні залежить від гармонійного поєднання прав, їхніх процесуальних механізмів реалізації та комплексного захисту законних інтересів, які разом утворюють зміст і практичну спрямованість кримінальних процесуальних гарантій.

Проблема повного й однозначного розуміння категорії «законні інтереси» залишається однією з найскладніших у теорії права та практиці правозастосування. Багатовимірність цього поняття зумовлює необхідність звернення до його офіційного тлумачення, наданого Конституційним Судом України (далі – КСУ). У Рішенні від 1 грудня 2004 року, розглядаючи зміст окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України, КСУ визначив «охоронюваний законом інтерес» як прагнення особи до користування конкретним матеріальним або нематеріальним благом, що постає у формі простого легітимного дозволу, який впливає із загального змісту об'єктивного права і не має прямого закріплення у формі суб'єктивного права. При цьому Суд підкреслив, що такий інтерес є самостійним об'єктом судового захисту та інших правових механізмів охорони, за умови що він спрямований на задоволення індивідуальних або колективних потреб і не суперечить Конституції України, законам України, суспільним інтересам, принципам справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам.

Таке тлумачення має важливе доктринальне значення, адже воно фактично визнає законний інтерес ширшою категорією порівняно із суб'єктивним правом. Законний інтерес не надає особі конкретного юридичного повноваження, однак легітимізує її прагнення до отримання певного блага, яке впливає з природи правового регулювання та відповідає

загальним принципам права. Саме ця особливість пояснює, чому законний інтерес може бути об'єктом судового захисту нарівні з суб'єктивним правом: порушення інтересу, що визнається законним, здатне завдати особі реальної шкоди, а отже, потребує належної правової реакції держави [38].

У науковій літературі категорія «законного інтересу» в кримінальному судочинстві отримала подальший розвиток. Зокрема, В. В. Зуєв слушно зауважує, що законними слід вважати не лише ті інтереси, які прямо закріплені у законі, але й такі, що хоча і не формалізовані у конкретній правовій нормі, проте логічно випливають із змісту законодавства, відповідають його загальному спрямуванню та не суперечать вимогам правопорядку. Ця позиція узгоджується з концепцією, сформульованою КСУ, та підкреслює динамічний характер правового статусу особи в кримінальному процесі, де значення має не тільки формально закріплене право, а й ширший комплекс охоронюваних законом прагнень та потреб [32, с. 324].

З огляду на це, законний інтерес у кримінальному судочинстві можна розглядати як індивідуально значиму і водночас правову категорію, яка відображає прагнення учасника процесу до досягнення певного результату, що не суперечить закону та випливає з його змісту. Включення законних інтересів до предмета кримінальних процесуальних гарантій є закономірним, оскільки кримінальне провадження передбачає інтенсивну взаємодію особи з органами державної влади, у межах якої не всі легітимні очікування можуть бути охоплені нормами, що встановлюють суб'єктивні права. Саме тому забезпечення законних інтересів посилює реальний рівень захисту особи, підвищує справедливість та ефективність кримінального процесу та відповідає сучасним тенденціям гуманізації й людиноцентричності правосуддя.

У контексті визначення сутності кримінальних процесуальних гарантій доцільно звернутися до позиції О. П. Кучинської, яка слушно підкреслює, що такі гарантії становлять собою цілісний правовий механізм, спрямований на забезпечення належної реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина у сфері кримінального провадження. Науковиця визначає ці гарантії як систему правових засобів, що застосовуються компетентними

органами державної влади, їх посадовими особами, а також учасниками кримінального процесу з метою охорони, забезпечення, ефективної реалізації і відновлення конституційних прав, свобод та законних інтересів осіб, які постраждали від злочину або від безпідставного кримінального переслідування [39].

Зазначене визначення має суттєву наукову цінність, оскільки воно охоплює широкий спектр завдань кримінального процесу - від запобігання незаконним і необґрунтованим обвинуваченням чи засудженню до забезпечення справедливого й ефективного механізму поновлення порушених прав. Такий підхід відображає сучасну тенденцію до розуміння кримінального судочинства як людиноцентричної системи, в якій держава не лише здійснює кримінальне переслідування з метою забезпечення правопорядку, але й зобов'язана гарантувати високі стандарти захисту прав кожного учасника провадження.

Особливу увагу в цьому визначенні слід звернути на акцент щодо реабілітації осіб, які зазнали безпідставного кримінального переслідування. Реабілітація виступає не лише формою відновлення правового статусу особи, а й важливим інструментом зміцнення довіри до правосуддя, оскільки запобігає негативним наслідкам судових помилок та забезпечує відновлення порушених прав у комплексний спосіб. У ширшому розумінні це відповідає принципам верховенства права, зокрема його складовим щодо ефективного захисту прав, правової визначеності та справедливості.

Крім того, підхід О. П. Кучинської дозволяє розглядати кримінальні процесуальні гарантії не лише як сукупність окремих юридичних норм, а як функціонально взаємопов'язану систему, що забезпечує оптимальну взаємодію всіх елементів кримінального процесу. Саме системність гарантій дає можливість забезпечити їхню ефективність, оскільки порушення хоча б одного елемента механізму може нівелювати реальність інших прав і свобод.

У разі якщо держава виявиться неспроможною забезпечити ефективне функціонування механізмів моніторингу та контролю за виконанням або належним виконанням компетентними органами та посадовими особами своїх

обов'язків щодо охорони та захисту прав людини, навіть найбільш прогресивні й технологічно досконалі правові інструменти залишатимуться фактично неефективними. Саме дієвий механізм контролю є фундаментальною умовою реальності прав та свобод, оскільки гарантії, закріплені в Конституції чи спеціальному законодавстві, набувають практичного змісту лише тоді, коли держава забезпечує їх належне виконання на всіх рівнях.

Інститут забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження - це системно організована сукупність нормативно закріплених принципів, процесуальних засобів, процедур та діяльності уповноважених суб'єктів кримінальної юстиції, спрямованих на створення реальних умов для здійснення процесуальних прав особи, запобігання їх порушенню, обмеження можливого зловживання владними повноваженнями та ефективне відновлення порушених прав у межах кримінального судочинства. Особливістю зазначеного інституту є його комплексний характер, що проявляється у поєднанні матеріально-правових, процесуальних, організаційних і контрольних елементів, функціонування яких забезпечує баланс між публічними інтересами держави у здійсненні кримінального переслідування та приватними інтересами особи у збереженні її фундаментальних прав і свобод.

Недостатність контролю породжує ризик формального, декларативного існування правових норм, що суперечить принципам верховенства права й підриває довіру громадян до інститутів державної влади. Правозахисні механізми за таких умов перетворюються на сукупність абстрактних приписів, позбавлених реальної регулятивної дії. Таким чином, ефективність правового порядку вимірюється не лише якістю законодавства, а й здатністю держави забезпечити його реальне, послідовне та справедливе застосування.

Більш того, відсутність належного контролю за дотриманням прав людини може призвести до системних порушень, зловживань владою, вибіркового правозастосування та загострення соціальної напруги. Тому держава зобов'язана створити комплексну систему інституційних і процедурних механізмів нагляду: внутрішній і зовнішній контроль, незалежні

механізми оцінки діяльності органів влади, прозорі процедури відповідальності та ефективні засоби оскарження [40, с. 38].

Узагальнюючи наукові підходи до розуміння гарантій прав людини у сфері кримінального судочинства, слід зазначити, що вони формують цілісний правовий інститут, який має власну структуру, функціональне призначення та специфічний механізм реалізації. У сучасній кримінально-процесуальній доктрині інститут забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження розглядається як системне утворення, що охоплює сукупність нормативно закріплених засобів, процедур і діяльності уповноважених суб'єктів, спрямованих на створення реальних умов для здійснення процесуальних прав особи, їх охорону та відновлення у разі порушення.

На думку В. Т. Маляренка, забезпечення прав учасників кримінального процесу становить один із ключових напрямів діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду, оскільки саме через систему процесуальних гарантій реалізується принцип верховенства права та забезпечується справедливість кримінального судочинства [41, с. 42].

Сутність досліджуваного інституту полягає у його комплексному характері. Він включає:

- нормативний елемент (закріплення прав та гарантій у законодавстві);
- організаційно-інституційний (діяльність органів кримінальної юстиції);
- процесуальний (процедури реалізації та захисту прав);
- контрольний (судовий і прокурорський контроль);
- відновлювальний (механізми оскарження та компенсації).

Як зазначає Ю. М. Грошевий, кримінальні процесуальні гарантії не можуть зводитися лише до переліку прав учасників провадження, оскільки їх реальність забезпечується передусім процедурною формою діяльності органів кримінальної юстиції, яка унеможливорює свавільне обмеження прав особи [36, с. 67].

Зміст інституту забезпечення прав учасників кримінального провадження доцільно розглядати через систему його суб'єктів. До них належать:

- слідчий, дізнавач;
- прокурор;
- слідчий суддя;
- суд;
- захисник, представник;
- інші учасники процесу, які сприяють реалізації процесуальних прав.

При цьому діяльність зазначених суб'єктів має бути спрямована не лише на досягнення завдань кримінального провадження, але й на недопущення необґрунтованого втручання у сферу прав і свобод особи.

Функціональне призначення інституту забезпечення прав, свобод і законних інтересів у кримінальному провадженні проявляється у декількох взаємопов'язаних напрямках.

По-перше, він забезпечує баланс між публічним інтересом держави у розкритті та розслідуванні злочинів і приватним інтересом особи у збереженні її прав і свобод.

По-друге, дотримання процесуальних гарантій виступає умовою допустимості доказів і законності процесуальних рішень, що безпосередньо впливає на ефективність правосуддя.

По-третє, реалізація зазначеного інституту сприяє підвищенню рівня довіри суспільства до органів кримінальної юстиції та утвердженню принципу справедливого судочинства.

Як слушно зазначає М. Є. Шумило, система кримінально-процесуальних гарантій має подвійне функціональне значення: з одного боку, вона обмежує можливість державного примусу, а з іншого - забезпечує ефективність кримінального переслідування шляхом формування належної процесуальної форми доказування [42, с. 55].

Таким чином, інститут забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження є системоутворюючим елементом кримінального процесу, який визначає його гуманістичну спрямованість, забезпечує законність діяльності органів кримінальної юстиції та створює

необхідні умови для досягнення завдань кримінального судочинства відповідно до стандартів правової держави.

Отже, лише за умови наявності дієвого, цілісного та безперервного механізму моніторингу й контролю державні гарантії прав людини перестають бути суто номінальними та трансформуються у реальні інструменти забезпечення правового статусу особи. Саме контрольна функція держави забезпечує життєздатність правових механізмів і тим самим гарантує реальність прав і свобод у демократичному суспільстві.

Підсумовуючи викладене, межах здійсненого аналізу встановлено, що становлення та розвиток системи прав і свобод людини є результатом багатовікової еволюції філософських, соціальних і правових уявлень про природу свободи та межі державного втручання у сферу приватного життя особи. Конституційні права і свободи утворюють фундамент правового статусу людини, а їх реальність забезпечується не лише нормативним закріпленням, а й розвиненою системою юридичних гарантій.

Доведено, що кримінальні процесуальні гарантії посідають особливе місце у системі прав людини, оскільки саме в умовах кримінального провадження виникають найбільш суттєві ризики обмеження прав, свобод та законних інтересів особи. Наукові підходи до визначення сутності цих гарантій є неоднорідними: одні автори акцентують на їх ролі у забезпеченні ефективності кримінального процесу, інші - на їх правозахисному призначенні. Узагальнення різних позицій дає підстави стверджувати, що кримінальні процесуальні гарантії є комплексним інститутом, спрямованим на забезпечення балансу між інтересами держави щодо кримінального переслідування та необхідністю захисту прав та законних інтересів особи.

Проаналізовані положення свідчать, що реальна дієвість кримінальних процесуальних гарантій залежить від ступеня деталізації законодавчого регулювання, рівня інституційного забезпечення, а також ефективності державних механізмів контролю за їх дотриманням. Без належного моніторингу й відповідальності посадових осіб навіть найбільш прогресивні правові норми втрачають практичне значення.

Таким чином, у підрозділі обґрунтовано, що кримінальні процесуальні гарантії становлять системний правовий механізм, який забезпечує одночасно і функціонування правосуддя, і реальний захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження відповідно до принципів верховенства права, справедливості та гуманізму.

Отже, інститут забезпечення прав, свобод і законних інтересів у кримінальному провадженні є системоутворюючим елементом кримінального процесу, що забезпечує його гуманістичну спрямованість, законність діяльності органів кримінальної юстиції та створює передумови для реалізації принципу справедливого судочинства. Ефективність цього інституту залежить від чіткості правового статусу учасників кримінального провадження, обсягу наданих їм процесуальних прав та існування дієвих механізмів їх реалізації. Особливого значення це набуває щодо осіб, права яких були порушені кримінальним правопорушенням. У цьому контексті визначення процесуального статусу потерпілого, особливостей його визнання та реалізації наданих йому прав є необхідною передумовою ефективного функціонування зазначеного інституту.

1.2. Потерпілий від воєнних злочинів як суб'єкт кримінального процесу: особливості правового статусу, проблеми ідентифікації та процесуального визнання

Однією з ключових і водночас пріоритетних проблем розвитку будь-якого сучасного суспільства, є забезпечення належного захисту прав, свобод і законних інтересів людини, включно з особами, які зазнали шкоди внаслідок кримінального правопорушення. Інститут захисту потерпілих у кримінальному провадженні посідає особливе місце у системі гарантій прав людини, оскільки саме потерпілий, як найбільш уразливий учасник кримінально-правових відносин, потребує підвищеної правової уваги й ефективних механізмів відновлення порушених прав.

У контексті поступового входження України до міжнародного, передусім європейського правового простору, а також у процесі масштабного реформування національної правової системи, держава послідовно імплементує комплекс міжнародних стандартів у сфері прав людини. Серед цих стандартів одне з провідних місць посідають підходи, спрямовані на посилення гарантій захисту прав, свобод та законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, особливо потерпілих. Зазначена тенденція обумовлена як міжнародними зобов'язаннями України, так і об'єктивною необхідністю адаптації національного законодавства до положень таких документів, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, директиви та рекомендації Ради Європи й Європейського Союзу щодо забезпечення прав потерпілих, а також практики Європейського суду з прав людини [43].

Впровадження цих стандартів сприяє підвищенню рівня правової захищеності потерпілих, удосконаленню процесуальних гарантій, розширенню можливостей доступу до правосуддя та формуванню більш гуманістичної моделі кримінального провадження, орієнтованої на потреби людини. У цьому контексті захист прав і законних інтересів потерпілої особи постає не лише як

внутрішнє завдання держави, але й як вагомий критерій відповідності України міжнародним демократичним стандартам та принципам правової держави.

У цьому контексті слушною є позиція Г. Й. Удовенка, який підкреслював, що права людини мають виступати основним критерієм оцінки рівня демократичного розвитку держави, до утвердження якого прагне українське суспільство. Науковець метафорично означував права людини як своєрідний «компас», за яким держава повинна систематично звіряти свою діяльність у всіх сферах суспільного життя, що зумовлює необхідність постійного перегляду практик державного управління та правозастосування у бік їх гуманізації та наближення до міжнародних стандартів [44, с. 8].

Подібної позиції дотримується й Д. Е. Аблязов, який акцентує на складності забезпечення прав людини та громадянина як у теоретичному, так і в практичному вимірі. Науковець обґрунтовує цю тезу тим, що навіть попри конституційне закріплення широкого спектра прав і свобод, державні органи та їх посадові особи не завжди здатні гарантувати їх повну й ефективну реалізацію. Це свідчить про наявність істотного розриву між нормативним закріпленням прав та фактичними механізмами їх забезпечення, що, у свою чергу, ускладнює формування дієвої системи захисту прав та законних інтересів людини [45, с. 10].

З огляду на зазначене, виникає об'єктивна складність у забезпеченні належного та ефективного захисту прав, свобод і законних інтересів потерпілого в кримінальному провадженні. Адже саме потерпілий часто стикається з інституційною неспроможністю, бюрократичними перешкодами, недостатнім рівнем комунікації з органами досудового розслідування чи суду, а інколи - з формалізмом у ставленні до його процесуального статусу. Тому реальне дотримання прав потерпілого потребує не лише якісної законодавчої бази, а й належного рівня правової культури, професійної підготовки посадових осіб, ефективного контролю за правозастосовною діяльністю та впровадження міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції.

Детальна, послідовна та юридично чітка регламентація визначення процесуального статусу потерпілого, зокрема встановлення умов і процедури

визнання особи потерпілою, має принципове значення як для теорії кримінального процесу, так і для правозастосовної практики. Така регламентація покликана забезпечити однозначність тлумачення та уніфікованість застосування норм кримінального процесуального законодавства, що, у свою чергу, сприяє підвищенню ефективності та передбачуваності діяльності органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді та суду.

Зазначена проблема набуває особливої ваги з огляду на необхідність усунення будь-яких сумнівів або суб'єктивних припущень з боку представників правоохоронних і судових органів щодо питання: чи повинна конкретна особа визнаватися потерпілою, у якому порядку це має бути здійснено та які часові межі застосовуються. Наявність чітких законодавчих критеріїв дозволяє забезпечити однаковість підходів до правового статусу потерпілого в усіх провадженнях, що є важливою умовою дотримання принципу правової визначеності.

Недостатня або нечітка регламентація вказаного питання може зумовити істотні правові ризики. З одного боку, помилкове визнання потерпілим особи, якій фактично не було завдано шкоди кримінальним правопорушенням, призводить до появи в кримінальному провадженні учасника, правовий статус якого не відповідає змісту чинного законодавства. Це може спричинити ускладнення у доказуванні, порушення балансу інтересів сторін, зайве навантаження на органи досудового розслідування та навіть створити підстави для оскарження процесуальних рішень.

З іншого боку, невизнання потерпілою особи, якій було завдано моральної, фізичної чи майнової шкоди, фактично позбавляє її можливості реалізувати комплекс передбачених законом процесуальних прав. У такому разі особа не може повноцінно захищати свої законні інтереси, брати участь у збиранні доказів, подавати клопотання, отримувати інформацію про хід провадження чи оскаржувати процесуальні рішення. Це створює загрозу істотного порушення принципів доступу до правосуддя, рівності учасників процесу та ефективного судового захисту [43].

Належне законодавче врегулювання порядку визнання особи потерпілою є ключовою умовою формування справедливої та ефективної моделі кримінального провадження, здатної забезпечити баланс між інтересами держави, правами особи та загальними засадами кримінального процесу.

Дослідження процесуального статусу потерпілого доцільно розпочинати з короткого аналізу генези цього інституту, оскільки аналіз попереднього досвіду сприяє вдосконаленню сучасного законодавства.

Термін «потерпілий» уперше з'явився у Статуті кримінального судочинства 1864 р. Ним позначалася особа, яка постраждала від злочину та вступила в процес як сторона [46, с. 119–124]. Офіційного визнання статусу потерпілого не вимагалось: права виникали вже з моменту подання скарги. Потерпілий мав широкий обсяг процесуальних прав (виставляти свідків, бути присутнім при слідчих діях, заявляти клопотання, вимагати відшкодування шкоди тощо), який за змістом був не вузьким, а в окремих аспектах навіть ширшим за сучасний [47, с. 63].

Радянський період (1923–1960 рр.) У КПК РРФСР 1923 р. термін «потерпілий» зник, а постраждала особа фактично прирівнювалася до свідка або цивільного позивача [48]. Лише Основи кримінального судочинства СРСР 1958 р. та КПК РРФСР 1960 р. (який діяв в Україні до 2012 р.) відновили законодавче визначення: потерпілим визнавалася фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду. Водночас спектр процесуальних прав значно розширився (подання доказів, заявлення клопотань, ознайомлення з матеріалами справи тощо) [49, с. 36].

У науковій літературі тривала дискусія щодо:

- матеріальних ознак потерпілого (чи достатньо реальної шкоди, чи можливе визнання потерпілим при замаху/підготовці);
- суб'єктного складу (чи можуть бути потерпілими юридичні особи та держава);
- моменту виникнення процесуального статусу [50, с. 51].

Більшість учених (Л. В. Франк, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко, та ін.) схилилися до визнання потерпілим не лише особи, якій фактично

заподіяно шкоду, а й ті, чийі блага були поставлені під реальну загрозу (замах, підготовка) [51, с. 108; 52, с. 76]. Окремі дослідники (С. В. Давиденко, А. В. Лапкін) обґрунтовано пропонували визнавати потерпілою державу в особі компетентних органів за злочинами проти національної безпеки, економічних інтересів тощо [53; 54, с. 3].

Перед тим, як почати досліджувати процесуальний статус потерпілого, доцільно в загальних рисах охарактеризувати поняття правового статусу особи. Статус (від лат. *status* – стан) – це положення, стан чого-небудь чи кого-небудь [55, с. 420]; сукупність прав і обов'язків громадянина або юридичної особи. Правовий статус особи – це система прав, свобод і обов'язків, а також законних інтересів людини як суб'єкта права, визнана та гарантована державою [56, с. 1191].

У правовій доктрині правовий статус особи розглядається як багаторівнева структура, що включає комплекс її прав, свобод і обов'язків. Традиційно виокремлюють такі його види: загальний, міжгалузевий, галузевий, спеціальний та індивідуальний [57, с. 413].

Загальний правовий статус має фундаментальний характер, визначається конституційними та міжнародно-правовими нормами й співвідноситься з іншими видами за принципом «загальне – особливе». Він встановлює базовий обсяг гарантій, що поширюються на кожну особу. Міжгалузевий статус формується нормами комплексних інститутів, які об'єднують регулятивні засоби різних галузей права, що дозволяє узгоджено врегульовувати складні суспільні відносини. Галузевий статус визначається нормами конкретної галузі права й конкретизує зміст прав та обов'язків у відповідній сфері правового регулювання. Спеціальний статус ґрунтується на нормах спеціального законодавства та передбачає додаткові права чи обов'язки для окремих категорій осіб, що зумовлено особливостями їх правового становища. Індивідуальний статус відображає персоніфікований обсяг прав і обов'язків суб'єкта з урахуванням його унікальних обставин та участі у конкретних правовідносинах [58, с. 44–45].

У науковій літературі існує кілька підходів до визначення структури правового статусу особи, які умовно поділяють на три групи.

Перша група ототожнює правовий статус із «класичним» набором елементів – правами, свободами та обов’язками. У цьому підході правовий статус розглядається як система юридично закріплених прав, свобод і обов’язків, що визначають політико-правове становище особи. Такий підхід характеризується як трактування статусу у вузькому значенні [59, с. 21].

Друга група концепцій вказує на недостатність традиційної тріади для повного розкриття змісту правового статусу. Прихильники цього підходу пропонують включати до структури додаткові елементи, зокрема обмеження й заохочення, правосуб’єктність, принципи, функції та правовідносини. Такий розширений підхід підкреслює багатовимірність правового становища особи [60; 61; 62; 63, с. 110–115; 64].

Третя група підходів переглядає склад загальновизнаних елементів, пропонуючи вилучити один із них або трансформувати структуру. Зокрема, окремі автори не включають «свободи» до основних елементів, натомість пропонують структуру, що складається з правосуб’єктності, прав, обов’язків, юридичної відповідальності та гарантій реалізації прав. У межах кримінального процесу цей підхід також доповнюється включенням законних інтересів та спеціальних гарантій [65; 66; 67; 68].

Досліджуючи питання забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі, Є. В. Діденко дійшов висновку, що в українській кримінально-процесуальній науці для позначення осіб, щодо яких було вчинено злочин, застосовуються два взаємопов’язані, але не тотожні терміни.

Першим є термін «потерпілий», під яким розуміється фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій завдано майнової шкоди. Такий підхід зумовлений специфікою національного кримінального та кримінального процесуального законодавства України, що надає правовий статус потерпілого лише у разі доведення факту завдання конкретного виду шкоди.

Другим поняттям, яке широко застосовується у міжнародно-правових актах, є «жертва злочину». У міжнародних нормах під цим терміном розуміються як окремі особи, так і групи осіб, яким індивідуально або колективно було спричинено шкоду в результаті злочину. При цьому шкода охоплює не лише фізичні ушкодження чи матеріальні збитки, а й моральні втрати, психологічні страждання, а також ситуації, коли злочинність створює загрозу порушення або знищення прав особи. До цієї категорії належать і випадки, коли обмеження основних прав стало результатом дій або бездіяльності органів державної влади.

Таким чином, відмінність між термінами «потерпілий» і «жертва» полягає у ширшому змісті останнього, що відображає міжнародні стандарти захисту постраждалих від злочинів [69, с. 12–13].

У сучасній редакції Кримінального процесуального кодексу України законодавець істотно удосконалив підхід до визначення та нормативного закріплення поняття «потерпілий». Важливим свідченням підвищеної уваги до цієї категорії учасників кримінального провадження є виокремлення спеціального параграфа 4 «Потерпілий і його представник» у складі глави 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження». Така структурна видимість у Кодексі підкреслює самостійне значення потерпілого в архітектоніці кримінального процесу та демонструє прагнення законодавця створити цілісну та розширену систему правових гарантій для цього суб'єкта.

Зміст нормативних дефініцій, наведених у пунктах 19 і 25 частини першої статті 3 КПК України, свідчить про подвійний характер процесуального статусу потерпілого. З одного боку, потерпілий прямо віднесений до сторін кримінального провадження, що логічно впливає з його заінтересованості у відновленні порушених прав, реалізації права на відшкодування шкоди та активної участі в доказовому процесі. З іншого боку, законодавець одночасно включає потерпілого до загальної категорії учасників кримінального провадження, що вказує на багатогранність його ролі та багатшаровість процесуальних повноважень.

Такий підхід демонструє прагнення законодавця забезпечити потерпілому подвійний рівень процесуальної захищеності: як активному суб'єкту, що має право впливати на хід кримінального провадження, і як учаснику, щодо якого держава зобов'язана забезпечити мінімальні процесуальні гарантії незалежно від форми та інтенсивності його участі.

Удосконалене нормативне закріплення статусу потерпілого відображає поступову еволюцію кримінального процесу України у бік людиноцентричності, відповідності міжнародним стандартам та підсилення механізмів захисту прав особи, що зазнала шкоди від кримінального правопорушення [43, с. 38].

Згідно з ч. 1, 3 ст. 55 КПК України, потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України "Про ринки капіталу та організовані товарні ринки" діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого [70].

У науковому дискурсі позитивної оцінки заслуговує позиція Ю. М. Грошевого, який підтримує законодавчий підхід щодо розширення кола суб'єктів, здатних брати участь у кримінальному провадженні як потерпілі, за рахунок включення до нього юридичних осіб. Дослідник обґрунтовує таку позицію тим, що юридична особа, якій кримінальним правопорушенням чи іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, об'єктивно потребує правових механізмів захисту своїх інтересів на рівні не менш ефективному, ніж фізична особа.

Більше того, юридична особа в аналогічних обставинах може виступати не лише потерпілим, а й цивільним позивачем у кримінальному провадженні,

якщо вона заявила вимогу про відшкодування завданої шкоди. Однак порівняльний аналіз правового статусу потерпілого та цивільного позивача свідчить про істотну диференціацію в обсязі наданих процесуальних можливостей. Статус потерпілого, на відміну від статусу цивільного позивача, забезпечує значно ширший спектр процесуальних прав, зокрема право ініціювати процесуальні дії, брати участь у збиранні та дослідженні доказів, оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування або прокуратури, бути присутнім під час ключових процесуальних подій та впливати на хід провадження.

Саме тому, як слушно наголошує Ю. М. Грошевий, визнання юридичної особи потерпілою створює для неї значно ефективніші механізми захисту порушених прав і забезпечує більш повноцінну участь у кримінальному процесі. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям розвитку кримінального процесуального законодавства, орієнтованим на посилення захисту прав усіх суб'єктів, яким злочином завдано шкоди, незалежно від їх організаційно-правової форми [71, с. 9–11].

У частині п'ятій статті 55 КПК України встановлено, що за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення, а також заява про визнання особи потерпілою подані суб'єктом, якому не заподіяно шкоди, визначеної у частині першій цієї статті, слідчий або прокурор зобов'язані винести вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим. При цьому таке процесуальне рішення може бути оскаржене слідчому судді, що забезпечує дотримання принципів змагальності та судового контролю.

Аналізуючи зміст зазначеної норми, О. І. Тищенко висловлює позицію про те, що у разі подання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення вона автоматично набуває процесуального статусу потерпілого. На думку дослідника, можливість слідчого ухвалити постанову про відмову у визнанні потерпілим за таких умов виглядає внутрішньо суперечливою, адже фактичне набуття статусу вже відбулося [72, с. 9].

Втім наведене твердження видається недостатньо обґрунтованим. По-

перше, автоматичність набуття статусу потерпілого відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК України не виключає обов'язку органу досудового розслідування перевірити об'єктивну наявність шкоди, яка є визначальним юридичним критерієм для визнання особи потерпілою. Автоматичний характер означає лише те, що для визнання потерпілим не потрібно окремого позитивного рішення слідчого чи прокурора, але не скасовує необхідності перевірки підстав та можливості ухвалення негативного рішення у разі їх відсутності.

По-друге, законодавець спеціально передбачив механізм відмови для ситуацій, коли особа помилково, зловмисно або без наявності реальної шкоди звертається із заявою про злочин або заявою про визнання її потерпілою. За таких обставин слідчий чи прокурор мають процесуальний обов'язок забезпечити, щоб суб'єкт, який не відповідає визначеним законом критеріям, не набував статусу потерпілого, оскільки це могло б породити необґрунтовані процесуальні права та впливати на хід розслідування.

По-третє, алогічним було б, навпаки, визнавати особу потерпілою за відсутності даних про завдання їй моральної, фізичної чи майнової шкоди, тобто всупереч самому змісту юридичної конструкції потерпілого. Наявність очевидних доказів відсутності шкоди ставить під сумнів легітимність такого статусу, а відтак і правомірність подальших процесуальних дій цієї особи.

Таким чином, положення ч. 5 ст. 55 КПК України узгоджується з концепцією процесуального статусу потерпілого як суб'єкта, щодо якого фактично настали наслідки кримінального правопорушення, і забезпечує баланс між оперативністю набуття статусу та необхідністю запобігати його безпідставному застосуванню. Механізм відмови у визнанні потерпілим виступає гарантією достовірності та обґрунтованості процесуального статусу, а також засобом судового контролю за діями органів досудового розслідування.

Варто окремо звернути увагу на положення частини шостої статті 55 КПК України, у якій законодавець визначає особливий механізм набуття статусу потерпілого близькими родичами або членами сім'ї особи, якій кримінальним правопорушенням було завдано моральної, фізичної чи майнової шкоди. Такий

механізм застосовується у виняткових випадках, а саме за наявності однієї з двох підстав:

1. якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть потерпілого;
2. якщо особа перебуває у стані, що унеможливлює подання нею заяви про визнання її потерпілою.

Щодо першої підстави, ключовим є встановлення безпосереднього причинного зв'язку між кримінальним правопорушенням і настанням смерті [73, с. 182]. Саме існування такого зв'язку надає близьким родичам юридичні підстави для набуття статусу потерпілого. Натомість, якщо особа померла після вчинення злочину, але з причин, які не мають кримінально-правового характеру (наприклад, внаслідок хвороби, нещасного випадку чи самогубства, що не пов'язане зі злочином), її близькі родичі або члени сім'ї не можуть претендувати на визнання їх потерпілими у цьому кримінальному провадженні. Такий підхід узгоджується з фундаментальним принципом кримінального процесу - наявністю реальної шкоди, яка безпосередньо впливає з кримінально протиправної поведінки.

Законодавець також встановлює порядок визначення осіб, які набувають процесуального статусу потерпілого. Так, першою такою особою стає той із близьких родичів або членів сім'ї, хто першим подав заяву про залучення до кримінального провадження як потерпілого. З моменту подання відповідної заяви такий суб'єкт автоматично отримує весь комплекс прав і обов'язків потерпілого. Інші родичі чи члени сім'ї мають право подати клопотання про визнання їх потерпілими, яке підлягає розгляду у загальному процесуальному порядку. У разі задоволення таких клопотань кількість потерпілих може бути збільшена, причому всі вони матимуть рівний обсяг процесуальних прав та обов'язків, що гарантує реалізацію принципу процесуальної рівності.

Щодо другої підстави - стану, який унеможливлює подання потерпілим відповідної заяви, - законодавець передбачає широкий спектр обставин, що можуть об'єктивно перешкоджати особі реалізувати свої процесуальні права. До таких обставин належать: недієздатність чи обмежена дієздатність, тяжке

захворювання, психофізичні або фізичні вади, а також інші об'єктивні стани, що позбавляють людину можливості оперативно брати участь у процесуальній діяльності. У таких випадках право ініціювати набуття статусу потерпілого переходить до її близьких родичів або членів сім'ї, що забезпечує належне представлення інтересів особи, яка перебуває в уразливому стані.

Після того як особа, яка з об'єктивних причин не могла подати заяву особисто, відновлює свою здатність користуватися процесуальними правами, вона має право самостійно звернутися з відповідною заявою про залучення її до провадження як потерпілого. З моменту подання такої заяви вона набуває повного комплексу процесуальних прав і обов'язків потерпілого. Водночас участь у кримінальному провадженні її родичів чи членів сім'ї, які були визнані потерпілими раніше, не припиняється, що забезпечує безперервність захисту прав та інтересів постраждалої особи та не допускає звуження обсягу процесуальних гарантій.

Загалом зазначені положення ч. 6 ст. 55 КПК України спрямовані на забезпечення балансу між принципом доступності статусу потерпілого та потребою у належному підтвердженні факту завдання шкоди. Вони гарантують, що у випадках смерті або тимчасової неможливості особи реалізовувати свої процесуальні права, її інтереси не залишаться поза захистом держави, а коло потерпілих буде сформоване відповідно до реальної потреби та з дотриманням законних процедур.

Положення ч. 7 ст. 55 КПК України передбачає те, що за відсутності письмової згоди на визнання потерпілим особа за потреби може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

На думку М. В. Шепітька, запропонований законодавцем підхід, який фактично передбачає можливість підміни процесуального статусу потерпілого статусом свідка, є неприйнятним, оскільки він здатний суттєво ускладнити виконання завдань кримінального провадження та порушити його основні засади. Дослідник слушно зазначає, що у Кримінальному кодексі України потерпілий згадується виключно як суб'єкт відповідальності за завідомо неправдиві показання, але не як суб'єкт, на якого може бути покладено

обов'язок давати показання під загрозою кримінальної відповідальності. Така законодавча конструкція не є випадковою, адже відображає специфічне становище потерпілого - особи, яка вже зазнала шкоди від кримінального правопорушення і може мати обґрунтовані побоювання щодо власної безпеки [74, с. 154–157].

Як справедливо підкреслює М. В. Шепітько, потерпілий нерідко опиняється у ситуації вразливості, зокрема через недосконалість механізмів державного захисту, ризики повторної віктимізації або тиск з боку правопорушника. Примусове наділення його статусом свідка і пов'язаним із цим обов'язком давати показання під час досудового розслідування може поставити його у ще більш небезпечне становище, що суперечить принципам гуманізму, забезпечення прав людини та гарантіям безпеки учасників кримінального провадження. Відтак аргумент Шепітька про недопустимість таких підходів має вагоме теоретичне та практичне підґрунтя.

Цікавою є також позиція В. Г. Пожара, який звертає увагу на іншу проблему: відсутність у КПК України чіткого механізму розгляду та вирішення заяви про визнання особи потерпілою. Науковець зазначає, що внаслідок цього статус потерпілого фактично набувається автоматично, без формалізованої перевірки підстав. Така ситуація, на його думку, може призвести до недостатнього захисту прав та законних інтересів потерпілого, оскільки слідчі та прокурори іноді приділяють недостатньо уваги забезпеченню його процесуальних гарантій. У зв'язку з цим Пожар В.Г. пропонує надати органам досудового розслідування та суду право визнавати особу потерпілою у будь-якому випадку, якщо їй завдано шкоду злочином, навіть без її згоди, після чого роз'яснювати їй права й обов'язки, а участь у провадженні робити залежною від її волевиявлення [75, с. 127].

Проте наведена пропозиція викликає низку заперечень. Так, визнання потерпілим особи, яка не виявляє відповідного бажання, є не лише недоцільним, але й потенційно контрпродуктивним. Такий суб'єкт, очевидно, не буде виявляти активності, співпрацювати зі слідчим чи прокурором, подавати докази або заявляти клопотання. Примусове ж наділення статусом

потерпілого не створює реальних процесуальних гарантій, оскільки особа зберігає право відмовитися від надання пояснень чи показань, що цілком законно та відповідає принципу добровільності участі у кримінальному провадженні.

Крім того, нав'язування процесуального статусу без волі особи суперечить базовим правам людини, зокрема праву на свободу та особисту автономію, і може створити додаткові ризики для її психологічного стану або безпеки. Ефективність кримінального провадження значною мірою залежить від готовності потерпілого взаємодіяти з правоохоронними органами. Тому законодавча модель, що передбачає добровільність набуття цього статусу, є більш узгодженою з практикою кримінального процесу та концепцією захисту прав постраждалих від злочину.

Системне тлумачення положень Кримінального процесуального кодексу України, які визначають процесуальний статус сторін кримінального провадження та коло прав потерпілого, а також аналіз п. 19 ст. 3 КПК України дозволяють дійти висновку, що потерпілий не є безумовним суб'єктом сторони обвинувачення. Закон прямо визначає, що до сторони обвинувачення належать слідчий, керівник органу досудового розслідування та прокурор, тоді як потерпілий може виступати на її боці лише у випадках, прямо передбачених Кодексом. Таким чином, його процесуальний статус характеризується певною автономністю та незалежністю від державних органів, відповідальних за здійснення кримінального переслідування.

У цьому контексті слушним є твердження, згідно з яким потерпілий постає самостійним суб'єктом доказування, що має право не поділяти позицію сторони обвинувачення та формувати власну лінію процесуальної поведінки, спрямовану на захист своїх законних інтересів. Така автономія передбачає можливість обирати власну тактику, заявляти клопотання, подавати докази, оскаржувати рішення та дії органів досудового розслідування. Отже, потерпілий не лише підтримує обвинувачення в межах своїх інтересів, але й здійснює самостійний вплив на перебіг та результати кримінального провадження [72, с. 10].

У науковій літературі існує низка позицій щодо оцінки змін у правовому статусі потерпілого після набрання чинності КПК України 2012 року. Частина дослідників - зокрема, С. Є. Абламський [76, с. 198] та О. В. Мартовицька [77, с. 206] - вважають, що поняття «потерпілий» було суттєво вдосконалено. Науковці наголошують, що новий Кодекс розширив права потерпілого, зміцнив його процесуальне становище, підвищив рівень гарантій доступу до правосуддя та забезпечив можливість активної участі у кримінальному провадженні.

Разом з тим існує й альтернативна точка зору, представлена, зокрема, Н. В. Михайловою [78, с. 143–150]. Дослідниця звертає увагу на те, що спрощення та прискорення процедури визнання особи потерпілою порівняно з КПК 1960 року не можна однозначно оцінювати як позитивне явище. На її думку, автоматичність набуття цього статусу без формалізованої перевірки обставин може створювати ризики формального або недбалого ставлення до забезпечення прав осіб, які фактично постраждали від кримінального правопорушення. Зокрема, йдеться про можливість втрати контролю над тим, чи справді особа зазнала шкоди, що є ключовою умовою для набуття статусу потерпілого, а також про потенційне ігнорування інтересів конкретних осіб органами досудового розслідування.

Дискусійною є позиція Сольонової О.О., яка зазначає що постає логічне питання: про яке саме «вдосконалення» поняття потерпілого може йтися, якщо відповідно до чинного КПК України особа набуває процесуального статусу потерпілого вже з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Тобто статус потерпілого виникає *автоматично*, ще до встановлення органом досудового розслідування фактичних обставин, що підтверджують причинно-наслідковий зв'язок між можливим кримінальним правопорушенням і завданням шкоди особі. У результаті виникає колізія між декларативною метою розширення гарантій для потерпілих та фактичними наслідками застосування такої моделі. Справжнє вдосконалення інституту потерпілого передбачало б уточнення процедурного механізму перевірки підстав для надання відповідного статусу, що дозволило б узгодити захист

інтересів постраждалих із потребами забезпечення ефективного та справедливого кримінального провадження [79, с. 43].

Аналіз зазначених позицій демонструє, що питання процесуального статусу потерпілого залишається дискусійним, а зміни, внесені КПК 2012 року, хоча й спрямовані на розширення процесуальних гарантій, водночас спричинили низку практичних і теоретичних проблем. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення правового регулювання з урахуванням балансу між оперативністю визнання особи потерпілою та забезпеченням належного контролю за правомірністю надання такого статусу.

Повномасштабна збройна агресія росії проти України, що супроводжується застосуванням широкого спектра як конвенційних, так і неконвенційних видів озброєння, створила безпрецедентні виклики для державних інституцій. У цих умовах на правоохоронні та судові органи, які діють у тісній взаємодії зі Збройними Силами України, покладено надзвичайно складну місію - забезпечити непохитність принципу верховенства права, дотримання стандартів гуманності, захист людської гідності та відновлення публічного правопорядку. Це завдання набуває особливої ваги в умовах постійної воєнної загрози, коли суспільство очікує від держави ефективного реагування на масові та тяжкі порушення прав людини.

Історичний та сучасний досвід міжнародних збройних конфліктів свідчить, що дотримання воюючими сторонами норм і принципів міжнародного гуманітарного права є важливим інструментом стримування ескалації насильства. Виконання цих правил не лише формує мінімальні стандарти захисту цивільного населення та осіб, які більше не беруть участі у бойових діях, але й дозволяє частково контролювати перебіг воєнних дій, запобігаючи невинуватим стражданням і руйнуванням.

Категорії «злочини проти людяності» та «воєнні злочини» є результатом тривалої еволюції міжнародного кримінального права і відображають становлення якісно нового підходу до розуміння характеру та сутності найтяжчих посягань на фундаментальні цінності світової спільноти. Їх формування відбувалося у межах міжнародних конвенцій, рішень міжнародних

судових інституцій та практики спеціальних трибуналів, що надали цим категоріям чітко окресленого правового змісту, відмежувавши їх від внутрішньодержавних кримінально-правових інститутів. Таким чином, ці поняття функціонують сьогодні як самостійні елементи системи міжнародної кримінальної відповідальності, спрямовані на охорону миру, безпеки людства та загально визнаних цінностей міжнародного співтовариства.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує слушне спостереження Н. А. Зелінської щодо трансформації ролі держави в регулюванні кримінально-правових відносин. Науковиця підкреслює, що поняття «злочин» уже не є виключним об'єктом суверенного контролю держави, як це було характерно для класичних моделей кримінальної юстиції. Передусім це пов'язано з тим, що міжнародне співтовариство сформувало власні стандарти криміналізації діянь, які за своєю природою виходять за межі національної юрисдикції та становлять загрозу для всього людства [80, с. 217].

Узагальнюючи, міжнародний злочин може бути визначений як посягання на універсальні етичні принципи, загальнолюдські цінності та недоторканні права особи, що порушує основи міжнародного правопорядку та підлягає солідарному кримінальному переслідуванню. Відповідальність за такі діяння виходить за межі окремої національної системи та передбачає координацію зусиль держав, міжнародних судових інституцій та організацій, оскільки їх суспільна небезпечність має глобальний характер. Саме тому притягнення винних у вчиненні міжнародних злочинів розглядається як спільний обов'язок держав, спрямований на забезпечення невідворотності покарання, підтримання міжнародного миру та забезпечення справедливості для потерпілих.

У цьому контексті воєнні злочини становлять найгрубіші порушення законів і звичаїв війни, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність як на національному, так і на міжнародному рівнях. Вони належать до категорії найтяжчих міжнародних злочинів, підсудних Міжнародному кримінальному суду, поряд зі злочином агресії, злочинами проти людяності та геноцидом. Визнання цих діянь злочинними у світовому правопорядку підкреслює їх особливу небезпеку та необхідність невідворотного притягнення винних до

відповідальності, що є ключовою передумовою відновлення справедливості та недопущення повторення аналогічних порушень у майбутньому [160].

Як слушно підкреслюють провідні фахівці у сфері міжнародного кримінального та гуманітарного права, у кримінальних провадженнях, що стосуються воєнних злочинів та інших категорій міжнародних злочинів, постать жертви посідає центральне, концептуально значуще місце. Саме потерпілий виступає не лише об'єктом посягання, а й ключовим носієм прав, реалізація яких визначає справедливість, законність і легітимність кримінального процесу. У цьому контексті захист прав і законних інтересів жертв розглядається як одне з основоположних завдань сучасного міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального правосуддя.

Важливість такого підходу обґрунтовується тим, що міжнародні злочини характеризуються особливою суспільною небезпекою, масовістю порушень та високим рівнем страждань, завданих індивідуальним особам і громадам. За цих умов ефективний захист потерпілих стає не лише елементом виконання державою міжнародних зобов'язань, а й важливою передумовою забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування шкоди, запобігання повторним злочинам та утвердження верховенства права. Крім того, міжнародна практика свідчить, що належні гарантії для жертв становлять важливий мотивувальний чинник для їх участі у доказуванні, що, у свою чергу, суттєво підвищує якість та результативність кримінального переслідування [81].

Забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів посідає центральне місце в сучасній архітектурі міжнародного кримінального правосуддя. Ця проблема має не лише процесуальний, а й глибоко ціннісний вимір, оскільки ефективність механізмів притягнення винних до відповідальності безпосередньо визначає здатність міжнародної спільноти реалізувати фундаментальні принципи прав людини, верховенства права та запобігання безкарності.

По-перше, активна участь потерпілих у кримінальному провадженні є необхідною умовою відновлення справедливості на індивідуальному рівні. Відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду [82],

потерпілі мають право бути почутими, отримувати інформацію про хід розслідування, брати участь у судових слуханнях, а також претендувати на репарації. Це не формальність, а визнання того, що воєнні злочини завдають шкоди насамперед конкретним людям і спільнотам, а не абстрактній державі чи міжнародному співтовариству загалом. Ігнорування голосу потерпілих призводить до вторинної віктимізації та підриває легітимність усього процесу правосуддя.

По-друге, ефективне розслідування воєнних злочинів із повноцінним залученням потерпілих є ключовим інструментом утвердження принципу невідворотності покарання. Безкарність, як неодноразово зазначала Рада Безпеки ООН, створює ефект «культури безкарності», що стимулює повторення тяжких порушень міжнародного гуманітарного права. Навпаки, успішні кейси (справи щодо колишньої Югославії, Руанди, Сьєрра-Леоне, а нині – розслідування ситуацій в Україні та Палестині) демонструють, що визнання прав потерпілих, їх відновлення посилює довіру до міжнародних інституцій і сприяє стримуванню потенційних порушників.

По-третє, захист прав потерпілих має превентивну функцію та сприяє зміцненню глобального правопорядку. Дослідження Офісу Верховного комісара ООН з прав людини та міжнародних неурядових організацій (Human Rights Watch, Amnesty International, FIDH) послідовно підтверджують: коли потерпілі отримують доступ до правосуддя, це не лише відновлює їхню гідність, а й формує суспільну пам'ять про злочин, запобігає запереченню злочинів та сприяє національному примиренню. Водночас систематичне обмеження прав потерпілих (через брак ресурсів, політичний тиск або процесуальні бар'єри) підриває універсальність міжнародного права і створює небезпечний прецедент вибіркового правосуддя [83].

Таким чином, забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів є не допоміжним, а системоутворюючим елементом міжнародного кримінального правосуддя. Воно одночасно виконує відновлювальну, стримувальну і легітимізуючу функції, безпосередньо впливаючи на здатність міжнародного співтовариства запобігати новим циклам

насильства та утверджувати принцип, що найтяжчі злочини проти людяності ніколи не залишаються безкарними. Без повноцінної реалізації прав потерпілих будь-яке міжнародне правосуддя залишатиметься неповним і, зрештою, менш ефективним.

Юридична регламентація статусу потерпілих у кримінальних провадженнях, пов'язаних із воєнними злочинами та іншими найтяжчими порушеннями міжнародного права, формується на трьох взаємопов'язаних рівнях:

- 1) норми міжнародного гуманітарного права (МГП);
- 2) міжнародне кримінальне право у власному розумінні, насамперед Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року;
- 3) судова практика спеціалізованих міжнародних і гібридних трибуналів, а також національне законодавство держав, що імплементують ці стандарти.

Міжнародне гуманітарне право як первинна основа захисту потерпілих. Фундаментальні гарантії захисту осіб, які не беруть або припинили брати участь у воєнних діях, закріплені в Женевських конвенціях від 12 серпня 1949 року [84] та Додаткових протоколах до них 1977 року [85]. Ці універсальні договори встановлюють абсолютний характер заборон щодо посягань на життя, фізичну та психічну недоторканність, гідність цивільних осіб і військовополонених. Не менш важливим є обов'язок держав-учасниць розслідувати серйозні порушення МГП та притягати винних до відповідальності незалежно від їхньої національності чи місця вчинення злочину. Саме цей обов'язок становить матеріально-правову основу реалізації права потерпілих на ефективне розслідування та справедливий суд, що згодом було розвинене у практиці Міжнародного суду ООН.

Римський статут МКС: інноваційна модель процесуальних прав потерпілих. Римський статут 1998 року [82] здійснив доктринальний прорив, вперше в історії міжнародного кримінального права надавши потерпілим статус самостійних учасників провадження, а не лише джерела доказів чи цивільних позивачів. Ключові положення, що формують цей статус:

- Стаття 68(3) – право потерпілих висловлювати свої погляди та занепокоєння на всіх стадіях провадження, коли це зачіпає їхні особисті інтереси, за умови, що це не суперечить правам обвинуваченого та вимогам справедливого судового розгляду.

- Стаття 75 – право на репарації (відшкодування, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення). На відміну від більшості національних систем, де компенсація залежить від цивільного позову в межах кримінального процесу, МКС може присуджувати репарації безпосередньо, використовуючи Трастовий фонд для жертв (Trust Fund for Victims), створений відповідно до Регламенту Суду.

- Стаття 15(3) та 19(3) – право потерпілих подавати інформацію Прокурору на стадії попереднього аналізу ситуації та брати участь у процедурі розгляду юрисдикційних заперечень.

Ця модель кардинально відрізняється від традиційних континентальних та англо-саксонських систем, де потерпілий зазвичай виступає лише як свідок або цивільний позивач із обмеженими правами. Як зазначають дослідники, така участь не лише підвищує легітимність судового процесу, а й сприяє формуванню більш повної картини злочину, особливо у випадках систематичних та широкомасштабних порушень.

Отже, сучасне нормативне регулювання статусу потерпілих у провадженнях щодо воєнних злочинів є багатошаровою системою, у центрі якої лежить еволюція від суто захисної моделі МГП до активної партиципаторної моделі Римського статуту. Ця еволюція відображає зміну парадигми міжнародного кримінального правосуддя: від правосуддя, орієнтованого виключно на покарання винних, до правосуддя, яке визнає потерпілих центральними суб'єктами процесу відновлення справедливості та миру. Подальший розвиток цього інституту залежатиме від здатності держав та міжнародних інституцій забезпечити реальну, а не лише декларативну реалізацію закріплених прав.

У державах, що ратифікували Римський статут або запровадили механізми універсальної юрисдикції для міжнародних злочинів, потерпілі часто

отримують розширені процесуальні гарантії. Це включає право на юридичне представництво, активну участь у судових засіданнях, подання доказів, доступ до інформації про хід провадження та претензії на компенсацію чи репарації. Ефективна імплементація не лише підвищує легітимність національного правосуддя, а й сприяє стримуванню порушень, відновленню гідності потерпілих та формуванню суспільної пам'яті.

Навпаки, у країнах із недостатньо розвиненими механізмами правосуддя, політичною залежністю судової влади чи активним конфліктом реалізація прав потерпілих часто залишається суто декларативною. Політичний тиск, брак ресурсів, корупція та страх репресій перешкоджають ефективному доступу до справедливості. Прикладом є росія. Національна система ігнорує або придушує скарги на воєнні злочини, скоєні власними силами в Україні, Сирії чи Грузії. Замість розслідувань влада переслідує журналістів, правозахисників та критиків, використовуючи закони про «екстремізм» і «фейки». Потерпілі з окупованих територій України стикаються з тортурами та позасудовими стратами без будь-якої можливості оскарження.

Регламентація прав потерпілих у національних провадженнях щодо воєнних злочинів є індикатором зрілості правової системи та дотримання принципу комплементарності. У державах із сильною імплементацією ці права стають реальним інструментом відновлювальної справедливості, тоді як у вразливих контекстах вони залишаються декларативними, підкреслюючи необхідність міжнародної підтримки, включаючи універсальну юрисдикцію та механізми МКС. Подальший прогрес залежить від політичної волі держав, посилення спеціалізованих інституцій та залучення громадянського суспільства до моніторингу та адвокатування прав потерпілих. Без цього міжнародне кримінальне правосуддя ризикує залишитися фрагментарним, а жертви – без ефективного захисту.

Окрему, але надзвичайно важливу категорію нормативних актів м'якого права у сфері захисту прав потерпілих від міжнародних злочинів становлять Основні принципи і керівні вказівки щодо права на правовий захист і відшкодування шкоди жертвам грубих порушень норм міжнародного права

прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, ухвалені резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 60/147 від 16 грудня 2005 року [86]. Цей документ не є юридично обов'язковим договором, проте набув статусу авторитетного джерела міжнародного права, широко цитованого в судовій практиці, доктрині та національному законодавстві. Вони заповнюють прогалину між матеріально-правовими нормами міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції, Додаткові протоколи) та процесуальними механізмами міжнародного кримінального права (Римський статут МКС), пропонуючи комплексний підхід до репаративної справедливості, орієнтований саме на жертву, а не лише на покарання винного.

Документ визначає «жертву» широко: як особу, яка індивідуально чи колективно зазнала шкоди, включаючи фізичні або психічні ушкодження, емоційні страждання, матеріальні збитки чи суттєве обмеження основоположних прав внаслідок дій чи бездіяльності, що становлять грубе порушення норм міжнародного права прав людини або серйозне порушення міжнародного гуманітарного права.

Серед основних прав жертв воєнних злочинів та грубих порушень прав людини виділяються три взаємопов'язані компоненти (принцип 11):

- Рівний і ефективний доступ до правосуддя: держави зобов'язані забезпечувати ефективні судові та адміністративні механізми, здатні розслідувати порушення, притягати винних до відповідальності та надавати жертвам можливість брати участь у процесі. Це включає усунення фактичних і правових бар'єрів (статутів давності, імунітетів, амністій), що перешкоджають доступу до правосуддя.

- Адекватна, ефективна та швидка репарація шкоди: репарація має бути пропорційною тяжкості порушення та завданої шкоди. Документ розрізняє п'ять форм репарації:

А) Реституція (відновлення статусу *quo ante*, наприклад, повернення майна, громадянства, свободи);

Б) Компенсація (грошова виплата за економічно оцінену шкоду);

В) Реабілітація (медична, психологічна, соціальна та юридична допомога);

Г) Сатисфакція (визнання порушення, публічні вибачення, меморіалізація, судові рішення);

Д) Гарантії неповторення (інституційні реформи, навчання силових структур, зміна законодавства).

- Доступ до відповідної інформації про порушення та механізми репарацій: держави повинні забезпечувати прозорість і інформованість жертв.

Для жертв саме воєнних злочинів ці принципи мають особливе значення, оскільки воєнні злочини часто супроводжуються систематичними та широкомасштабними порушеннями, що призводять до множинної віктимізації (фізичні травми, сексуальне насильство, примусове переміщення, втрата близьких). Принципи доповнюють обов'язки держав за Женевськими конвенціями та Римським статутом МКС, надаючи більш деталізовану рамку для національних систем перехідного правосуддя.

Хоча документ не є обов'язковим, його принципи знайшли відображення в національних законах багатьох держав, що переживають або пережили масові порушення. Міжнародні організації послідовно рекомендують ці принципи як універсальний стандарт для програм репарацій у постконфліктних суспільствах.

Слід підкреслити, що сучасна система нормативно-правового регулювання прав потерпілих у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів перебуває перед сукупністю суттєвих викликів як концептуального, так і практичного характеру. Однією з ключових проблем є недостатня ефективність механізмів імплементації міжнародно-правових стандартів на національному рівні. Це обумовлено, з одного боку, браком політичної волі окремих держав щодо забезпечення належного виконання міжнародних зобов'язань, а з іншого - об'єктивними труднощами документування воєнних злочинів у зоні активного або тривалого збройного конфлікту, де фіксація фактичних даних ускладнена безпековими ризиками, відсутністю контролю над територією та цілеспрямованим знищенням доказів.

Потерпілі, як центральні учасники кримінального провадження у справах, що стосуються воєнних злочинів, відповідно до міжнародного гуманітарного та

міжнародного кримінального права наділені комплексом фундаментальних процесуальних і матеріальних прав. До них належать: право на доступ до правосуддя, право на ефективне та неупереджене розслідування, право на належний процесуальний статус у провадженні, на відшкодування заподіяної шкоди, а також на гарантії безпеки, включно із захистом від повторної віктимізації чи переслідування [83].

Проте перехід від нормативного визнання цих прав до їхньої практичної реалізації залишається одним із найскладніших завдань сучасного міжнародного правосуддя.

Серед ключових перешкод практичної реалізації прав потерпілих можна виокремити:

1. Відсутність або неефективність механізмів кримінального переслідування на національному рівні, зокрема через застосування амністій, імунітетів або політичного тиску на судові органи.

2. Інституційна слабкість судових і правоохоронних систем у постконфліктних або країнах, що розвиваються, включаючи брак кваліфікованих кадрів, корупцію та недостатнє матеріально-технічне забезпечення.

3. Політичні перешкоди, зокрема тиск з боку держав, які не визнають юрисдикцію МКС або відмовляються співпрацювати з міжнародними слідчими органами (ст. 87–98 Римського статуту).

4. Складнощі збору та збереження доказів, особливо в умовах триваючого конфлікту, коли свідки можуть бути вбиті, залякані або переміщені.

5. Безпосередні загрози безпеці свідків і потерпілих, включаючи ризики репресалій, переслідування та повторної віктимізації, що призводить до масової відмови від свідчень і участі в судових процесах.

Попри розвинену міжнародно-правову базу захисту прав потерпілих від воєнних злочинів, їхня практична реалізація залишається суттєво обмеженою через комбінацію об'єктивних (військово-оперативних) і суб'єктивних (політико-інституційних) факторів. Подолання цих викликів потребує не лише

вдосконалення національних механізмів імплементації, а й посилення універсальної юрисдикції, розвитку програм захисту свідків і потерпілих, а також послідовної політичної волі міжнародної спільноти до притягнення винних до відповідальності незалежно від їхньої національної належності чи політичного статусу.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що правовий статус потерпілого у кримінальному провадженні, пов'язаному з воєнними злочинами, має комплексну, багаторівневу і водночас динамічну природу. Його зміст формується під впливом як національного кримінального процесуального законодавства, так і міжнародних стандартів захисту прав людини та норм міжнародного гуманітарного права. У контексті воєнних злочинів процесуальний статус потерпілого не може зводитися до формального закріплення прав, передбачених КПК України. Його специфіка полягає у тому, що така особа одночасно є носієм порушеного приватного інтересу, джерелом доказової інформації про обставини міжнародного злочину та суб'єктом, щодо якого держава повинна забезпечити доступ до відновлювальних і компенсаційних механізмів. Тому визнання особи потерпілою у провадженнях цієї категорії має спиратися не лише на формальну заяву, а й на оцінку характеру шкоди, її зв'язку з воєнним злочином та потреби особи у процесуальному захисті [87, с. 75–79].

Сучасна модель кримінального провадження в Україні демонструє помітний поступ у напрямі гуманізації та розширення гарантій для потерпілих, зокрема шляхом нормативного уточнення умов набуття статусу потерпілого, конкретизації його процесуальних прав та закріплення особливих механізмів захисту для осіб, які перебувають у вразливому становищі. Водночас чинне законодавство не позбавлене суперечностей і прогалин, що виявляється у відсутності достатньо формалізованої процедури перевірки підстав для визнання особи потерпілою, наявності колізій між принципом автоматизму набуття статусу та принципом достовірності встановлення завданої шкоди, а також у можливості підміни статусу потерпілого статусом свідка.

Особливої ваги набуває питання захисту прав потерпілих у провадженнях

щодо воєнних злочинів, оскільки саме вони виступають центральними суб'єктами, без повноцінної участі яких ефективне документування фактів злочинів, формування доказової бази та відновлення справедливості є неможливими. У цьому контексті держава має забезпечити не лише доступ потерпілих до процесуальних механізмів захисту, а й реальну ефективність їх реалізації, що передбачає високий рівень інституційної спроможності, гарантії безпеки, міжнародну координацію та впровадження підходів, орієнтованих на жертву.

Таким чином, правове регулювання статусу потерпілого потребує подальшого вдосконалення з урахуванням міжнародних стандартів, практики міжнародних кримінальних трибуналів та специфіки документування воєнних злочинів, що вчиняються в умовах збройної агресії проти України.

1.3. Міжнародні стандарти забезпечення прав потерпілих від міжнародних злочинів: принципи участі, безпеки, відшкодування шкоди та орієнтири для національного кримінального провадження

Сформовані у попередніх підрозділах положення дають підстави розглядати забезпечення прав і законних інтересів учасників кримінального провадження не як допоміжний елемент процесуальної форми, а як системоутворюючий інститут кримінального процесу. Вище було обґрунтовано, що реальність прав особи залежить від поєднання нормативного закріплення, процесуальних процедур, діяльності уповноважених суб'єктів, контролю за дотриманням гарантій і механізмів відновлення порушених прав [36; 41].

Також, конкретизовано, що потерпілий від воєнних злочинів має особливий процесуальний статус, оскільки його участь у кримінальному провадженні пов'язана не лише з індивідуальним захистом порушених прав, а й із документуванням фактів міжнародних злочинів, формуванням доказової бази та відновленням справедливості в умовах збройної агресії [43; 69].

Саме тому аналіз міжнародних стандартів у цьому підрозділі має виконувати не описову, а методологічну функцію: він повинен визначити ті нормативні орієнтири, за допомогою яких національне кримінальне провадження може бути оцінене з погляду реальної, а не лише формальної здатності забезпечувати права потерпілих від воєнних злочинів. На відміну від звичайних кримінальних правопорушень, міжнародні злочини характеризуються масштабністю, системністю, тривалістю наслідків, значною кількістю постраждалих, високим ризиком повторної травматизації, переміщенням осіб, втратою документів, руйнуванням доказового середовища та обмеженою спроможністю національних органів одночасно забезпечити розслідування, захист, інформування і відшкодування шкоди. Отже, міжнародні стандарти у цій сфері мають розглядатися як багаторівнева система мінімальних і водночас якісно підвищених гарантій, які спрямовують

національну кримінальну юстицію до моделі, орієнтованої на потерпілого, але не такої, що порушує баланс із правами підозрюваного, обвинуваченого та іншими засадами справедливого судочинства.

У межах цього дослідження міжнародні стандарти забезпечення прав потерпілих від міжнародних злочинів доцільно визначити як систему універсальних, регіональних і спеціальних кримінально-процесуальних та відновлювальних вимог, що закріплені в міжнародних договорах, актах міжнародних організацій, практиці міжнародних кримінальних судів і трибуналів, а також у документах міжнародних компенсаційних механізмів, і спрямовані на забезпечення ідентифікації потерпілих, їх поінформованої участі у провадженні, безпеки, конфіденційності, недопущення вторинної віктимізації, доступу до правової допомоги та ефективного відшкодування шкоди. Таке визначення дозволяє уникнути звуження міжнародних стандартів лише до переліку прав потерпілих. Їхній зміст полягає у створенні реальних умов для користування цими правами, тобто у перетворенні формально проголошених можливостей на практично доступні процесуальні та відновлювальні механізми.

Методологічне значення міжнародних стандартів для національного кримінального провадження полягає у тому, що вони виконують кілька взаємопов'язаних функцій. По-перше, вони задають мінімальний рівень гарантій, нижче якого національне законодавство не повинно опускатися. По-друге, вони формують критерії оцінки ефективності правозастосування, оскільки права потерпілого не вичерпуються їх закріпленням у законі, а потребують інституційного, процедурного та комунікативного забезпечення. По-третє, вони дозволяють узгодити національне провадження з міжнародним кримінальним правосуддям, що особливо важливо після набуття Україною статусу держави-учасниці Римського статуту Міжнародного кримінального суду з 1 січня 2025 р. [88; 89]. По-четверте, вони сприяють подоланню суто карального розуміння кримінального провадження, доповнюючи його відновлювальним і правозахисним виміром.

Вихідною категорією міжнародних стандартів є поняття потерпілого або

жертви міжнародного злочину. Національне кримінальне процесуальне законодавство України традиційно оперує категорією «потерпілий», зміст якої пов'язується із завданням фізичній особі моральної, фізичної або майнової шкоди, а юридичній особі – майнової шкоди. Така модель є процесуально визначеною, але водночас не завжди достатньою для ситуацій масової віктимізації, коли шкода може бути колективною, опосередкованою, довготривалою або такою, що виявляється поступово. У міжнародних документах ширше використовується категорія «victim», яка охоплює не лише осіб, котрим безпосередньо завдано шкоди, а й у певних випадках членів сімей, утриманців, осіб, які зазнали шкоди при наданні допомоги потерпілим або запобіганні віктимізації, а також окремі юридичні чи інституційні суб'єкти [90].

Зазначена відмінність між національним і міжнародним підходами не повинна розглядатися як суто термінологічна. Вона має безпосереднє процесуальне значення, оскільки від обсягу поняття потерпілої особи залежить доступ до участі у провадженні, правової допомоги, заходів безпеки, інформації про перебіг розслідування, можливості заявлення вимог про відшкодування шкоди та подання доказової інформації. Тому для кримінальних проваджень щодо воєнних злочинів доцільним є функціональне тлумачення статусу потерпілого, за якого вирішальне значення має не формальна близькість особи до події злочину, а наявність шкоди або реального зв'язку між міжнародним злочином і порушенням її прав, свобод чи законних інтересів [69; 49].

У системі Міжнародного кримінального суду це питання вирішується через Правило 85 Правил процедури та доказування, згідно з яким потерпілими визнаються фізичні особи, які зазнали шкоди внаслідок вчинення злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду; крім того, до цієї категорії можуть належати організації або установи, яким завдано прямої шкоди у зв'язку з майном, призначеним для релігійних, освітніх, мистецьких, наукових, благодійних, гуманітарних цілей, а також історичними пам'ятками, лікарнями та іншими місцями або об'єктами гуманітарного призначення [91].

Цей підхід є важливим для українських проваджень щодо воєнних злочинів, оскільки вони часто стосуються не лише безпосереднього посягання

на життя чи здоров'я конкретної особи, а й руйнування цивільної інфраструктури, медичних, освітніх, культурних, гуманітарних об'єктів, що породжує складну систему індивідуальних і колективних наслідків.

Водночас широке розуміння потерпілого не означає автоматичного і необмеженого розширення процесуального статусу в національному провадженні. Для кримінального процесу важливо забезпечити баланс між доступом постраждалих осіб до правосуддя та потребою процесуальної визначеності. Надмірне формальне розширення кола потерпілих без належних критеріїв може ускладнити розслідування, збільшити навантаження на органи досудового розслідування та створити ризики процесуальної фрагментації.

Проте надмірне звуження статусу, навпаки, позбавляє постраждалих осіб реальної можливості захищати свої інтереси і суперечить міжнародним стандартам доступу до правосуддя. Тому оптимальною є модель, за якої закон визначає базові критерії шкоди і зв'язку зі злочином, а практика правозастосування доповнює їх індивідуальною оцінкою обставин, характеру шкоди, вразливості особи та її потреб у захисті.

Першим ключовим стандартом є право потерпілого на доступ до правосуддя. У Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою 1985 р. передбачено, що потерпілі повинні мати доступ до механізмів правосуддя і своєчасного відшкодування шкоди, а процедури мають бути справедливими, доступними, швидкими та такими, що не створюють для потерпілих надмірного тягаря [90].

Для кримінального провадження України цей стандарт має подвійне значення. З одного боку, він вимагає своєчасного визнання особи потерпілою і недопущення підміни її статусу статусом свідка. З іншого боку, він вимагає побудови процедурної комунікації таким чином, щоб потерпілий розумів свої права, міг реалізувати їх без надмірних бюрократичних перешкод і не втрачав процесуального зв'язку з провадженням через переміщення, евакуацію, втрату документів або перебування за межами України.

Другим стандартом є право потерпілих на поінформовану участь у кримінальному провадженні. У міжнародній практиці участь потерпілого не

зводиться до обов'язку давати показання. Вона передбачає можливість отримувати інформацію про свої права, бути повідомленим про істотні процесуальні рішення, висловлювати позицію щодо питань, які зачіпають його особисті інтереси, користуватися правовою допомогою та представництвом.

Саме цей підхід відрізняє сучасну *victim-oriented model* від традиційної моделі, у якій потерпілий розглядався переважно як джерело доказової інформації. Для воєнних злочинів це має особливе значення, оскільки від готовності потерпілих взаємодіяти з органами розслідування залежить не лише захист їхніх індивідуальних прав, а й повнота встановлення обставин злочинів, ідентифікація виконавців, командирів, ланцюгів підпорядкування та характеру системних порушень.

Найбільш розвинену модель процесуальної участі потерпілих закріплено у Римському статуті Міжнародного кримінального суду. Відповідно до статті 68(3) Статуту, якщо особисті інтереси потерпілих зачіпаються, Суд може дозволити їм висловлювати свої погляди та зацікавленості на стадіях провадження, які Суд визнає належними, за умови, що така участь не завдає шкоди правам обвинуваченого і не суперечить вимогам справедливого та неупередженого судового розгляду [82].

Значення цієї норми полягає у тому, що вона визнає потерпілого самостійним процесуальним суб'єктом, але водночас не перетворює його на сторону обвинувачення у повному розумінні цього поняття. Такий баланс є важливим і для українського кримінального провадження, у якому потерпілий має автономний процесуальний інтерес, що не завжди збігається з позицією прокурора або слідчого.

Правила 89-91 Правил процедури та доказування МКС деталізують механізм участі потерпілих: подання заяви про участь, визначення форми участі Палатою Суду, участь через правового представника, можливість спільного представництва за значної кількості потерпілих, а також право представників ставити запитання свідкам, експертам або обвинуваченому за дозволом Суду [91]. Для України ці положення не можуть бути механічно перенесені в КПК України, оскільки модель МКС має власну юрисдикційну

природу. Однак вони можуть виконувати роль орієнтира для удосконалення процедур інформування потерпілих, забезпечення представництва у складних багатоепізодних провадженнях, організації колективної комунікації з групами потерпілих та створення процесуальних фільтрів, які дозволяють уникнути хаотичного залучення великої кількості осіб без втрати їхнього права бути почутими.

Європейський регіональний стандарт участі та підтримки потерпілих закріплено, зокрема, у Директиві 2012/29/ЄС, яка встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів. Її призначення полягає у тому, щоб потерпілі отримували належну інформацію, підтримку і захист та могли брати участь у кримінальному провадженні [92, р. 57–73]. Хоча Україна не є державою-членом ЄС, цей документ має значення як орієнтир європейської інтеграції та гармонізації кримінального процесуального законодавства з правовими підходами Європейського Союзу. Для проваджень щодо воєнних злочинів особливо важливими є положення про індивідуальну оцінку потреб потерпілого, доступ до служб підтримки, право на інформацію, захист від залякування, помсти і повторної віктимізації.

Аналогічну спрямованість має Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи CM/Rec(2023)2 щодо прав, послуг і підтримки потерпілих від злочинів. Вона виходить із необхідності поважного, професійного, недискримінаційного ставлення до потерпілих, а також визнання того, що різні категорії потерпілих можуть мати різні інформаційні, безпекові, психологічні й соціальні потреби [93]. Для України цей стандарт є особливо актуальним через поєднання двох обставин: з одного боку, воєнні злочини створюють масовий запит на правосуддя, а з іншого - потерпілі нерідко перебувають у стані переміщення, втрати житла, травматизації, соціальної нестабільності та недовіри до інституцій. Тому процесуальна участь потерпілого має бути підтримана організаційними механізмами, інакше вона залишиться лише декларативною.

Третім міжнародним стандартом є забезпечення безпеки, гідності, приватного життя та психологічного благополуччя потерпілих. Стаття 68(1) Римського статуту покладає на Суд обов'язок уживати належних заходів для

захисту безпеки, фізичного і психологічного благополуччя, гідності та приватного життя потерпілих і свідків, враховуючи вік, стать, стан здоров'я, а також характер злочину, зокрема випадки сексуального або гендерно зумовленого насильства чи насильства щодо дітей [82]. Цей стандарт має принципове значення для національних проваджень щодо воєнних злочинів, оскільки ризики для потерпілих не обмежуються моментом подання заяви або допиту. Вони можуть тривати протягом усього розслідування, судового розгляду, після винесення вироку, а інколи – і після завершення активної фази конфлікту.

Правила 86-88 Правил процедури та доказування МКС деталізують загальний обов'язок урахування потреб потерпілих і свідків, зокрема осіб, які зазнали травматизації, дітей, літніх осіб, осіб з інвалідністю, жертв сексуального насильства. До можливих заходів належать проведення закритих засідань, використання псевдонімів, зміна голосу чи зображення, відеозв'язок, заборона розкриття інформації, що дозволяє ідентифікувати особу, а також застосування спеціальних процесуальних заходів під час допиту [91]. Для українського кримінального процесу ці положення мають значення не як готова інструкція, а як стандарт оцінки: чи здатна національна процедура забезпечити участь потерпілого без створення для нього нових ризиків і без перетворення процесу доказування на джерело повторного психологічного травмування.

Особливе місце у цьому контексті займає концепція недопущення вторинної віктимізації. Її зміст полягає в тому, що держава повинна захищати потерпілого не лише від первинного злочинного посягання чи подальших загроз з боку правопорушника, а й від шкоди, яка може бути спричинена самим процесом кримінального провадження. Така шкода може виникати через повторні допити без потреби, некоректну комунікацію, відсутність психологічної підтримки, розкриття персональних даних, формальне ставлення до травматичного досвіду або вимогу неодноразово відтворювати обставини насильства. Рекомендація R (85) 11 Комітету міністрів Ради Європи ще у 1985 р. наголошувала, що поліція, прокуратура і суди повинні враховувати становище потерпілого у межах кримінального права і процесу та мінімізувати

додаткову шкоду, пов'язану з провадженням [94].

У провадженнях щодо воєнних злочинів стандарт недопущення вторинної віктимізації має бути пов'язаний із травма-інформованим підходом. Його сутність полягає не у звільненні потерпілого від процесуальної взаємодії з органами правосуддя, а у створенні таких умов, за яких участь особи у кримінальному провадженні не поглиблює травматичні наслідки злочину і водночас не знижує доказову якість отриманої інформації. Це передбачає підготовку слідчих і прокурорів до роботи з травмованими особами, обмеження кількості повторних опитувань, використання дистанційних форм участі, залучення психолога у випадках, коли це необхідно, адаптацію комунікації до віку, стану здоров'я та психологічного стану особи. Такі питання будуть предметом детальнішого аналізу у підрозділі 2.2, проте вже на рівні теоретико-нормативних засад слід визнати, що вони впливають саме з міжнародного стандарту поваги до гідності й безпеки потерпілого.

Окремим компонентом безпеки є конфіденційність і захист персональних даних потерпілих. У справах про воєнні злочини розголошення інформації про потерпілих може призвести до залякування, стигматизації, тиску на родину, повторної травматизації або ризику для осіб, які залишаються на тимчасово окупованих територіях чи в зоні бойових дій. Тому міжнародний стандарт захисту приватного життя повинен реалізовуватися не лише через заборону незаконного поширення персональних даних, а й через побудову належного режиму доступу до матеріалів провадження, обережне використання цифрових доказів, захист інформації у відкритих судових засіданнях і забезпечення безпечної комунікації з потерпілими. Детальний аналіз цих питань належить до підрозділу 2.4, однак у межах підрозділу 1.3 важливо зафіксувати їх міжнародно-правову природу: конфіденційність є не технічним аспектом документообігу, а елементом права потерпілого на безпеку, гідність і ефективну участь у правосудді.

Четвертим стандартом є право потерпілих на правову допомогу та представництво. У міжнародному кримінальному правосудді представництво потерпілих виконує не лише сервісну, а й процесуально-гарантійну функцію,

оскільки значна кількість потерпілих, складність міжнародних злочинів і тривалість проваджень роблять самотійну участь особи фактично утрудненою. Римський статут і Правила процедури та доказування МКС передбачають можливість участі потерпілих через законних представників, а за значної кількості потерпілих - через спільних правових представників [82; 91].

Для України це актуалізує питання доступу потерпілих від воєнних злочинів до безоплатної правничої допомоги, спеціалізації представників, компенсації процесуальних витрат і належної комунікації між представником, органами розслідування та самим потерпілим.

Важливо враховувати, що представництво потерпілих у справах про міжнародні злочини не повинно зводитися до формальної участі адвоката у процесуальних діях. Його зміст ширший: правовий представник має допомагати потерпілому зрозуміти процесуальний статус, сформулювати позицію, підготувати клопотання, забезпечити належне документування шкоди, запобігти порушенню конфіденційності, контролювати дотримання прав під час допитів і за потреби координувати взаємодію з міжнародними механізмами.

У цьому аспекті міжнародні стандарти підтверджують висновок, зроблені раніше: потерпілий не є пасивним додатком до сторони обвинувачення, а має власний законний інтерес і право на самотійну процесуальну позицію.

П'ятим базовим стандартом є право на відшкодування шкоди та репарації. У кримінальному процесі України це питання традиційно пов'язується з цивільним позовом, відшкодуванням майнової і моральної шкоди, а також окремими механізмами компенсації. Однак у сфері міжнародних злочинів такого розуміння недостатньо. Шкода від воєнних злочинів може охоплювати втрату життя близьких осіб, фізичні ушкодження, психологічні травми, сексуальне насильство, незаконне позбавлення волі, катування, депортацію або примусове переміщення, втрату житла, майна, засобів існування, доступу до освіти, медичної допомоги, соціальних зв'язків, а також шкоду громадам, культурній спадщині та гуманітарній інфраструктурі. Тому міжнародне право розглядає відшкодування не лише як майнову компенсацію, а як комплексний відновлювальний інститут.

Стаття 75 Римського статуту МКС передбачає, що Суд встановлює принципи, які застосовуються до репарацій для потерпілих або щодо потерпілих, включаючи реституцію, компенсацію і реабілітацію. Суд може ухвалити рішення про відшкодування безпосередньо щодо засудженої особи або, у відповідних випадках, через Фонд для жертв, створений відповідно до статті 79 Статуту [82]. У цьому полягає одна з найважливіших відмінностей сучасного міжнародного кримінального правосуддя від класичної моделі міжнародних трибуналів: потерпілий визнається не лише джерелом доказів чи моральним адресатом вироку, а суб'єктом, права якого мають бути відновлені наскільки це можливо.

Основні принципи та керівні положення ООН щодо права на правовий захист і відшкодування 2005 р. деталізують зміст репарацій, виокремлюючи реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення. Реституція спрямована на відновлення попереднього становища, компенсація – на відшкодування економічно оцінюваної шкоди, реабілітація – на надання медичних, психологічних, правових і соціальних послуг, сатисфакція – на визнання порушення, встановлення істини, вибачення, меморіалізацію, а гарантії неповторення – на інституційні зміни, які мають запобігти новим порушенням [86]. Для українського кримінального провадження цей підхід важливий тим, що дозволяє розглядати право потерпілого на відшкодування не як факультативний додаток до обвинувального вироку, а як один із критеріїв ефективності правосуддя.

Європейська конвенція про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів 1983 р. встановлює регіональний стандарт державної компенсації у випадках, коли шкода спричинена умисним насильницьким злочином, а відшкодування не може бути отримане від винної особи або з інших джерел [95]. Для воєнних злочинів цей стандарт має обмежене, але важливе значення: він підтверджує, що держава не може повністю перекладати тягар відновлення прав потерпілих на результат індивідуального кримінального переслідування конкретного винного. У ситуаціях, коли винна особа не встановлена, перебуває поза юрисдикцією України, не має майна або

кримінальне провадження триває роками, потерпілий не повинен залишатися без будь-яких відновлювальних засобів.

При цьому необхідно чітко розмежовувати міжнародний стандарт права на репарації та конкретні механізми його реалізації. У підрозділі 1.3 доцільно визначити саме нормативну рамку: потерпілий від міжнародного злочину має право на ефективний засіб правового захисту, доступ до інформації про способи відшкодування, документування шкоди, участь у відповідних процедурах і справедливе ставлення при розгляді його вимог. Детальний аналіз національних механізмів відшкодування шкоди належить до підрозділу 2.5, співробітництва з МКС і Фондом для жертв – до підрозділу 3.2, а Реєстру збитків та інших спеціальних компенсаційних інституцій - до підрозділу 3.3. Таке розмежування дозволяє уникнути дублювання структури дисертації та зберегти логіку першого розділу як теоретико-нормативного.

Водночас повністю оминати сучасні спеціальні компенсаційні інституції неможливо, оскільки вони демонструють практичну трансформацію міжнародних стандартів у конкретні механізми фіксації шкоди. Реєстр збитків, завданих агресією Російської федерації проти України, створений у межах Ради Європи, призначений для документування доказів та інформації щодо заяв про відшкодування шкоди, втрат або ушкоджень, спричинених міжнародно-протиправними діями російської федерації в Україні або проти України [96].

Станом на 2026 р. його розвиток засвідчує поступовий перехід від первинної фіксації окремих категорій шкоди до ширшої системи прийняття заяв, зокрема щодо індивідуальних втрат, втрат юридичних осіб і держави [97].

З позиції кримінального процесу Реєстр збитків не підміняє собою досудове розслідування, судовий розгляд або цивільний позов у кримінальному провадженні. Його значення полягає в іншому: він створює міжнародно визнаний канал документування шкоди, який потенційно може бути пов'язаний із доказовою інформацією, отриманою у кримінальному провадженні. У цьому аспекті виникає завдання координації між кримінально-процесуальним документуванням воєнних злочинів і компенсаційним документуванням шкоди. Якщо така координація буде відсутня, потерпілий змушений буде багаторазово

подавати одні й ті самі відомості різним органам, що створить ризик повторної віктимізації, суперечностей у документах і втрати доказової цілісності. Якщо ж координація буде належною, матеріали кримінального провадження, дані про статус потерпілого, результати оглядів, експертиз, допитів, цифрової фіксації та документування шкоди можуть посилювати позицію особи в майбутніх компенсаційних процедурах.

Додаткового значення набуває Конвенція про створення Міжнародної комісії з розгляду заяв для України, підписана у Гаазі 16 грудня 2025 р. у межах Ради Європи. За офіційною інформацією Ради Європи, така Комісія має стати адміністративним органом, який розглядатиме, оцінюватиме і вирішуватиме заяви про компенсацію шкоди, втрат або ушкоджень, завданих міжнародно-протиправними діями Російської федерації в Україні або проти України, та визначатиме розмір компенсації у відповідних випадках [98]. Для цього підрозділу важливо не аналізувати докладно процедуру роботи Комісії, а зафіксувати її значення як підтвердження загальної тенденції: міжнародні стандарти прав потерпілих від воєнних злочинів дедалі більше поєднують кримінально-правовий, доказовий і компенсаційний виміри.

У цьому зв'язку особливої ваги набуває стандарт належного документування шкоди. Для звичайного кримінального провадження встановлення шкоди є важливим елементом доказування і підставою для визнання особи потерпілою. Для проваджень щодо воєнних злочинів це питання набуває ширшого значення, оскільки документування шкоди одночасно виконує процесуальну, відновлювальну, історико-меморіальну та міжнародно-правову функції. Воно необхідне для підтвердження статусу потерпілого, кваліфікації злочину, визначення масштабу наслідків, оцінки характеру нападу на цивільне населення, підготовки цивільних позовів, звернення до компенсаційних механізмів і забезпечення права на правду. Тому міжнародні стандарти фактично вимагають від національної системи не лише розслідувати злочин, а й створювати надійний масив інформації про потерпілих та завдану їм шкоду.

Водночас при використанні цифрових джерел, відкритих даних,

матеріалів фото- і відеофіксації, супутникових знімків, повідомлень у соціальних мережах, даних мобільного зв'язку та інших електронних відомостей необхідно враховувати межі підрозділу 1.3. На цьому етапі вони розглядаються лише як складова міжнародного стандарту належного документування шкоди і підтвердження показань потерпілих. Процесуальні умови допустимості, перевірки, автентифікації та оцінки таких доказів мають бути предметом окремого аналізу у підрозділі 2.6. Такий поділ є методологічно важливим: міжнародний стандарт визначає, що інформація про шкоду має бути належно зафіксована, захищена і доступна для правових процедур; національний кримінальний процес визначає, за яких умов вона набуває доказового значення.

Окремо слід звернути увагу на співвідношення прав потерпілих і прав обвинуваченого. Міжнародні стандарти не передбачають безумовного пріоритету потерпілого над іншими учасниками провадження. Навпаки, участь потерпілих у системі МКС допускається лише тоді і в такій формі, які не порушують права обвинуваченого на справедливий і неупереджений судовий розгляд [82].

Це положення має принципове значення для української кримінально-процесуальної доктрини, оскільки *victim-centred approach* не можна тлумачити як процесуальну перевагу потерпілого або як підставу для зниження стандартів доказування. Його коректний зміст полягає в іншому: держава повинна організувати провадження так, щоб потерпілий мав реальні можливості участі, захисту і відновлення, але ці можливості мають бути сумісними з презумпцією невинуватості, змагальністю, правом на захист і вимогою допустимості доказів.

Таким чином, міжнародні стандарти формують не односторонню модель «процесу для потерпілого», а збалансовану модель справедливого кримінального провадження, у якому потерпілий визнається повноцінним носієм прав і законних інтересів. У провадженнях щодо воєнних злочинів така модель має особливе значення, оскільки традиційна держава-центрична логіка кримінального переслідування часто не забезпечує належної уваги до потреб постраждалих. Водночас надмірна емоціоналізація процесу або підміна

доказових стандартів моральним засудженням також є неприпустимою. Тому науково обґрунтована імплементація міжнародних стандартів повинна базуватися на поєднанні трьох вимірів: правозахисного, процесуального і доказового.

З правозахисного погляду потерпілий від воєнного злочину є особою, права якої порушено найтяжчими діями, що посягають не лише на індивідуальні блага, а й на основи міжнародного правопорядку. З процесуального погляду він є учасником кримінального провадження, який повинен мати реальні засоби впливу на захист свого законного інтересу. З доказового погляду потерпілий часто є носієм унікальної інформації про подію злочину, обставини нападу, характер поведінки винних осіб, наслідки для цивільного населення та масштаб шкоди. Саме поєднання цих трьох вимірів відрізняє статус потерпілого від воєнних злочинів від загального статусу потерпілого у провадженнях щодо звичайних кримінальних правопорушень.

Для національного кримінального провадження України з аналізованих міжнародних стандартів впливає низка орієнтирів. По-перше, необхідним є раннє, чітке й недискримінаційне інформування потерпілих про їхні права, доступні форми участі, правову допомогу, заходи безпеки і можливості відшкодування шкоди. По-друге, процедура визнання особи потерпілою має бути достатньо гнучкою для ситуацій масової шкоди, але водночас юридично визначеною і захищеною від довільного застосування. По-третє, участь потерпілого має бути організована як поінформована і безпечна взаємодія, а не як формальний виклик на допит. По-четверте, уразливі категорії потерпілих, зокрема діти, особи, які пережили сексуальне насильство, катування, депортацію, незаконне позбавлення волі або втрату близьких, потребують спеціальних процедурних гарантій. По-п'яте, документування шкоди має відбуватися з урахуванням не лише потреб кримінального доказування, а й можливого подальшого використання інформації у компенсаційних і міжнародних механізмах.

При цьому імплементація міжнародних стандартів не повинна полягати у декларативному перенесенні термінів із міжнародних актів у національне

законодавство. Недостатньо просто закріпити у КПК України ширші формули прав потерпілих, якщо не буде створено механізмів їх реалізації. Як і в загальному інституті забезпечення прав учасників кримінального провадження, реальність прав потерпілих залежить від процедур, інституційної спроможності, кадрової підготовки, належного фінансування, цифрової інфраструктури, міжвідомчої координації та контролю за дотриманням стандартів. Саме тому міжнародні стандарти мають бути використані не як формальний перелік посилань, а як критерії побудови національної моделі кримінального провадження щодо воєнних злочинів.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що міжнародні стандарти забезпечення прав потерпілих від міжнародних злочинів становлять комплексну систему нормативних, процесуальних, безпекових і відновлювальних вимог, спрямованих на забезпечення реальної участі потерпілих у правосудді, захист їхньої гідності, приватного життя і безпеки, а також створення умов для ефективного відшкодування завданої шкоди. Їхній зміст не зводиться до формального проголошення прав, оскільки ключове значення має практична доступність відповідних процедур.

Міжнародне розуміння категорії «victim» є ширшим за традиційну національну процесуальну категорію «потерпілий», оскільки враховує не лише безпосередню фізичну, моральну чи майнову шкоду, а й колективні, опосередковані, інституційні та довготривалі наслідки міжнародних злочинів.

Для України це не означає необхідності безконтрольного розширення процесуального статусу, проте вимагає гнучкішого і функціонального підходу до ідентифікації потерпілих від воєнних злочинів, особливо у багатоепізодних провадженнях із великою кількістю постраждалих.

Право потерпілого на участь у провадженні за міжнародними стандартами повинно розумітися як право бути поінформованим, представленим, почутим і захищеним, а не лише як обов'язок надати показання. Водночас така участь має бути збалансована з правом обвинуваченого на справедливий суд, презумпцією невинуватості, змагальністю і стандартами допустимості доказів. Саме ця збалансованість відрізняє належну victim-centred

model від одностороннього процесуального пріоритету потерпілого.

Стандарти безпеки, конфіденційності та недопущення вторинної віктимізації мають для проваджень щодо воєнних злочинів не допоміжне, а сутнісне значення. Без гарантій фізичного і психологічного захисту, захисту персональних даних, адаптованої комунікації та травма-інформованого підходу потерпілий фактично не може повноцінно реалізувати свої процесуальні права, а кримінальне провадження втрачає довіру постраждалих осіб.

Право на відшкодування шкоди у міжнародному праві має комплексний характер і охоплює реституцію, компенсацію, реабілітацію, сатисфакцію та гарантії неповторення. Для національного кримінального провадження це означає, що документування шкоди, встановлення статусу потерпілого, фіксація доказів і забезпечення процесуальної участі мають бути організовані з урахуванням не лише потреб обвинувального доказування, а й майбутніх відновлювальних та компенсаційних процедур.

Для України міжнародні стандарти у сфері прав потерпілих від воєнних злочинів повинні виконувати функцію нормативного орієнтира для вдосконалення кримінального процесуального законодавства і практики. Їх імплементація має передбачати: удосконалення процедури визнання потерпілим; створення дієвих механізмів інформування і представництва; посилення гарантій безпеки та конфіденційності; спеціальні підходи до вразливих категорій потерпілих; належне документування шкоди; координацію національного кримінального провадження з міжнародними механізмами фіксації та компенсації шкоди.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

2.1. Встановлення особи потерпілого та забезпечення його участі у досудовому розслідуванні: проблеми визнання, інформування та процесуальної комунікації.

У системі процесуальних механізмів забезпечення прав потерпілих від воєнних злочинів початковий етап досудового розслідування має визначальне значення, оскільки саме на цьому етапі вирішується, хто саме набуде статусу потерпілого, яким буде мінімальний обсяг гарантій його участі у провадженні та чи трансформується законодавчо закріплений комплекс прав у реальний інструмент захисту законних інтересів. К. П. Шевчишена переконливо показує, що для розслідування воєнних злочинів типовими є масовість епізодів, значна кількість постраждалих, переміщення населення, втрата документів і необхідність використання різномірних джерел доказової інформації [99, с. 84–87]. У свою чергу Ю. Чорноус та О. Жовтюк наголошують, що особа потерпілого у справах цієї категорії є не лише носієм інформації про подію, а й важливим елементом криміналістичної характеристики злочину [100, с. 7–16]. Отже, у провадженнях щодо воєнних злочинів встановлення особи потерпілого не може розглядатися як суто технічна процесуальна дія; воно є вихідною умовою як належної кваліфікації події, так і подальшої реалізації прав постраждалої особи.

З урахуванням логіки першого розділу дисертації предмет цього підрозділу доцільно зосередити на трьох функціонально пов'язаних, але не тотожних площинах: по-перше, на встановленні особи потерпілого як фактичному і процесуальному з'ясуванні, хто саме зазнав шкоди від воєнного злочину; по-друге, на визнанні особи потерпілою як юридичному входженні до кримінального провадження; по-третє, на інформуванні та процесуальній

комунікації як організаційній передумові її реальної участі у досудовому розслідуванні. С. Є. Абламський справедливо підкреслює, що дефекти захисту прав потерпілого часто виникають не стільки через відсутність формально закріплених прав, скільки через неналежний порядок їх процесуального забезпечення [43, с. 39–43]. О. В. Щиголь, розвиваючи цю тезу, пропонує розглядати гарантії прав потерпілого як системне поєднання нормативних, організаційних та функціональних засобів забезпечення його участі в досудовому розслідуванні [101, с. 72–81]. Саме тому змішування названих рівнів - ідентифікації потерпілого, визнання його статусу та комунікативного супроводу - методологічно хибне й породжує ситуацію, коли фактично постраждала особа залишається для слідства лише джерелом відомостей, а не повноцінним учасником провадження.

Нормативною основою для розв'язання окреслених питань є передусім ст. 55, 56 та 214 КПК України. Чинна редакція ст. 55 КПК України визначає потерпілого через заподіяння моральної, фізичної або майнової шкоди та пов'язує виникнення його прав і обов'язків із моментом подання заяви про кримінальне правопорушення або заяви про залучення до провадження як потерпілого [70]. Стаття 56 КПК України конкретизує зміст цього статусу через право на інформацію, подання доказів, заявлення клопотань, оскарження процесуальних рішень, участь у слідчих діях та користування правничою допомогою [70]. Натомість ст. 214 КПК України покладає на уповноважених осіб обов'язок невідкладно, але не пізніше двадцяти чотирьох годин після подання заяви чи повідомлення внести відповідні відомості до ЄРДР [70]. У сукупності ці норми формують юридичний каркас первинного входження потерпілого в процес, однак не усувають доктринальної дискусії щодо співвідношення факту завдання шкоди та процесуального рішення про визнання особи потерпілою.

Результати анкетування слідчих, прокурорів та адвокатів підтверджують практичну значущість цієї проблеми. Так, на наявність труднощів під час встановлення особи потерпілого у провадженнях щодо воєнних злочинів

вказали 50 % адвокатів, 60 % прокурорів і 70 % слідчих. Водночас ідею скорочення строку офіційного визнання особи потерпілою підтримали 70 % адвокатів, 65 % прокурорів і 75 % слідчих. Це свідчить про те, що чинна модель первинного процесуального входження потерпілого у провадження потребує не лише доктринального уточнення, а й організаційного спрощення, особливо у справах із великою кількістю постраждалих, втратою документів або переміщенням осіб (Додаток 1).

У провадженнях щодо воєнних злочинів така дискусія набуває особливого значення, оскільки фактична шкода нерідко встановлюється поступово, а сама особа може перебувати за межами України, на тимчасово окупованій території, бути депортованою, зниклою безвісти або позбавленою можливості самостійно заявити про злочин. За таких умов процедура визнання потерпілим повинна поєднувати оперативність набуття процесуальних прав із перевіркою мінімально необхідного зв'язку між особою, шкодою та подією воєнного злочину [87, с. 75–79].

У науці кримінального процесу щодо моменту виникнення статусу потерпілого простежуються щонайменше два підходи. І. М. Ткаченко, аналізуючи модель КПК України 2012 року, обґрунтовує, що сучасний законодавець істотно розширив правове становище потерпілого та відмовився від надмірно формалізованої моделі його допуску до провадження [102, с. 185–193]. Подібну позицію у попередніх дослідженнях відстоювали С. Є. Абламський, який підкреслював позитивне значення нової редакції поняття «потерпілий», та О. В. Мартовицька, яка пов'язувала реформу 2012 року з посиленням процесуальних гарантій доступу потерпілого до правосуддя [76, с. 192–199; 77, с. 205–209]. Отже, перший підхід можна охарактеризувати як орієнтований на пріоритет оперативного виникнення прав потерпілого.

Інший підхід акцентує, що навіть за чинної редакції ст. 55 КПК України не може бути усунуто вимогу щодо наявності матеріальної підстави для набуття статусу потерпілого, тобто реального заподіяння шкоди конкретній особі. С. В. Давиденко послідовно доводив, що потерпілий як суб'єкт

кримінально-процесуального доказування не може зводитися до формального заявника, адже його процесуальний статус має корелювати з фактом порушення охоронюваного законом блага [103, с. 58–66]. Ще раніше М. І. Гошовський та О. П. Кучинська звертали увагу, що надмірне спрощення механізму визнання особи потерпілою може створити колізії між фактичним заподіянням шкоди та офіційною фіксацією цього факту у кримінальному провадженні [50, с. 44–49]. Н. В. Михайлова, аналізуючи змагальний кримінальний процес за новим КПК України, додатково наголошувала, що саме процесуальна форма фіксації статусу потерпілого забезпечує визначеність меж його участі [78, с. 148–151]. У межах цього підходу пріоритет надається не швидкості формального допуску до процесу, а перевірці зв'язку між особою та подією злочину.

На нашу думку, для проваджень щодо воєнних злочинів більш переконливою є синтетична модель, яка поєднує захисний потенціал «автоматичного» виникнення прав потерпілого з необхідністю мінімальної, але реальної перевірки факту завдання шкоди. Безумовне відкладення набуття прав до завершення повної перевірки всіх обставин суперечило б призначенню кримінального процесу й фактично позбавляло б особу можливості впливати на ранній етап розслідування. Водночас безкритичне визнання потерпілими всіх заявників, незалежно від наявності зв'язку з подією, також не може бути виправданим. Саме в цьому контексті ч. 5 ст. 55 КПК України, яка допускає винесення вмотивованої постанови про відмову у визнанні потерпілим за наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що шкоди особі не завдано, слід оцінювати як процесуальний запобіжник, а не як механізм довільного блокування доступу до прав потерпілого [70]. Такий висновок узгоджується з позицією О. О. Сольонової, яка пов'язує допустимість показань потерпілого та їх доказове значення з належним визначенням його процесуального статусу [79, с. 37–40].

У справах про воєнні злочини вказана проблема набуває особливої практичної гостроти через відмінність між суб'єктом повідомлення про злочин та суб'єктом шкоди. К. П. Шевчишена підкреслює, що джерелом первинної

інформації про воєнний злочин часто виступають не самі постраждалі, а їхні родичі, представники місцевого самоврядування, волонтери, правозахисники, журналісти або міжнародні місії [99, с. 84–85]. Н. М. Ахтирська, досліджуючи сучасні виклики правового статусу потерпілих, зазначає, що в таких умовах особливо зростає ризик розриву між фактичним потерпілим і комунікаційним контуром кримінального провадження [104, с. 116–123]. Отже, перше завдання слідчого або прокурора полягає в чіткому розмежуванні особи, яка повідомила про злочин, та особи, якій завдано шкоди, оскільки лише остання володіє самостійним процесуальним інтересом потерпілого.

Специфіка воєнних злочинів зумовлює й неоднорідність кола потенційних потерпілих. На підставі криміналістичних характеристик воєнних злочинів Ю. Чорноус та О. Жовтюк виділяють серед постраждалих цивільних осіб, дітей, військовополонених, осіб, які утримувалися в місцях несвободи, а також гуманітарний персонал [100, с. 7–16].

Л. С. Сопільник, аналізуючи судовий захист прав потерпілих від воєнних злочинів, слушно доповнює цей перелік близькими родичами загиблих, членами сімей осіб, зниклих безвісти, внутрішньо переміщеними особами та особами, які виїхали за кордон [105, с. 597–604].

На нашу думку принциповим є не просте перерахування груп постраждалих, а розуміння того, що кожна з них породжує відмінні процесуальні проблеми встановлення особи, підтвердження зв'язку з подією та організації подальшої комунікації зі слідством.

У зв'язку з цим встановлення особи потерпілого у провадженнях про воєнні злочини повинно спиратися на комплексний доказово-процесуальний підхід. О. О. Юхно, аналізуючи реалізацію прав потерпілого як суб'єкта кримінального процесуального доказування, підкреслює, що потерпілий не є пасивним адресатом захисту, а виступає активним учасником доказувальної діяльності [106, с. 445–449].

Натомість О. О. Сольонова детально показує, що показання потерпілого мають доказове значення лише за умови належного визначення його предмета

сприйняття та зв'язку з подією [79, с. 2–5]. Отже, первинне з'ясування особи потерпілого має охоплювати: а) наявність обґрунтованого зв'язку між конкретною особою та подією злочину; б) характер завданої шкоди; в) можливість особистої реалізації процесуальних прав або необхідність участі представника; г) потребу в особливій організації комунікації з огляду на місцезнаходження, вік, стан здоров'я або інші обставини.

Особливої уваги потребують випадки смерті особи, її тяжкого стану або зникнення безвісти. Норма ч. 6 ст. 55 КПК України, яка дозволяє поширити положення про потерпілого на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи, має для проваджень щодо воєнних злочинів системоутворююче значення [70]. М. І. Гошовський і О. П. Кучинська ще в класичній монографії звертали увагу, що участь близьких родичів потерпілого в кримінальному процесі не може розглядатися як суто похідний елемент, оскільки у випадках смерті потерпілого вони набувають власного процесуального інтересу [50, с. 81–89].

О. В. Щиголь, уже з урахуванням сучасного законодавства, уточнює, що реалізація цієї норми потребує більш чіткого механізму визначення кількох потерпілих із числа родичів у складних багатосуб'єктних ситуаціях [101, с. 64–71]. У провадженнях про воєнні злочини ця проблема загострюється тим, що родичі часто перебувають у різних регіонах або країнах, мають нерівний доступ до документів і володіють різним обсягом відомостей про долю близької особи.

Тісно пов'язаною з цим є взаємодія кримінального провадження з правовим режимом осіб, зниклих безвісти за особливих обставин. Закон України «Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин» встановлює, що особа вважається такою з моменту подання заяви про факт зникнення, а її близькі родичі та члени сім'ї наділяються правом отримувати достовірну інформацію про хід і результати розшуку [107]. Після змін 2025 року законодавець додатково посилив гарантії таких осіб у частині доступу до безоплатної правничої допомоги [108]. У власному розумінні це означає, що кримінальне провадження щодо воєнного злочину не може ігнорувати суміжні

процедури розшуку та ідентифікації особи: відсутність координації між ними породжує нормативний розрив, коли родина формально має право знати про долю близької людини, але фактично не інтегрована в процесуальний обіг розслідування.

Самостійною проблемою є неприпустимість підміни статусу потерпілого статусом свідка. О. О. Сольонова справедливо вказує, що показання потерпілого відрізняються від свідчень свідка не лише предметом повідомлюваних обставин, а й процесуальною функцією особи, яка їх надає [79, с. 38–40].

І. М. Ткаченко, своєю чергою, застерігає від практики, за якої особа, що зазнала шкоди, використовується лише як носій відомостей про факт злочину без належного забезпечення її процесуальних прав [102, с. 185–193]. С. В. Давиденко підсилює цей висновок тим, що відсутність належного статусу потерпілого обмежує не лише комунікативні, а й доказувальні можливості особи [103, с. 92–97]. У провадженнях щодо воєнних злочинів така підміна є особливо небезпечною, оскільки позбавляє постраждалу особу можливості впливати на слідство, заявляти клопотання, оскаржувати рішення та обстоювати право на відшкодування шкоди.

З криміналістичного погляду належне встановлення особи потерпілого виходить за межі суто процесуального допуску до справи. Ю. Чорноус та О. Жовтюк обґрунтовують, що характеристика потерпілого допомагає реконструювати спосіб учинення воєнного злочину, встановити типові слідові картини, виявити мотивацію винного та визначити коло ймовірних доказів [100, с. 7–16]. К. П. Шевчишена доповнює, що дані про потерпілих нерідко впливають і на побудову початкових слідчих версій у воєнних провадженнях [99, с. 55–57]. Звідси випливає авторський висновок: помилка в установленні потерпілого деформує не лише механізм реалізації його прав, а й саму логіку розслідування, оскільки впливає на предмет доказування, добір слідчих дій і напрями пошуку доказової інформації.

З огляду на викладене доцільно запропонувати процесуальний алгоритм первинного входження потерпілого в досудове розслідування воєнних злочинів. Перший етап має охоплювати прийняття й реєстрацію заяви або іншого повідомлення про подію та невідкладне внесення відомостей до ЄРДР [70]. Другий етап повинен бути пов'язаний із первинним визначенням кола осіб, яким потенційно завдано шкоди, та відмежуванням суб'єкта повідомлення від суб'єкта шкоди [109, с. 10–16]. Третій етап має включати перевірку доступних на початковому етапі даних про зв'язок конкретної особи з подією злочину та вирішення питання про визнання її потерпілою [101, с. 72–81]. Четвертий етап передбачає вручення пам'ятки, роз'яснення її змісту в доступній формі, визначення каналу комунікації та фіксацію відомостей про представника або іншу уповноважену особу для контакту. Запропонований алгоритм не підміняє собою подальші гарантії участі, безпеки чи представництва, але забезпечує саме первинну процесуальну інтеграцію потерпілого у провадження.

Наступним вузловим питанням є інформування потерпілого. Формально закон розв'язує його досить лаконічно, покладаючи на уповноважених осіб обов'язок вручити пам'ятку про права й забезпечити реалізацію передбачених законом можливостей [70]. Проте емпіричне дослідження А. Орлеан, Т. Павлюковець, Є. Крапивіна, Д. Лотюка та В. Човгана показує, що в національній практиці право потерпілого на інформацію часто редукується до формального вручення пам'ятки без належного пояснення її змісту й без подальшого регулярного зворотного зв'язку [110, с. 42–54].

Н. М. Ахтирська, зі свого боку, наголошує, що дефіцит інформації про рух провадження знижує довіру потерпілого до кримінальної юстиції та унеможливорює ефективне використання ним інших процесуальних прав [104, с. 116–123]. Тому інформування потерпілого слід розглядати не як формальний одноразовий акт, а як первинну гарантію включення особи у процесуальний простір досудового розслідування.

Міжнародні стандарти посилюють саме таке розуміння. Директива 2012/29/ЄС виходить із того, що потерпілий має отримувати необхідну

інформацію з першого контакту з компетентним органом, причому ця інформація повинна бути зрозумілою, доступною та практично корисною для реалізації прав [92]. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи Rec(2006)8 додатково акцентує на обов'язку держави забезпечити належне інформування та допомогу потерпілим упродовж усього процесу [111]. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою, ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН, пов'язує доступ потерпілих до правосуддя з обов'язком інституцій поважати їхню гідність та сприяти отриманню потрібної інформації [90]. Отже, національна практика не може вважатися належною, якщо вручення пам'ятки не супроводжується реальною можливістю особи зрозуміти зміст своїх прав та порядок їх реалізації.

Водночас категорія «інформування» не охоплює всієї сукупності взаємодій потерпілого з органом досудового розслідування. Саме тому в межах цього підрозділу доцільно оперувати категорією «процесуальна комунікація потерпілого». І. В. Ракіпова, досліджуючи правозахисну комунікацію у кримінальному процесі, переконливо доводить, що комунікативний компонент не зводиться до передання інформації, а охоплює структуровану взаємодію, спрямовану на забезпечення реалізації процесуальних прав [112, с. 23–37]. О. В. Щиголь, аналізуючи гарантії прав потерпілого, фактично підтверджує це, коли відносить до гарантій участі потерпілого не лише нормативні приписи, а й організаційні засоби підтримання належного контакту з ним на різних етапах розслідування [101, с. 105–114]. Звідси випливає, що процесуальна комунікація має розглядатися як самостійний функціональний елемент механізму забезпечення прав потерпілого, а не як синонім формального повідомлення про наявні права.

У цьому зв'язку процесуальну комунікацію потерпілого у досудовому розслідуванні воєнних злочинів пропонуємо визначити як урегульовану нормами кримінального процесуального права та пов'язаними з ними організаційними процедурами двосторонню інформаційну взаємодію між потерпілим, його представником, слідчим, дізнавачем і прокурором,

спрямовану на підтвердження та підтримання процесуального статусу потерпілого, роз'яснення порядку реалізації його прав, узгодження способу участі в процесуальних діях, подання і розгляд процесуальних звернень та забезпечення регулярного, фіксованого й зрозумілого обміну значущою для провадження інформацією. На відміну від ширших концепцій правозахисної комунікації, це визначення не претендує на охоплення всіх гарантій статусу потерпілого, а концентрується на комунікативній ланці між набуттям статусу і реальною участю у слідстві.

Запровадження такої категорії дає підстави для кількох висновків. По-перше, дефект участі потерпілого нерідко виникає не через відсутність суб'єктивного права, а через відсутність належного порядку комунікації з органом розслідування. Цей висновок підтверджують результати дослідження А. Орлеан та співавторів, які фіксують часові розриви між поданням заяви, першим допитом та наступною комунікацією з потерпілим [110, с. 32–54]. По-друге, комунікація має бути структурованою і передбачати визначення моментів обов'язкового повідомлення та способів підтвердження, що таке повідомлення реально здійснене; на цю проблему звертає увагу М. О. Буртовий у контексті реалізації прав потерпілого на стадії досудового розслідування [109, с. 10–16]. По-третє, для воєнних проваджень така комунікація має враховувати особливості дітей, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, осіб за кордоном, осіб на тимчасово окупованих територіях та родичів зниклих безвісти, що прямо узгоджується з підходами міжнародних актів і сучасної української доктрини.

Емпіричні дані додатково підтверджують актуальність електронізації комунікації з потерпілими. За результатами анкетування створення електронного реєстру потерпілих підтримали 80 % адвокатів, 75 % прокурорів і 85 % слідчих. Водночас рівень інформування потерпілих як низький або фактично відсутній оцінили 60 % адвокатів, 40 % прокурорів і 50 % слідчих. Таке співвідношення відповідей засвідчує, що проблема полягає не лише у формальному повідомленні потерпілого про його права, а й у відсутності

стабільного, захищеного та зрозумілого каналу процесуальної комунікації (Додаток 1).

Окремого значення набувають кримінальні провадження, пов'язані зі зникненням осіб безвісти в умовах воєнного стану. У таких випадках процесуальний інтерес може належати не лише самій зниклій особі, місцезнаходження якої не встановлено, а й її близьким родичам, які фактично ініціюють комунікацію з органами досудового розслідування, подають відомості, документи, біологічні зразки та іншу інформацію, необхідну для встановлення долі особи. Тому зміна підслідності або передача матеріалів між органами не повинна порушувати стабільність процесуального зв'язку з родичами зниклого та іншими потенційними потерпілими [113, с. 368–370].

Проведений аналіз дозволяє виокремити типові проблеми процесуальної комунікації потерпілого у досудовому розслідуванні воєнних злочинів: відсутність своєчасного зворотного зв'язку після подання заяви; невизначеність відповідальної службової особи, з якою потерпілий може підтримувати контакт; розпорошення інформації між кількома органами документування; використання неформальних каналів зв'язку без належної процесуальної фіксації; відсутність адаптованого пояснення прав для вразливих категорій постраждалих. Н. М. Ахтирська розглядає ці явища як прояв структурної слабкості державної стратегії забезпечення прав потерпілих [104, с. 116–123]. О. В. Щиголь пов'язує подібні недоліки з дефектами гарантій участі потерпілого на початковому етапі розслідування [101, с. 164–174]. Авторське узагальнення полягає в тому, що формальне визнання особи потерпілою без належно організованої процесуальної комунікації створює лише видимість забезпечення її прав.

Участь потерпілого в досудовому розслідуванні не може зводитися винятково до надання показань. О. О. Юхно справедливо підкреслює, що потерпілий як суб'єкт доказування має право не лише повідомляти відомості про факти, а й ініціювати збирання доказів, заявляти клопотання та впливати на пізнавальну діяльність сторони обвинувачення [106, с. 445–449].

С. В. Давиденко раніше окреслив цю проблему в площині процесуального доказування, наголошуючи, що потерпілий є самостійним носієм процесуального інтересу [103, с. 146–154]. У цьому контексті встановлення особи потерпілого, його належне визнання та організація процесуальної комунікації виступають передумовою не лише «видимості» потерпілого для слідства, а й його реальної процесуальної суб'єктності.

Таким чином, вищезазначене дає підстави стверджувати, що ефективне забезпечення участі потерпілого у досудовому розслідуванні воєнних злочинів починається з належного встановлення його особи, але не вичерпується цим. Між фактом завдання шкоди і повноцінною реалізацією процесуальних прав існує самостійна ланка – процесуальне визнання, інформування та комунікаційний супровід потерпілого. Саме ця ланка є найбільш уразливою в умовах воєнного контексту й водночас найбільш перспективною для подальшого вдосконалення. На наш погляд, подальший розвиток законодавства і правозастосування має бути спрямований на уніфікацію мінімальних стандартів первинної взаємодії з потерпілим, нормативне закріплення структурованої моделі процесуальної комунікації та усунення практики підміни потерпілого свідком.

За результатами проведеного дослідження можна сформулювати такі проміжні висновки. По-перше, у провадженнях щодо воєнних злочинів встановлення особи потерпілого є не лише процесуальним питанням набуття статусу, а й елементом криміналістичної характеристики події. По-друге, чинна редакція ст. 55 КПК України загалом забезпечує оперативне виникнення прав потерпілого, проте потребує більш чіткої практики застосування в частині відмежування суб'єкта повідомлення від суб'єкта шкоди. По-третє, недопустимою є підміна потерпілого свідком, оскільки це руйнує механізм реалізації його процесуальних прав. По-четверте, інформування потерпілого має розглядатися не як одноразовий формальний акт, а як первинна гарантія реалізації його прав. По-п'яте, процесуальна комунікація потерпілого у досудовому розслідуванні воєнних злочинів є самостійним функціональним

елементом механізму забезпечення прав потерпілого та має будуватися як структурована, двостороння і фіксована взаємодія потерпілого з органом досудового розслідування. По-шосте, практичне вдосконалення цього блоку можливе шляхом упровадження чіткого алгоритму первинної взаємодії з потерпілим і належної координації між кримінальним провадженням та суміжними процедурами розшуку, ідентифікації та документування наслідків воєнних злочинів.

2.2. Процесуальні гарантії реалізації прав потерпілого під час проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій: допит, впізнання, дистанційні форми участі, залучення психолога та запобігання вторинній віктимізації

У попередньому підрозділі було обґрунтовано, що встановлення особи потерпілого, його належне визнання та первинне інформування становлять лише початкову ланку механізму забезпечення прав потерпілих від воєнних злочинів. Наступним, функціонально самостійним рівнем такого механізму є процесуальні гарантії, що діють уже під час проведення конкретних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій. С. Є. Абламський справедливо підкреслює, що право потерпілого брати участь у слідчих діях не може зводитися до формальної присутності, оскільки воно охоплює можливість ставити запитання, робити зауваження, заперечення та знайомитися з протоколами дій, проведених за його участю [43, с. 132–139]. Подібний висновок міститься й у дослідженні М. О. Буртового, який пов'язує реальність участі потерпілого у досудовому розслідуванні з наявністю дієвих процесуальних засобів впливу на перебіг окремих слідчих дій [109, с. 9–16]. Отже, у межах цього підрозділу процесуальні гарантії доцільно розуміти як сукупність нормативних, організаційних і тактичних засобів, що забезпечують одночасно законність отримання доказової інформації, повагу до гідності потерпілого, його безпеку та реальну можливість користуватися наданими правами.

Для проваджень щодо воєнних злочинів зазначені гарантії набувають підвищеного значення. К. П. Шевчишена показує, що розслідування воєнних злочинів зазвичай відбувається в умовах несприятливих слідчих ситуацій: значна частина потерпілих перебуває на окупованих територіях або за кордоном, допит нерідко проводиться із запізненням, а загальний психоемоційний стан постраждалих ускладнює отримання повних і стабільних показань [99, с. 184–187].

І. І. Кагляк, зі свого боку, наголошує, що допити в таких провадженнях

мають відповідати не лише вимогам КПК України, а й стандартам міжнародного гуманітарного права, оскільки від якості первинної слідчої роботи залежить подальша придатність зібраних відомостей для використання як у національних, так і в міжнародних юрисдикціях [114, с. 133–145]. Звідси випливає, що формальне дотримання процесуальної форми саме по собі ще не означає належного забезпечення прав потерпілого: у справах про воєнні злочини будь-яка слідча дія повинна оцінюватися також через її здатність мінімізувати травматичний вплив, зберегти доказову якість інформації та уникнути повторного процесуального навантаження на постраждалу особу. Практичний вимір цієї проблеми підтверджують результати анкетування. Лише 20 % адвокатів, 25 % прокурорів і 30 % слідчих зазначили, що спеціальні методи зменшення повторної травматизації потерпілих застосовуються постійно. Натомість значна частина респондентів вказала, що такі методи використовуються нерегулярно або не використовуються через відсутність ресурсів. Це дає підстави стверджувати, що в провадженнях щодо воєнних злочинів запобігання вторинній віктимізації поки що не набуло характеру сталої процесуальної практики, а залежить від наявності спеціалістів, організаційних можливостей і професійної підготовки конкретного слідчого чи прокурора (Додаток 1).

Використання цифрових джерел інформації має не лише доказове, а й правозахисне значення. Належно виявлені, зафіксовані та перевірені фото- і відеоматеріали, супутникові знімки, геолокаційні дані, матеріали відкритих джерел та цифрові архіви можуть зменшити потребу у багаторазовому допиті потерпілого, повторному відтворенні травматичних подій і постійному процесуальному поверненні до пережитого насильства. Це дозволяє поєднати завдання повного доказування з вимогою гуманного потерпіло-орієнтованого кримінального процесу [115].

Центральне місце серед таких дій посідає допит потерпілого. О. О. Сольонова переконливо доводить, що саме допит є основним засобом отримання від потерпілого відомостей про факти, які мають значення для кримінального провадження, а предмет його показань охоплює не лише

обставини, що підлягають доказуванню, а й інші фактичні дані, релевантні для перевірки доказових версій [79, с. 2–4, 75–83]. Натомість О. О. Юхно акцентує, що потерпілий не повинен розглядатися як пасивне джерело інформації, оскільки він є самостійним суб'єктом кримінального процесуального доказування, який має право впливати на збирання та подання доказів [106, с. 445–449].

У криміналістичному аспекті Ю. М. Чорноус і С. О. Власенко наголошують, що допит не зводиться до механічного фіксування відомостей, а потребує належного психологічного забезпечення та виваженого застосування тактичних прийомів [116, с. 74–79]. Близький підхід простежується у М. А. Готвянської, яка, аналізуючи допит неповнолітнього, фактично доводить необхідність адаптації змісту запитань, темпу спілкування й усієї комунікативної стратегії слідчого до віку та психічного стану допитуваного [117, с. 246–257]. Узагальнюючи наведені підходи, слід констатувати, що допит потерпілого у провадженнях щодо воєнних злочинів має подвійне значення: з одного боку, він є ключовим каналом одержання доказової інформації, а з іншого - процесуальним простором реалізації права потерпілого бути почутим і впливати на хід розслідування. Результати анкетування показують, що фактична участь потерпілих у досудовому розслідуванні не завжди відповідає обсягу їхніх процесуальних прав. Помірковано активною таку участь визнали 50 % адвокатів, 50 % прокурорів і 50 % слідчих, тоді як пасивною – 35 % адвокатів, 20 % прокурорів і 25 % слідчих. Водночас більшість респондентів підтримали спрощення подачі заяв і клопотань потерпілими, зокрема 60 % адвокатів, 55 % прокурорів і 65 % слідчих. Окремо показовим є те, що участь потерпілого або його представника у розгляді питань щодо обрання чи продовження запобіжних заходів як обов'язкову підтримали 65 % адвокатів, 50 % прокурорів і 55 % слідчих. Це підтверджує необхідність переходу від пасивної моделі участі потерпілого до моделі поінформованого процесуального залучення (Додаток 1).

Загальні вимоги до проведення допиту визначені ст. 224 КПК України. Закон передбачає, що допит проводиться за місцем досудового розслідування

або в іншому місці за погодженням із допитуваною особою, не може тривати без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день; перед допитом встановлюється особа допитуваного, роз'яснюються його права та порядок проведення допиту; під час допиту допускається фотозйомка, аудіо-та/або відеозапис [70]. Д. О. Шингарьов, аналізуючи механізм забезпечення прав і законних інтересів осіб під час допиту, слушно зауважує, що саме належне виконання цих «базових» вимог визначає реальність подальших спеціальних гарантій, адже процесуальна форма допиту починає захищати особу не в момент завершення протоколу, а з моменту встановлення її статусу, роз'яснення прав і створення умов для вільного надання показань [118, с. 6–13]. На цій підставі можна стверджувати, що у справах про воєнні злочини вимоги ст. 224 КПК України повинні тлумачитися розширено: обрання місця, часу й технічної форми допиту має бути зорієнтоване не лише на зручність слідчого, а передусім на стан, місцезнаходження та безпекові потреби потерпілого.

Особливого значення набуває етап підготовки до допиту. На думку О. О. Сольонової, якісна підготовка передбачає вивчення відомостей про особу допитуваного, складання плану, визначення кола питань, місця та часу проведення допиту, а також вирішення питання про склад учасників, які мають бути присутні під час процесуальної дії [119, с. 260–264]. У дисертаційному дослідженні ті самі положення деталізовано через необхідність з'ясування відомостей про особу потерпілого, вибору оптимального місця допиту та визначення кола осіб, участь яких є обов'язковою чи доцільною [79, с. 100–115]. В. В. Баранчук слушно пов'язує результативність допиту потерпілого з попереднім встановленням психологічного контакту, без якого навіть формально правильно поставлені запитання не забезпечують повноти та точності повідомлюваних відомостей [120, с. 233–235]. І. І. Кагляк доповнює цей підхід воєнним контекстом і підкреслює, що підготовка до допиту у справах про воєнні злочини повинна враховувати можливість переміщення особи, втрати документів, перебування за межами України, а також ризик повторної травматизації при відтворенні обставин насильства чи бойових дій [114, с. 136–141]. Отже, підготовка до допиту потерпілого від воєнного злочину

має бути не шаблонною, а індивідуалізованою: слідчий повинен заздалегідь визначити, які питання дійсно необхідні для доказування, якої форми фіксації потребують показання, чи потрібен перекладач, психолог, законний представник або інша супровідна особа.

У багатьох випадках належною гарантією реалізації прав потерпілого є не звичайний допит, а допит під час досудового розслідування в судовому засіданні за ст. 225 КПК України. Чинне законодавство дозволяє звернутися з клопотанням про такий допит у виняткових випадках, коли існує небезпека для життя і здоров'я особи, її тяжка хвороба або інші обставини, що можуть унеможливити допит у суді чи вплинути на повноту чи достовірність показань [70]. О. О. Сольонова, досліджуючи зміст ст. 225 КПК України, слушно підкреслює, що поняття небезпеки для життя і здоров'я у практиці слід тлумачити широко, включаючи не лише фізичні загрози, а й такі обставини, які об'єктивно можуть унеможливити подальший повноцінний допит особи або негативно вплинути на якість її показань [79, с. 128–136]. У спеціальній літературі цей інститут обґрунтовано характеризується як форма депонування показань свідка і потерпілого [121, с. 274–281] та як особлива судова процедура одержання показань на досудовій стадії [122, с. 42–44]. Ю. П. Аленін додатково акцентує, що допит свідка чи потерпілого в судовому засіданні на стадії досудового розслідування зберігає судову природу процедури та має застосовуватися з урахуванням підвищених гарантій належної процесуальної форми [123, с. 11–13]. Аналіз сучасної практики, наведений у дослідженні «Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики», свідчить, що цей інструмент використовується рідко, хоча саме він здатний закріпити показання потерпілих і мінімізувати потребу в їх багаторазовому повторенні [110, с. 132–136]. У провадженнях щодо воєнних злочинів ст. 225 КПК України доцільно розглядати не як виняткову екзотику, а як раціональний інструмент збереження доказів, особливо коли потерпілий перебуває за кордоном, у зоні ризику, у важкому психічному стані або існує висока ймовірність його повторного переміщення.

Окрему гарантійну функцію виконує заборона проводити одночасний допит за участю малолітнього або неповнолітнього потерпілого разом із підозрюваним у провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи й статевої недоторканості, а також щодо злочинів, учинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування [70]. О. О. Сольонова аргументовано заперечує проти спроб розглядати цю заборону як надмірне обмеження процесуальних можливостей сторони захисту, оскільки її призначення полягає у запобіганні додатковому психотравмуванню дитини та недопущенні деструктивного впливу підозрюваного на зміст показань [79, с. 165–167]. Для розслідування воєнних злочинів цей висновок має ще ширший вимір, адже травматичний досвід потерпілої дитини часто пов'язаний не з одиничною подією, а з тривалим насильницьким контекстом - окупацією, депортацією, полонем, сексуальним насильством, загибеллю близьких. Тому недопущення процесуальних форм, що відтворюють контакт потерпілого з потенційним кривдником, є не факультативною гуманістичною поступкою, а необхідною умовою допустимого й етично прийняттого доказування.

Спеціальні гарантії законодавець установив для допиту малолітніх і неповнолітніх потерпілих. Відповідно до ст. 226 КПК України, допит такої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря; його тривалість не може перевищувати однієї години без перерви та двох годин загалом на день; особам, які не досягли шістнадцятирічного віку, роз'яснюється обов'язок давати правдиві показання без попередження про кримінальну відповідальність [70]. О. О. Сольонова, аналізуючи цю норму, звертає увагу, що присутність відповідних осіб покликана не лише формально «супроводжувати» дитину, а забезпечувати комфортне середовище, психологічну підтримку та коректність способу постановки запитань [79, с. 118–123, 171–173]. М. А. Готвянська, досліджуючи тактику допиту неповнолітніх, додатково підкреслює, що ефективність цієї процесуальної дії визначається здатністю слідчого адаптувати комунікативні прийоми до особливостей розвитку дитини та уникати запитань, які викликають навіювання або емоційне блокування [117, с. 246–254].

Д. О. Шингарьов, своєю чергою, підкреслює, що саме щодо малолітніх і неповнолітніх осіб система додаткових гарантій під час допиту має найбільш виразний характер, оскільки процесуальна форма повинна компенсувати їхню вікову та психологічну вразливість [118, с. 11–13]. Таким чином, у провадженнях щодо воєнних злочинів участь педагога, психолога або лікаря не може трактуватися як технічна умова законності; це - самостійна гарантія якості показань і захисту інтересів дитини.

Зміст ст. 227 КПК України розширює зазначені гарантії і на інші слідчі (розшукові) дії за участю малолітньої або неповнолітньої особи. Закон передбачає обов'язкову участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря; цим особам до початку слідчої дії роз'яснюється право ставити уточнюючі запитання; у виняткових випадках участь законного представника може бути обмежена або припинена, якщо вона шкодить інтересам дитини [70]. О. О. Сольонова акцентує, що можливість усунення законного представника є важливою гарантією саме інтересів потерпілої дитини, адже не в усіх випадках сімейне середовище є безпечним і підтримувальним [79, с. 171–174]. Рада Європи у *Guidelines on child-friendly justice* також виходить з того, що будь-яке опитування дитини має проводитися у дружньому до дитини середовищі, у спосіб, зрозумілий її віку та рівню розвитку, з пріоритетом найкращих інтересів дитини [124]. Це дозволяє дійти висновку, що у справах про воєнні злочини національні норми ст. 226–227 КПК України доцільно тлумачити крізь призму міжнародного стандарту *child-friendly justice*, а не як мінімальний перелік формальних учасників процесуальної дії.

Разом із тим звуження ролі психолога лише до справ за участю дітей було б помилковим. У дослідженні «Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики» наведено результати інтерв'ю з практиками, які вказують на доцільність психологічної підтримки потерпілого незалежно від його віку, якщо сама процедура розслідування створює ризик повторного переживання травми [110, с. 149–155]. В. В. Баранчук, досліджуючи допит потерпілого крізь призму психологічного

контакту, фактично показує, що психологічний компонент процедури є умовою її доказової ефективності, а не зовнішнім доповненням [120, с. 233–235]. Д. О. Коваль і Н. Г. Юрчишин, досліджуючи захист прав постраждалих від зґвалтування як воєнного злочину, підкреслюють, що саме психологічні чинники часто перешкоджають повному і своєчасному збиранню доказів, оскільки постраждала особа може прагнути якнайшвидше позбутися слідів насильства або взагалі уникати контакту з правоохоронною системою [125, с. 457–463]. Тому вважаємо обґрунтованим розглядати участь психолога у провадженнях щодо воєнних злочинів як гарантію, що має застосовуватися не лише до дітей, а й до дорослих потерпілих у випадках сексуального насильства, катувань, полону, депортації, переживання смерті близьких або інших подій із високим травматичним потенціалом.

Наступною ключовою слідчою дією є пред'явлення для впізнання. За змістом ст. 228 КПК України перед пред'явленням особи для впізнання слідчий або прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд, прикмети та обставини сприйняття; забороняється попередньо показувати особу, яку мають пред'явити, або повідомляти відомості про її прикмети; особа, що підлягає впізнанню, пред'являється разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох [70]. О. О. Сольонова обґрунтовує, що попередній допит потерпілого є ключовою передумовою достовірності впізнання, оскільки саме співвідношення між раніше наданими показаннями та ознаками, за якими особа здійснила впізнання, дозволяє оцінити надійність результату [79, с. 168–170]. Н. В. Шульга, аналізуючи процесуальний порядок проведення впізнання у режимі відеоконференції, звертає увагу на потребу врахування не лише анатомічних, а й функціональних ознак людини, а також на ризик так званого «зустрічного» впізнання в технічно опосередкованому форматі [126, с. 14–16]. Отже, впізнання не може підміняти допит і не повинно перетворюватися на самостійну процедуру «формування» пам'яті потерпілого; його функція полягає у перевірці вже отриманої та належним чином зафіксованої інформації.

Для проваджень щодо воєнних злочинів принципове значення мають

також безпекові та технічні модифікації впізнання. Закон допускає проведення впізнання в умовах, коли особа, яку пред'являють, не бачить і не чує особу, яка впізнає; крім того, за необхідності впізнання може проводитися за фотознімками, матеріалами відеозапису, а до його проведення можуть бути залучені спеціалісти, психологи, педагоги та інші фахівці [70]. Н. В. Шульга, аналізуючи відеоконференцію як процесуальну форму, слушно зауважує, що використання технічних засобів у кримінальному провадженні неминує породжує питання ідентифікації учасника, збереження інформаційної безпеки та недопущення технічного впливу на зміст доказової інформації [126, с. 11–18]. Саме тому в контексті воєнних злочинів впізнання за фотознімками чи відеозаписом є процесуально припустимим і часто практично необхідним, але лише за умови суворого контролю за відсутністю навіювання, належного документування вихідної бази зображень та забезпечення безпеки потерпілого, який впізнає.

Самостійний комплекс гарантій пов'язаний із дистанційними формами участі потерпілого. Стаття 232 КПК України передбачає можливість проведення допиту та впізнання у режимі відеоконференції у випадках неможливості безпосередньої участі особи за станом здоров'я чи з інших поважних причин, необхідності забезпечення безпеки, проведення допиту малолітнього або неповнолітнього потерпілого, забезпечення оперативності досудового розслідування та за наявності інших підстав, які слідчий, прокурор або слідчий суддя визнають достатніми [70]. Н. В. Шульга, зіставляючи нормативний і практичний аспекти відеоконференції, вказує, що головні проблеми цієї процедури полягають у відсутності уніфікованих технічних стандартів, складності належного встановлення особи учасника та різній готовності правозастосовної системи до використання такого формату [126, с. 11–18]. І. В. Черниченко розглядає відеоконференцію як самостійну процесуальну форму, яка потребує окремого нормативного й технічного забезпечення та не може ототожнюватися зі спрощеними засобами дистанційної комунікації [127]. А. Г. Маланчук, аналізуючи допит у такому режимі, наголошує на його інформаційно-комунікативній природі та залежності

результативності від можливості встановлення психологічного контакту між учасниками [128, с. 272–273]. Отже, відеоконференція у кримінальному провадженні щодо воєнного злочину не є спрощеною альтернативою очній участі; навпаки, вона вимагає додаткових процесуальних гарантій, бо віддаленість учасника підвищує ризики сумніву щодо його ідентичності, добровільності показань, відсутності стороннього впливу та цілісності технічної фіксації.

Особливу практичну вагу дистанційні форми участі мають для потерпілих, які перебувають за кордоном, на деокупованих або прифронтових територіях, а також для тих, хто через стан здоров'я чи безпекові обставини не може без зайвих труднощів прибути до органу досудового розслідування. І. І. Кагляк слушно наголошує, що у таких випадках доцільним є активніше використання як ст. 225 КПК України, так і ст. 232 КПК України, однак із обов'язковим підтвердженням особи допитуваного та роз'ясненням прав саме під час відеозапису, а не шляхом суто формального надсилання пам'ятки [114, с. 141–144]. Дослідження К. П. Шевчишеної також містить пропозицію ширше використовувати дистанційні форми допиту потерпілих і свідків у провадженнях про воєнні злочини, особливо коли фізичний доступ до особи ускладнений або відсутній [99, с. 186–187]. На підставі цього можна дійти висновку, що для розслідування воєнних злочинів дистанційна участь потерпілого повинна розглядатися як нормальний інструмент забезпечення доступу до правосуддя, а не як вимушений виняток. Водночас така участь має передбачати чітку процедуру перевірки документів, фіксації каналу зв'язку, установлення відсутності стороннього впливу та забезпечення повноцінної можливості ставити запитання і надавати пояснення.

Слід звернути увагу і на те, що ст. 232 КПК України розмежовує дистанційне досудове розслідування у формі відеоконференції та окремий інструмент опитування особи у режимі відео- або телефонної конференції, за результатами якого складається рапорт [70]. У науковій літературі інколи спостерігається тенденція фактично прирівнювати ці формати, проте такий підхід є помилковим. І. І. Кагляк справедливо підкреслює, що процесуальні

права та обов'язки повинні роз'яснюватися під час відеозапису саме при проведенні повноцінного допиту, а не підмінятися спрощеним комунікаційним контактом [114, с. 143–144]. Тому опитування у режимі відео- або телефонної конференції може бути корисним для первинного контакту, уточнення місця перебування особи, попереднього з'ясування обставин чи планування подальших процесуальних дій, але не повинно розглядатися як еквівалент допиту потерпілого у процесуальному значенні.

Окремою ланкою гарантій є запобігання вторинній віктимізації. У дослідженні «Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики» вторинна віктимізація визначається як переживання потерпілим додаткового психологічного дискомфорту не внаслідок самого злочину, а через реакцію інституцій та окремих осіб у ході кримінального провадження; типовими прикладами названо надмірну кількість допитів, неделікатне з'ясування інтимних подробиць, вимушене спілкування з обвинуваченим [110, с. 121–128]. Д. І. Клепка та О. В. Новіков, обґрунтовуючи потребу у «потерпіло-орієнтованому» підході до розслідування воєнних злочинів, наголошують, що система правосуддя повинна приділяти увагу не лише покаранню винних, а й потребам жертви - інформаційним, безпековим, психологічним і соціальним [129, с. 253–262]. Практичні матеріали дослідження Final-Ukraine-version додатково фіксують, що потерпілі вразливих категорій негативно сприймають багаторазові виклики та повторне відтворення травматичних обставин, а тому одним із способів мінімізації вторинної віктимізації практики називають перший допит під відеозапис, участь психолога та подальше закріплення показань за ст. 225 КПК України [110, с. 134–136]. Звідси випливає, що запобігання вторинній віктимізації не є суто етичним побажанням; воно має розглядатися як процесуальна гарантія, без якої реалізація прав потерпілого під час слідчих дій перетворюється на ілюзорну.

Найбільш виразно ця проблема проявляється у провадженнях про сексуальне насильство як воєнний злочин. Д. О. Коваль і Н. Г. Юрчишин звертають увагу, що психологічний стан постраждалих від зґвалтування часто

унеможливилює повноцінний і своєчасний збір доказів, а отже вимоги процесу повинні бути поєднані з реальними механізмами психологічної, соціальної й медичної підтримки [125, с. 457–463]. К. П. Шевчишена, аналізуючи допит потерпілих у таких справах, наголошує на необхідності дотримання моральних принципів, використання диференційованої системи тактичних прийомів та завчасного визначення оптимальної кількості присутніх осіб, щоб не посилювати психоемоційне пригнічення потерпілого [99, с. 181–183]. У власному узагальненні вважаємо, що саме в цій категорії проваджень принцип «не зашкодь» повинен набути процесуального значення: слідча дія, проведена формально «за законом», але з очевидним ретравматизуючим ефектом, свідчить не про належну реалізацію прав потерпілого, а про дефект процесуальної моделі.

Міжнародні стандарти підтверджують таке розуміння. Директива 2012/29/ЄС вимагає забезпечення захисту потерпілих від вторинної та повторної віктимізації, залякування й помсти, а також проведення індивідуальної оцінки спеціальних потреб захисту [92]. Міжнародний кримінальний суд у Rules of Procedure and Evidence передбачає можливість застосування спеціальних заходів для потерпілих, які пережили травму, насильство чи сексуальні злочини [91]. Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні також виходить з необхідності конфіденційності, чутливої комунікації та недопущення повторної травматизації [130, с. 14–19]. Таким чином, і міжнародне, і національне експертне поле вказують на однаковий напрям: процесуальна дія має бути побудована так, щоб інтереси доказування не суперечили потребам захисту гідності та психічної цілісності потерпілого.

З огляду на це, до кола базових гарантій під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у провадженнях щодо воєнних злочинів доцільно віднести: проведення першого змістовного допиту з максимально повною технічною фіксацією; мінімізацію кількості повторних допитів без реальної доказової потреби; використання ст. 225 КПК України для закріплення ключових показань; недопущення безпосереднього контакту

потерпілого з особою, яка може становити для нього загрозу; забезпечення психологічного супроводу у випадках підвищеної травматичності; завчасне роз'яснення порядку слідчої дії зрозумілою для потерпілого мовою; можливість перерви у разі погіршення стану; використання безпечних дистанційних форматів, якщо очна участь є ризикованою або надмірно обтяжливою. Подібний підхід узгоджується як з науковими рекомендаціями щодо потерпіло-орієнтованого розслідування, сформульованими Д. І. Клепкою та О. В. Новіковим [129, с. 257–261], так і з підходами, зафіксованими у міжнародних стандартах допомоги потерпілим [94].

На завершення слід підкреслити, що гарантії прав потерпілого під час допиту, впізнання, дистанційної участі та інших процесуальних дій не повинні сприйматися як периферійні порівняно з «основним» завданням здобуття доказів. Навпаки, саме належна гарантійна архітектура робить отриману інформацію стабільною, придатною для перевірки та переконливою в доказовому значенні. Якщо потерпілий допитується без врахування його стану, якщо впізнання проводиться навіювально, якщо дистанційна участь не забезпечує достовірної ідентифікації та вільного волевиявлення, а психологічна підтримка ігнорується там, де вона об'єктивно необхідна, - йдеться не лише про порушення прав потерпілого, а й про зниження доказової якості всього розслідування. Тому у провадженнях щодо воєнних злочинів процесуальні гарантії мають оцінюватися як інтегрований елемент доказування, безпеки та справедливості, а їх подальше вдосконалення повинно відбуватися як на рівні законодавства, так і на рівні відомчих стандартів, методик і практики застосування.

1. Процесуальні гарантії реалізації прав потерпілого під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у провадженнях щодо воєнних злочинів мають розглядатися як цілісна система правових, організаційних і тактичних засобів, спрямованих одночасно на забезпечення законності одержання доказів, поваги до гідності потерпілого, його безпеки та реальної процесуальної участі.

2. Допит потерпілого є центральною слідчою дією у справах цієї

категорії, однак його доказова цінність безпосередньо залежить від якості підготовки, належної технічної фіксації, індивідуалізації умов проведення та активнішого використання механізму ст. 225 КПК України для закріплення ключових показань у випадках ризику втрати чи спотворення доказової інформації.

3. Пред'явлення для впізнання, у тому числі за фотознімками, відеозаписом або в умовах безпеки, може бути ефективним засобом перевірки показань потерпілого лише за умови суворого дотримання заборони навіювання, попереднього допиту про прикмети та обставини сприйняття, а також належної процесуальної фіксації ходу і результатів цієї дії.

4. Дистанційні форми участі потерпілого мають для розслідування воєнних злочинів системне значення, оскільки дозволяють залучати до провадження осіб, які перебувають за кордоном, на віддалених чи небезпечних територіях, однак потребують підвищених гарантій перевірки особи, інформаційної безпеки, добровільності показань і повноцінної реалізації всіх процесуальних прав під час відеоконференції.

5. Участь психолога, використання травма-інформованого підходу та запобігання вторинній віктимізації мають розглядатися не як факультативні елементи гуманізації процесу, а як самостійні процесуальні гарантії, особливо у справах про сексуальне насильство, катування, насильницьке переміщення, полон та інші воєнні злочини з високим травматичним потенціалом.

2.3. Правова допомога та процесуальне представництво потерпілого: доступ до безоплатної правничої допомоги, участь представника та компенсація процесуальних витрат

У системі процесуальних механізмів забезпечення та реалізації прав потерпілих від воєнних злочинів правова допомога й процесуальне представництво мають самостійне функціональне значення. Якщо до цього йшлося відповідно про первинне входження потерпілого у провадження та про гарантії його участі в окремих слідчих і процесуальних діях, то в межах зазначеного підрозділу предметом аналізу є інший блок питань: хто саме може надавати потерпілому професійну правничу допомогу, у чому полягає правова природа представництва, якими є межі повноважень представника, як працює доступ до безоплатної правничої допомоги та яким чином компенсуються витрати, пов'язані з участю потерпілого і його представника у кримінальному провадженні [70; 131].

Для проваджень щодо воєнних злочинів цей блок набуває підвищеної практичної ваги. Дар'я Клепка та Олег Новіков слушно пов'язують потерпіло-орієнтований підхід у таких провадженнях не лише з безпекою та недопущенням вторинної віктимізації, а і з реальним залученням потерпілого до прийняття процесуально значущих рішень та з доступом до механізмів підтримки [129, с. 253–263]. Натомість Л. С. Сопільник розглядає ефективний юридичний захист потерпілих від воєнних злочинів як складник ширшої системи судового захисту, що поєднує процесуальні та соціальні механізми відновлення порушених прав [132]. У сукупності ці підходи дають підстави стверджувати, що без професійної правничої допомоги статус потерпілого ризикує залишитися переважно декларативним, особливо коли особа перебуває за кордоном, на тимчасово окупованій території, є дитиною, пережила катування чи сексуальне насильство або втратила близьких унаслідок воєнного злочину. Результати анкетування підтверджують, що доступ потерпілих від воєнних злочинів до безоплатної правничої допомоги залишається нерівномірним. Достатнім його визнали лише 30 % адвокатів, 35 % прокурорів і

25 % слідчих. Натомість переважна частина респондентів оцінила такий рівень як частковий або недостатній. Це свідчить про те, що формальне існування права на безоплатну правничу допомогу не гарантує його повноцінної реалізації у складних багатоепізодних провадженнях щодо воєнних злочинів, особливо коли потерпілий перебуває за кордоном, має вразливий стан або потребує спеціалізованого представництва (Додаток 1).

Поряд із професійною правничою допомогою адвоката, у провадженнях щодо воєнних злочинів істотне значення має підтримка громадських організацій, які можуть сприяти потерпілим у первинному інформуванні, документуванні шкоди, підготовці звернень, налагодженні комунікації з правоохоронними органами, а також у забезпеченні психологічної й соціальної підтримки. Така допомога не замінює процесуального представництва, але створює додаткові умови для реального користування потерпілим своїми правами [133, с. 181–186].

Нормативна та доктринальна основа правової допомоги потерпілому. Конституційний вимір цієї проблематики задає ст. 59 Конституції України, яка закріплює право кожного на професійну правничу допомогу, а у випадках, передбачених законом, - на її безоплатне надання [24]. На рівні кримінального процесу ця гарантія конкретизується насамперед у ст. 56, 58 і 59 КПК України, де, з одного боку, закріплено право потерпілого мати представника, а з другого - визначено коло осіб, які можуть бути представниками або законними представниками потерпілого [70]. Уже сама структура цих норм показує, що законодавець фактично розрізняє три суміжні, але не тотожні явища: професійну правничу допомогу, процесуальне представництво та законне представництво.

О. Ю. Костюченко, аналізуючи право потерпілого на професійну правничу допомогу, слушно підкреслює, що така допомога у кримінальному провадженні реалізується через участь адвоката-представника, а не через будь-яку особу, яка фактично допомагає потерпілому у побутовому чи організаційному сенсі [134, с. 40–43]. Натомість В. В. Введенська у

спеціальному дослідженні кримінально-процесуальних гарантій права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину, обґрунтовує ширший підхід: вона розглядає не лише суб'єктів надання правової допомоги, а й процесуальні гарантії її доступності на різних стадіях кримінального процесу та окремо наголошує на необхідності безкоштовного надання такої допомоги окремим категоріям постраждалих осіб [135]. Отже, для дисертаційного дослідження доцільно виходити з того, що професійна правнича допомога є ширшим функціональним поняттям, тоді як процесуальне представництво виступає її найбільш формалізованою кримінально-процесуальною формою.

С. Є. Абламський звертає увагу на іншу важливу проблему – термінологічну та функціональну неузгодженість між поняттями «захисник» і «представник» у чинному КПК України [43, с. 177–180]. О. О. Сольонова, зі свого боку, аргументовано підкреслює, що адвокат - представник потерпілого не є самостійним учасником процесу в тому самому сенсі, в якому ним є захисник підозрюваного чи обвинуваченого: він діє поряд із потерпілим або замінює його в межах дозволених законом повноважень, але не вправі діяти на шкоду довірителю [79, с. 51–53]. Порівняння цих позицій дає підстави для висновку, що представник потерпілого не є «другою стороною обвинувачення» у формальному значенні, однак саме через нього потерпілий здобуває реальну здатність користуватися наданими йому законам правами.

Процесуальне представництво потерпілого та межі його повноважень. Частина 1 ст. 58 КПК України визначає, що представником потерпілого може бути особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, а щодо юридичної особи – також керівник, інша уповноважена особа або працівник за довіреністю [70]. О. Ю. Костюченко слушно застерігає, що таке законодавче рішення не слід тлумачити як ототожнення будь-якого офіційного представництва з професійною правничою допомогою, оскільки остання пов'язується саме з участю адвоката [134, с. 42–43]. Водночас у сучасній монографії О. В. Щиголя прямо зазначено, що участь потерпілого і його представників у досудовому розслідуванні потребує подальшого нормативного та організаційного посилення, а тому інститут представництва не може

розглядатися як другорядний додаток до процесуального статусу потерпілого [101]. Звідси випливає, що для потерпілих від воєнних злочинів доцільно чітко відмежовувати адміністративне чи корпоративне представництво від професійного адвокатського представництва, яке має самостійну гарантійну функцію.

Питання меж повноважень представника залишається одним із найбільш дискусійних. О. О. Сольонова вказує, що закон не містить вичерпного переліку прав потерпілого, які можуть здійснюватися представником, а які мають суто особистий характер [79, с. 52–53]. С. Є. Абламський, натомість, робить акцент на практичному аспекті цієї проблеми: за відсутності достатньо чіткої регламентації представник потерпілого може бути необґрунтовано усунений від ініціювання клопотань про заходи безпеки, призначення експертизи чи інших дій, що прямо стосуються інтересів потерпілого [43, с. 196–197]. На наш погляд, до особистих прав потерпілого слід відносити насамперед право давати власні показання щодо безпосередньо сприйнятих обставин, висловлювати позицію стосовно рішень, які прямо зачіпають його приватність, гідність чи безпеку, а також визначати межі розкриття чутливої інформації про себе. Натомість підготовка клопотань, скарг, правових звернень, комунікація з органом досудового розслідування, збір документів і правовий супровід реалізації інших процесуальних прав мають охоплюватися повноваженнями представника.

Окремо слід враховувати, що проблема представництва не вичерпується лише участю адвоката у «класичних» слідчих діях. О. О. Сольонова звертає увагу на те, що в чинному КПК України прямо не визначено права представника потерпілого під час допиту потерпілого, що породжує розбіжності у правозастосуванні [79, с. 130–131]. А. Р. Туманянц, розглядаючи права потерпілого при застосуванні запобіжних заходів, доходить висновку, що представник потерпілого повинен мати можливість брати участь у тих процесуальних процедурах, де рішення суду чи слідчого судді прямо торкається інтересів потерпілого, зокрема його безпеки або перспектив відшкодування шкоди [136, с. 304–309]. Отже, у провадженнях щодо воєнних

злочинів представництво має розумітися не вузько, як участь адвоката в окремому засіданні чи під час окремої дії, а як безперервний правовий супровід реалізації прав потерпілого.

Законне представництво і потреба в адвокатському супроводі вразливих потерпілих. Стаття 59 КПК України регламентує участь законного представника потерпілого у випадках, коли потерпілим є неповнолітня або недієздатна особа [70]. Проте законне представництво не тотожне професійній правничій допомозі. У Керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини, підкреслюється, що дитина повинна мати доступ до інформації, консультацій і представництва у формі, адаптованій до її віку та рівня розвитку [124]. У Recommendation CM/Rec(2023)2 також наголошено, що система підтримки потерпілих має враховувати індивідуальні потреби вразливих осіб, а правова допомога не повинна зводитися лише до формальної можливості залучити представника [93].

Зіставлення міжнародних стандартів із національним законодавством дає підстави для важливого висновку: для дітей, потерпілих від сексуального насильства, катувань, примусового переміщення, незаконного утримання чи депортації, участь законного представника сама по собі не забезпечує повноти процесуальних гарантій. О. О. Сольонова справедливо вказує, що відсутність обов'язкової участі адвоката - представника потерпілого створює відчутний дисбаланс між процесуальними можливостями потерпілого та підозрюваного [79, с. 52–54]. С. Є. Абламський, розвиваючи цю ідею, пропонує прямо закріпити в КПК України модель обов'язкової участі адвоката – представника потерпілого принаймні в тих ситуаціях, де цього вимагає характер шкоди або вразливість самої особи [43, с. 203–205]. На наш погляд, для потерпілих від воєнних злочинів така модель має бути не універсальною, а диференційованою: обов'язковий адвокатський супровід повинен розглядатися як спеціальна гарантія для найуразливіших категорій потерпілих.

Доступ потерпілих від воєнних злочинів до безоплатної правничої допомоги. На рівні загального законодавства безоплатна вторинна правнича допомога охоплює представництво інтересів особи в судах, інших державних

органах, перед іншими особами, а також складення документів процесуального характеру [131]. В. В. Введенська ще у 2009 році обґрунтовувала потребу безкоштовного надання юридичної допомоги окремим категоріям постраждалих осіб, фактично заклавши підґрунтя для нинішніх дискусій про спеціальні гарантії для вразливих потерпілих [135]. Н. М. Ахтирська, аналізуючи сучасні виклики удосконалення правового статусу потерпілих, уже в умовах повномасштабної війни робить акцент на потребі системного оновлення державної стратегії забезпечення їхніх прав [104, с. 116–123]. Отже, наукова дискусія послідовно рухається від загального визнання права потерпілого на правничу допомогу до питання про спеціальні механізми її реальної доступності.

Практичний вимір цієї проблеми переконливо розкрито у звіті «Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики». Автори звіту встановили, що потерпілі нерідко або взагалі не залучають адвоката, або змушені оплачувати його послуги власним коштом упродовж тривалого часу; водночас значна частина постраждалих не знає про можливості безоплатної правничої допомоги, а взаємодія між адвокатами потерпілих і стороною обвинувачення не завжди будується на зрозумілих стандартах співпраці [110, с. 54–58, 70–72]. Саме ці висновки є особливо релевантними для проваджень щодо воєнних злочинів, де потерпілий часто перебуває у ще складнішому становищі, ніж потерпілий у загальнокримінальному провадженні.

Попри позитивні зміни, нинішня модель доступу до БПД для потерпілих від воєнних злочинів залишається фрагментарною. Законодавець уже передбачив спеціальні категорії осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу у зв'язку зі збройною агресією, однак такий підхід не охоплює всього кола потерпілих, які реально потребують процесуального представництва [131]. Л. С. Сопільник, характеризуючи механізми судового захисту прав потерпілих від воєнних злочинів, прямо підкреслює необхідність подальшого вдосконалення національних механізмів доступу до правосуддя та юридичного захисту [132]. Дар'я Клепка та Олег Новіков, у свою чергу,

обґрунтовують, що потерпіло-орієнтований підхід вимагає не формального переліку прав, а створення таких процедур, за яких потерпілий реально може ними скористатися [129, с. 253–263]. Звідси випливає, що для потерпілих від депортації, незаконного позбавлення волі, зникнення безвісти близьких, масового знищення житла чи іншого масштабного майнового ураження чинна модель БПД ще не створює повною мірою спеціального та достатньо простого механізму доступу до адвоката.

Представник потерпілого як компенсатор процесуального дисбалансу. Необхідність професійної правничої допомоги обумовлена не лише складністю воєнних проваджень, а й об'єктивною нерівністю процесуальних можливостей сторін на досудовій стадії. О. В. Щиголь слушно підкреслює, що право потерпілого на збирання та подання доказів не є тотожним процесуальним інструментам сторони захисту або сторони обвинувачення, а тому потребує спеціальних гарантій реалізації [137, с. 289–295]. У статті про забезпечення прав учасників кримінального провадження під час проведення судової експертизи також обґрунтовується, що на досудовому розслідуванні засади змагальності діють лише певною мірою, а тому виникає потреба у механізмах компенсації дисбалансу повноважень сторін [138, с. 597–604]. Саме в цій площині роль представника потерпілого слід оцінювати не як факультативну «юридичну послугу», а як компенсаторний процесуальний механізм.

М. О. Буртовий, аналізуючи реалізацію процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування, пов'язує ефективність їх захисту з поєднанням процесуальної самостійності потерпілого, прокурорського нагляду та судового контролю [109, с. 10–16]. Цей висновок важливий для теми 2.3, оскільки дозволяє точніше визначити функції представника потерпілого: він не підміняє прокурора і не бере на себе завдання публічного переслідування, але забезпечує для потерпілого доступ до тих процесуальних інструментів, якими без спеціальної підготовки особа часто не може скористатися належним чином. Тому представник у провадженнях щодо воєнних злочинів виконує щонайменше правороз'яснювальну, організаційну, доказову, комунікативну та гарантійну функції.

Компенсація процесуальних витрат потерпілого та його представника. Самостійною складовою теми 2.3 є компенсація процесуальних витрат потерпілого та його представника. Глава 8 КПК України виходить із того, що витрати на правову допомогу представника за договором та витрати, пов'язані з його прибуттям до місця досудового розслідування або суду, загалом несе особа, яку він представляє [70]. Водночас закон передбачає можливість покриття окремих витрат, пов'язаних з участю потерпілих у кримінальному провадженні, за рахунок держави, а також подальше стягнення документально підтверджених процесуальних витрат із засудженого у разі ухвалення обвинувального вироку [70]. Отже, чинна модель є змішаною: первинний фінансовий тягар переважно покладається на потерпілого, а можливість подальшого відшкодування має відкладений і часто умовний характер.

Проблемність такої моделі вже фіксується в сучасній науці. Сам факт виокремлення М. О. Буртовим питання відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому за рахунок державного бюджету як самостійної наукової проблеми свідчить, що механізм державної компенсації не можна вважати достатньо врегульованим і безспірним [139, с. 210–213]. Автори звіту про права потерпілих від насильницьких злочинів також показують, що навіть у разі позитивного вирішення питання по суті витрати на адвоката, транспорт, отримання документів, комунікацію та інші супутні дії часто стають для потерпілого значним бар'єром ще до того, як виникає перспектива їх стягнення або компенсації [110, с. 175–184]. У справах про воєнні злочини ця проблема посилюється тим, що підозрюваний часто перебуває поза юрисдикцією України, а фактичне виконання рішення про стягнення витрат є вкрай ускладненим.

Не менш важливо й те, що сама по собі безоплатна вторинна правнича допомога не усуває всіх фінансових перешкод. Закон про БПД покриває насамперед оплату роботи адвоката, але не вирішує автоматично питання про інші витрати, яких зазнає потерпілий у процесі реалізації своїх прав [131]. Саме тому для потерпілих від воєнних злочинів доцільно ставити питання не лише

про розширення кола осіб, які мають право на БПД, а й про адаптацію всієї моделі покриття супутніх процесуальних витрат до реалій таких проваджень.

Проведений аналіз дає підстави для таких висновків. По-перше, професійна правнича допомога потерпілому у провадженнях щодо воєнних злочинів має розглядатися як самостійна функціональна гарантія реалізації його прав, а не як факультативний сервіс, значення якого повністю залежить від матеріальних можливостей потерпілого. По-друге, процесуальне представництво потерпілого і захист підозрюваного не повинні ототожнюватися; тому термінологія ст. 58 КПК України потребує точнішого узгодження із реальною природою адвокатського представництва. По-третє, для вразливих категорій потерпілих від воєнних злочинів - насамперед дітей, потерпілих від катувань, сексуального насильства, депортації, а також близьких родичів загиблих і зниклих безвісти - участь адвоката має набути ознак спеціальної процесуальної гарантії. По-четверте, чинна модель доступу до безоплатної правничої допомоги вже враховує воєнний контекст, однак залишається неповною і не охоплює всіх категорій потерпілих, які об'єктивно потребують професійного представництва. По-п'яте, правила компенсації процесуальних витрат зберігають відкладений і часто малоефективний характер, що в умовах розслідування воєнних злочинів вимагає окремого законодавчого вдосконалення.

2.4. Забезпечення безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних потерпілих у провадженнях щодо воєнних злочинів.

У системі процесуальних механізмів забезпечення та реалізації прав потерпілих від воєнних злочинів питання безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних мають не допоміжне, а базове значення. Предмет цього підрозділу становить інший аспект: створення таких процесуальних умов, за яких потерпілий може реалізовувати свої права без ризику помсти, залякування, повторної травматизації, стигматизації чи неконтрольованого розкриття чутливої інформації про себе [83, с. 256–260]. Дар'я Клепка та Олег Новіков обґрунтовано пов'язують потерпіло-орієнтований підхід у справах про воєнні злочини не лише з правом бути заслуханим, а й із необхідністю мінімізувати шкоду, яку сама процедура кримінального провадження може спричинити потерпілому [129, с. 253–263].

У науковій літературі доцільно розмежовувати три тісно пов'язані, але не тотожні категорії. Безпека потерпілого означає стан захищеності його життя, здоров'я, житла, майна, психічної недоторканності та інших охоронюваних благ від загроз, пов'язаних з участю у кримінальному провадженні. Конфіденційність стосується обмеження доступу до відомостей, що дозволяють ідентифікувати потерпілого, розкрити обставини його приватного життя або встановити його місцеперебування. Захист персональних даних охоплює вже не лише процесуальне приховування відомостей, а й правовий режим їх збирання, зберігання, використання, передачі й видалення [43, с. 161–168]. М. І. Гошовський та О. П. Кучинська, аналізуючи процесуальний статус потерпілого, слушно показували, що реальність процесуальних прав визначається не формальним переліком повноважень, а наявністю гарантій, які унеможливають тиск на носія цих прав [50, с. 95–99]. Отже, для цілей цього дослідження безпеку, конфіденційність і захист персональних даних слід розглядати як єдиний гарантійний комплекс, спрямований на забезпечення реальної, а не декларативної участі потерпілого у провадженні щодо воєнного злочину. Анкетування підтверджує, що чинна система захисту потерпілих і

свідків не повною мірою відповідає специфіці проваджень щодо воєнних злочинів. Достатньою її визнали лише 20 % адвокатів, 25 % прокурорів і 20 % слідчих. Натомість більшість респондентів вказали на потребу модернізації або суттєвих змін. Найбільш ефективними заходами безпеки респонденти назвали використання псевдонімів і закритий режим допиту, зміну місця проживання чи тимчасовий притулок, участь у програмі захисту свідків і фізичну охорону. Це свідчить про необхідність поєднання процесуальних, організаційних і технічних засобів захисту, а також про потребу адаптації загальних механізмів безпеки до масштабності та ризиків воєнних злочинів (Додаток 1).

Конституційний та загальнопроцесуальний фундамент відповідного гарантійного комплексу закладено у ст. 32 Конституції України, яка забороняє втручання в особисте і сімейне життя, а також у ст. 15 КПК України, відповідно до якої під час кримінального провадження кожному гарантується невтручання у приватне життя, а інформація про нього може використовуватися лише для виконання завдань кримінального провадження [24; 70]. Н. М. Ахтирська, досліджуючи сучасні виклики правового статусу потерпілих, слушно наголошує, що саме приватність і контроль над чутливою інформацією стають одним із ключових критеріїв ефективності потерпіло-орієнтованої моделі кримінального процесу [104, с. 116–123].

Спеціальним національним актом, що безпосередньо регламентує заходи забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства, є Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Саме він визначає коло осіб, які можуть бути взяті під захист, підстави та приводи застосування заходів безпеки, а також конкретні способи забезпечення конфіденційності даних про особу [140]. М. О. Буртовий у дисертаційному дослідженні правових гарантій реалізації процесуальних прав потерпілого на стадії досудового розслідування слушно підкреслює, що заходи безпеки є не винятковим зовнішнім додатком до статусу потерпілого, а функціональним продовженням процесуальних гарантій його участі [141, с. 10–13].

Міжнародний вимір цієї проблематики визначається насамперед

Директивою 2012/29/ЄС, яка вимагає забезпечення поважного і чутливого ставлення до потерпілих, індивідуальної оцінки потреб захисту, захисту від вторинної та повторної віктимізації, а також охорони приватності потерпілого [92]. У праці А. Орлеан, Т. Павлюковець, Є. Крапивіна, Д. Лотюка та В. Човгана ці стандарти інтерпретуються як такі, що вимагають від держави не чекати формального доведення небезпеки, а оцінювати вразливість потерпілого через призму характеру злочину, відносин залежності, стигматизації та ризику повторної травматизації [110, с. 54–78].

Водночас захист персональних даних потерпілих не може бути зведений лише до інструментів кримінального процесу. Його загальний правовий режим визначається Законом України «Про захист персональних даних», а в європейському правовому просторі - також Директивою (ЄС) 2016/680, яка встановлює спеціальні правила обробки персональних даних компетентними органами у сфері запобігання, розслідування та переслідування кримінальних правопорушень [142; 143]. І. В. Гловюк обґрунтовано звертає увагу на те, що вразливі потерпілі у кримінальному провадженні потребують саме поєднання цих двох нормативних площин: кримінально-процесуальної і загальноданих, оскільки йдеться не лише про допустимість доказів, а й про контроль над подальшим обігом відомостей про особу [144].

У провадженнях щодо воєнних злочинів ризику для потерпілого мають іншу якість, ніж у справах про загальнокримінальні правопорушення. По-перше, джерело небезпеки часто не обмежується конкретним підозрюваним або його найближчим оточенням, а пов'язується з діяльністю окупаційних адміністрацій, військових формувань, колабораційних структур або осіб, що продовжують контролювати територію проживання потерпілого чи його родичів. По-друге, значна частина таких потерпілих перебуває на тимчасово окупованих територіях, у зоні бойових дій або за кордоном, що підвищує ризик витоку інформації через комунікаційні канали, цифрові сервіси та міжвідомчі обміни [99, с. 83–91]. Ю. Чорноус та О. Жовтюк справедливо пов'язують ефективність розслідування воєнних злочинів з урахуванням психологічної складової злочинної діяльності та особливостей сприйняття події потерпілими,

що особливо актуалізує вимоги до захисту їхніх даних та безпеки [100, с. 7–18].

Додатковий вимір небезпеки породжується цифровим середовищем, у якому документуються воєнні злочини. Ідеться не лише про державні реєстри, бази даних органів досудового розслідування чи судові документи, а й про фото-, відео- та геолокаційні матеріали, що можуть бути зібрані журналістами, правозахисними організаціями, волонтерами, OSINT-дослідниками або самими потерпілими. У таких умовах навіть часткове розкриття анкетних чи біографічних відомостей, зображення обличчя, голосу, місця проживання, місця поховання родичів або деталей медичного втручання може становити реальну небезпеку для потерпілого та його близьких [129, с. 258-261]. Л. С. Сопільник, аналізуючи судовий захист потерпілих від воєнних злочинів, слушно наголошує, що проблеми доказування і доступу до правосуддя у цій категорії проваджень мають бути поєднані з належним захистом особи, яка надає доказову інформацію [105, с. 597-604].

Особливо високий рівень вразливості характерний для потерпілих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом. Тут конфіденційність набуває подвійної функції: вона одночасно є і заходом захисту від зовнішньої небезпеки, і гарантією збереження гідності потерпілої особи. Д. О. Коваль та Н. Г. Юрчишин, досліджуючи захист прав постраждалих від зґвалтування як воєнного злочину, справедливо акцентують на стигматизуючому характері таких діянь та на тому, що неналежне поводження з інформацією про потерпілу особу може стати самотійним джерелом додаткової шкоди [125, с. 457-463]. У матеріалі «Конфіденційність – базовий принцип роботи з постраждалими» слушно підкреслено, що саме довіра до здатності держави та інших суб'єктів зберегти чутливу інформацію визначає готовність постраждалих взаємодіяти з системою правосуддя [145].

Вразливість потерпілих у справах про воєнні злочини не вичерпується лише випадками сексуального насильства. Підвищеного рівня захисту потребують діти, особи, які пережили полон, катування або незаконне позбавлення волі, близькі родичі загиблих і зниклих безвісти, а також особи, які продовжують перебувати на тимчасово окупованій території. Закон України від

20.11.2024 № 4067-IX, присвячений правовому і соціальному захисту осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного зі збройною агресією Російської Федерації проти України, підтверджує законодавчу тенденцію до визнання особливих гарантій для окремих груп потерпілих [146]. У цьому ж напрямі орієнтує і Murad Code, який виходить із пріоритету безпеки, здоров'я, гідності та контролю потерпілої особи над інформацією про себе [147].

Чинне законодавство України передбачає низку процесуальних інструментів, які можуть бути використані для захисту потерпілих від воєнних злочинів. Передусім ідеться про такий захід забезпечення безпеки, як забезпечення конфіденційності відомостей про особу. Відповідно до ст. 15 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», це може здійснюватися шляхом обмеження відомостей про особу у матеріалах перевірки, протоколах слідчих дій та інших матеріалах кримінального провадження, а також шляхом заміни прізвища, імені та по батькові псевдонімом [140]. І. В. Гловюк справедливо критикує чинну редакцію цього механізму за термінологічну невизначеність: закон не дає чіткої відповіді, чи охоплює поняття «відомості про особу» всі дані, за допомогою яких потерпілу особу можна ідентифікувати у цифровому середовищі [148].

До процесуальних інструментів конфіденційності належать і спеціальні способи проведення окремих слідчих та процесуальних дій. Так, ст. 228 КПК України передбачає можливість пред'явлення особи для впізнання в умовах, коли той, кого пред'являють, не бачить і не чує особу, яка впізнає. Стаття 232 КПК України дозволяє проводити процесуальні дії в режимі відеоконференції у разі необхідності забезпечення безпеки осіб, а ст. 352 КПК України – допит із використанням технічних засобів у спосіб, що унеможливорює ідентифікацію особи [70]. Н. В. Шульга, досліджуючи відеоконференцію як процесуальну форму, слушно зауважує, що її гарантійний потенціал полягає не лише у віддаленій участі, а й у можливості поєднати отримання доказової інформації із захистом учасника від безпосереднього контакту з джерелом небезпеки [126, с. 11–18].

Водночас у практичному вимірі постає питання, чи достатньо самого

формулювання «з метою забезпечення безпеки» для використання таких механізмів у випадках, коли йдеться не про безпосередню фізичну загрозу, а про ризик ідентифікації, стигматизації чи повторної віктимізації. Д. О. Шингарьов, аналізуючи забезпечення прав під час допиту та участі осіб у режимі відеоконференції, показує, що технічна форма процесуальної дії не усуває потреби у спеціальному оцінюванні ризиків для учасника [149, с. 17–19]. Саме тому видається обґрунтованою позиція І. В. Гловюк, яка пропонує тлумачити «забезпечення безпеки» у широкому значенні - як стан недопущення загроз потерпілому, а не лише як наслідок формального рішення про застосування заходів безпеки [144].

Окремий аспект становить співвідношення конфіденційності потерпілого з принципом гласності судового провадження та правом сторони захисту на доступ до матеріалів. У чинному КПК України ця проблема розв'язується фрагментарно: через ст. 27 про підстави закритого судового розгляду, через ч. 5 ст. 290 щодо можливості видалення відомостей у матеріалах, що надаються для ознайомлення, а також через спеціальні положення Закону № 3782-XII [70]. Л. С. Сопільник слушно виходить з того, що доступ потерпілого до правосуддя у справах про воєнні злочини має супроводжуватися процесуальним балансом між відкритістю правосуддя та потребою убезпечити особу від подальшої шкоди [105, с. 600–603].

Суттєвим практичним інструментом мінімізації ризику ідентифікації потерпілих є деперсоналізація судових рішень, що вносяться до Єдиного державного реєстру судових рішень. Чинний Порядок ведення ЄДРСР передбачає знеособлення відомостей, які дають змогу ідентифікувати фізичну особу, зокрема заміну таких даних літерними або цифровими позначеннями [150]. І. В. Гловюк зауважує, що саме практика деперсоналізації судових рішень у справах про воєнні злочини та злочини проти статевої свободи демонструє більш прогресивний рівень захисту даних, аніж окремі положення КПК України, проте така практика поки що не усуває проблему доступу до ідентифікаційних матеріалів на попередніх стадіях провадження [144].

Захист персональних даних потерпілих у кримінальному провадженні

щодо воєнних злочинів не зводиться до технічного приховування імені чи адреси. Відповідно до Закону України «Про захист персональних даних», персональними даними є відомості або сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [142]. І. В. Гловюк слушно розвиває цю тезу в кримінально-процесуальному контексті: з огляду на сучасні цифрові можливості ідентифікації до кола таких даних слід відносити не лише анкетні відомості, а й зображення, аудіозаписи голосу, геолокаційні мітки, інформацію про медичний стан, сімейні зв'язки, особливості тілесних ушкоджень та інші відомості, які у сукупності дозволяють встановити особу потерпілого [144].

Проблема полягає в тому, що кримінальний процес оперує значним масивом саме таких чутливих даних. У справах про воєнні злочини вони часто фіксуються у висновках судово-медичних та психологічних експертиз, матеріалах допиту, даних про місце перебування потерпілого під час окупації або полону, відомостях про дітей, народжених унаслідок сексуального насильства, а також у фото- та відеодоказах. У рішенні у справі «S. and Marper v. the United Kingdom» ЄСПЛ розглянув приватність як категорію, що охоплює численні аспекти фізичної та соціальної ідентичності особи [151]. На цій підставі в матеріалі щодо забезпечення конфіденційності потерпілих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, обґрунтовано, що використання процесуальних документів з надмірним обсягом ідентифікаційних ознак потерпілої особи може само собою порушувати її право на повагу до приватного життя [152].

З позиції сучасних стандартів обробка персональних даних потерпілого у кримінальному провадженні має спиратися щонайменше на принципи цільового призначення, мінімізації, точності, обмеження строку зберігання, належної безпеки та контрольованої передачі даних [143]. Н. М. Ахтирська, аналізуючи державну стратегію удосконалення правового статусу потерпілих, слушно підкреслює, що ефективний захист потерпілого у кримінальному процесі неможливий без узгодження правил доступу до інформації про нього з реальними потребами захисту та підтримки [104, с. 120–122]. У справах про

воєнні злочини це означає, що збирати, копіювати, передавати або публічно використовувати слід лише той обсяг даних, без якого досягнення процесуальної мети справді неможливе.

Особливої уваги потребує питання передачі даних потерпілих між різними суб'єктами: органами досудового розслідування, прокурорами, судами, адвокатами, міжнародними організаціями, закладами охорони здоров'я, соціальними службами та неурядовими організаціями. Murad Code виходить із того, що потерпіла особа повинна зберігати максимально можливий контроль над інформацією про себе, а будь-яке використання таких відомостей має бути співмірним, безпечним і зрозумілим для неї [147]. Аналогічний підхід простежується у Законі № 4067-IX, який поєднує питання соціального та правового захисту постраждалих із вимогами конфіденційності під час взаємодії з уповноваженими органами та надавачами допомоги [146].

Проблема обігу персональних даних у справах про воєнні злочини набуває особливої гостроти і в контексті інформації, що потрапляє у публічний простір через медіа, правозахисні звіти, судові повідомлення, соціальні мережі й відкриті цифрові архіви. Матеріал «Конфіденційність – базовий принцип роботи з постраждалими» слушно наголошує, що для постраждалих від сексуального насильства, особливо пов'язаного з конфліктом, навіть добросовісне, але необережне розкриття деталей може підірвати довіру до всієї системи правосуддя [145]. Із цього випливає, що захист персональних даних має охоплювати не лише формальні кримінально-процесуальні документи, а й усю супутню інформаційну екосистему документування воєнних злочинів.

Ключова вада чинного регулювання полягає у тому, що захист конфіденційності персональних даних потерпілих у багатьох випадках прив'язано до традиційної для Закону № 3782-XII моделі наявності «реальної загрози життю, здоров'ю, житлу і майну». Така конструкція адекватно працює для випадків безпосереднього фізичного впливу, але виявляється недостатньою тоді, коли основним ризиком є цифрова ідентифікація, стигматизація, загроза помсти в окупаційному середовищі, розголошення інтимних відомостей або вторинна віктимізація [148]. А. Орлеан та співавтори, аналізуючи європейські

стандарти допомоги потерпілим, справедливо показують, що вторинна віктимізація є не менш значущим критерієм оцінки потреби у захисті, ніж загроза фізичній безпеці [110, с. 64–71].

Друга проблема полягає у фрагментарності процесуальної регламентації. Норми про невтручання у приватне життя, закритий судовий розгляд, відеоконференцію, особливий порядок впізнання, недопустимість розголошення даних досудового розслідування, редагування матеріалів при відкритті за ст. 290 КПК України, а також положення Закону про захист персональних даних і Закону № 3782-XII існують паралельно й не утворюють єдиної послідовної моделі [70]. С. В. Давиденко ще у дослідженні потерпілого як суб'єкта кримінально-процесуального доказування обґрунтовував, що гарантійний потенціал процесуальних прав потерпілого прямо залежить від чіткості механізмів їх реалізації та захисту [53]. У сучасних умовах цей висновок набуває нового змісту: без узгодженого режиму обігу чутливих даних навіть правильно сформульовані права потерпілого можуть втрачати практичну цінність.

На наш погляд, удосконалення законодавства та практики у цій сфері має відбуватися за кількома напрямками. По-перше, у КПК України доцільно закріпити ширше розуміння потреби у захисті потерпілого, яке охоплювало б не лише безпосередню загрозу життю чи здоров'ю, а й ризик залякування, помсти, стигматизації, цифрової ідентифікації та вторинної віктимізації. По-друге, слід нормативно конкретизувати, що саме належить до ідентифікаційних даних потерпілого, включивши до них не лише анкетні відомості, а й зображення, голос, адресу, геолокацію, медичні та біометричні дані, а також інші відомості, які в сукупності дозволяють встановити особу. По-третє, доцільним є доповнення ст. 221 і 290 КПК України спеціальними правилами щодо обмеження доступу до зображень та інших чутливих матеріалів, якщо їх розкриття не є необхідним для забезпечення права на захист [148].

Окремого нормативного закріплення потребує презумпція підвищеної конфіденційності для певних категорій потерпілих у провадженнях щодо воєнних злочинів: дітей, осіб, постраждалих від сексуального насильства, осіб,

які пережили катування або полон, а також членів сімей загиблих і зниклих безвісти. Такий підхід відповідав би як логіці Директиви 2012/29/ЄС, так і сучасним підходам до потерпіло-орієнтованого документування міжнародних злочинів [92]. У свою чергу, Murad Code переконливо демонструє, що в умовах масового документування конфліктно зумовленого сексуального насильства контроль над інформацією про потерпілу особу має розглядатися як самостійна умова недопущення шкоди, а не як факультативний етичний додаток [147].

Отже, забезпечення безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних потерпілих у провадженнях щодо воєнних злочинів слід розглядати як невід'ємний елемент права на справедливе та ефективне кримінальне провадження. Його функція полягає не лише у фізичному убезпеченні особи, а й у створенні таких процедурних рамок, за яких потерпілий зберігає контроль над чутливою інформацією про себе, не відмовляється від участі у провадженні через страх викриття та може реалізувати інші процесуальні права без додаткової шкоди. Саме тому для українського кримінального процесу, який функціонує в умовах повномасштабної війни, пріоритетним завданням є перехід від фрагментарного застосування окремих захисних механізмів до цілісної моделі постраждалоорієнтованого захисту безпеки та даних потерпілого [83, с. 256–260; 110, с. 74–78].

2.5. Реалізація права потерпілого на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні: національні механізми, судова практика та проблеми їх ефективності.

Право потерпілого на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні не може розглядатися як допоміжний або суто похідний елемент його процесуального статусу. Саме у цій площині перевіряється, чи здатне кримінальне провадження забезпечити не лише констатацію факту кримінального правопорушення та притягнення винного до відповідальності, а й реальне поновлення порушеної майнової та немайнової сфери особи. Для потерпілих від воєнних злочинів це питання набуває особливої гостроти, оскільки шкода в таких провадженнях має комплексний, багаторівневий і тривалий характер, а її відшкодування ускладнюється недосяжністю значної частини обвинувачених, відсутністю доступу до їхніх активів, множинністю потерпілих і поєднанням національного та міжнародного компенсаційних вимірів [153; 43; 99].

У сучасній доктрині простежуються дві взаємопов'язані лінії осмислення цього інституту. Перша виходить із того, що відшкодування шкоди є складовою завдань кримінального провадження, оскільки без нього не досягається повний захист прав та законних інтересів потерпілого. Друга акцентує на правовідновлювальній природі такого відшкодування і розглядає його як самостійну форму поновлення порушеного правового становища, а не як факультативний цивільно-правовий додаток до кримінального переслідування [154; 155]. На наш погляд, саме поєднання цих підходів дозволяє коректно визначити місце досліджуваного інституту: відшкодування шкоди є одночасно і способом реалізації людиноцентричної функції кримінального провадження, і критерієм його фактичної ефективності. Результати анкетування підтверджують, що проблема відшкодування шкоди для потерпілих від воєнних злочинів має не лише нормативний, а й практичний характер. Створення національного механізму компенсації та репарацій як дуже важливе оцінили 70 % адвокатів, 65 % прокурорів і 75 % слідчих. Водночас серед основних

труднощів під час оформлення документів на відшкодування шкоди респонденти найчастіше назвали недостатній рівень доказів, складність їх збирання, забюрократизованість процедур і відсутність інформації про можливі механізми. Це підтверджує необхідність посилення ролі кримінального провадження у належному документуванні шкоди та процесуальному інформуванні потерпілого про доступні способи її компенсації (Додаток 1).

Для методологічної визначеності доцільно розмежувати низку суміжних категорій. Відшкодування шкоди є родовим поняттям, що охоплює різні правові форми поновлення порушеної сфери потерпілого. Компенсація зазвичай означає грошове відшкодування майнової чи моральної шкоди. Реституція полягає у поверненні майна або відновленні попереднього стану настільки, наскільки це фактично і юридично можливо. Натомість арешт майна не є способом відшкодування як таким, а становить забезпечувальний процесуальний засіб, покликаний гарантувати реальність майбутнього стягнення. Державна компенсація має субсидіарний характер і повинна діяти тоді, коли відшкодування безпосереднім заподіювачем є неможливим або очевидно неефективним [70; 156; 157].

Нормативне підґрунтя реалізації права на відшкодування шкоди є міжгалузевим. КПК України у статтях 127–129 визначає процесуальні форми реалізації відповідного права, тоді як статті 22, 23, 1166, 1167, 1177 ЦК України окреслюють матеріально-правові засади відшкодування майнової та моральної шкоди [70; 156]. Така конструкція зумовлює ситуацію, за якої потерпілий змушений діяти в межах кримінально-процесуальної форми, але водночас доводити обставини, що традиційно належать до цивільно-правового механізму: факт шкоди, її вид, розмір, причинний зв'язок, а в частині моральної шкоди - також інтенсивність і тривалість страждань [158].

У спеціальній літературі обґрунтовано, що виплата компенсацій потерпілим від воєнних злочинів має не лише майнове, а й правовідновлювальне значення, оскільки наслідки таких діянь впливають на здоров'я, можливість отримання доходу, соціальну стабільність і загальні умови життя постраждалої особи. Водночас однією з гарантій реального

відшкодування є належне збирання та документування доказової бази завданої шкоди як у цивільному, так і в кримінальному судочинстві [159, с. 267–272].

Першою формою реалізації права потерпілого на відшкодування є добровільне відшкодування шкоди, передбачене частиною першою статті 127 КПК України. У загальнокримінальних провадженнях ця форма здатна забезпечити найбільш швидке поновлення прав потерпілого, особливо коли обвинувачений визнає факт завдання шкоди і має можливість її компенсувати без очікування остаточного судового рішення [70; 154]. Проте у провадженнях щодо воєнних злочинів її значення є обмеженим. У більшості таких справ безпосередній заподіювач шкоди перебуває поза юрисдикційною досяжністю України, а тому добровільне відшкодування має радше винятковий, ніж системний характер [160; 99].

Близькою за спрямованістю, але відмінною за природою є кримінально-процесуальна реституція. Її правовий потенціал найбільш виразно простежується у правилах статті 100 КПК України щодо повернення речових доказів і майна законному володільцю, якщо немає підстав для їх конфіскації чи спеціальної конфіскації [70; 43]. Разом із тим щодо воєнних злочинів її можливості часто обмежуються знищенням майна, перебуванням об'єктів на тимчасово окупованих територіях або тим, що шкода має не реституційний, а переважно компенсаційний характер. Отже, реституція виконує важливу, але допоміжну функцію і не може розглядатися як універсальний механізм поновлення прав потерпілого у справах цієї категорії.

У чинній національній моделі саме цивільний позов у кримінальному провадженні залишається основним процесуальним засобом реалізації права потерпілого на відшкодування шкоди. Це прямо впливає з частини другої статті 127 та статті 128 КПК України, які дозволяють особі, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової та/або моральної шкоди, до початку судового розгляду пред'явити позов до підозрюваного, обвинуваченого або особи, що за законом несе цивільну відповідальність [70]. Центральність цивільного позову у національному механізмі пояснюється не його безумовною ефективністю, а насамперед відсутністю іншої універсальної процесуальної

моделі, яка дозволяла б концентрувати кримінально-правовий і компенсаційний аспекти в межах одного провадження [154; 158].

Водночас саме цивільний позов виявляє найбільшу кількість системних вад. Його практична результативність залежить від правової обізнаності та процесуальної активності потерпілого, від якості досудового розслідування, належного документування шкоди, своєчасного подання позову, а також від реальності подальшого виконання судового рішення [110; 155]. У провадженнях щодо воєнних злочинів ці вади посилюються множинністю епізодів, великим обсягом доказового матеріалу, частим розглядом справ *in absentia* та фактичною відсутністю доступу до активів обвинувачених.

Емпіричні матеріали підтверджують, що потерпілі пов'язують справедливість не лише з вироком, а з можливістю бути почутими, отримати реальне відшкодування і бачити дієвість державних та міжнародних механізмів. В аналітичному звіті про сприйняття справедливості потерпілими від воєнних злочинів наголошено, що для значної частини постраждалих формальний вирок без практичних наслідків не сприймається як достатнє відновлення справедливості; у їхньому баченні репарації, компенсації, підтримка держави та доступний шлях подання вимог є самостійними елементами справедливості [161]. Це означає, що оцінка ефективності механізму відшкодування не може обмежуватися лише наявністю процесуальної форми цивільного позову; вона повинна враховувати його доступність, результативність і здатність знизити вторинну віктимізацію.

Особливого значення набуває питання забезпечення цивільного позову. Арешт майна, передбачений статтями 170–173 КПК України, має розглядатися як самостійний забезпечувальний інструмент, без якого право на відшкодування нерідко залишається декларативним [70]. У науковій літературі обґрунтовано звертається увага на колізію між превентивною природою арешту майна і вимогою наявності обґрунтованого розміру цивільного позову. З одного боку, арешт покликаний не допустити приховування чи відчуження активу, з другого - втручання у право власності потребує перевірки співмірності та достатності підстав [162; 154].

На наш погляд, для проваджень щодо воєнних злочинів виправданим є функціональний підхід, за якого арешт майна в інтересах майбутнього відшкодування може застосовуватися і до формального подання цивільного позову, якщо сукупність матеріалів провадження вже дає підстави вважати доведеними сам факт завдання шкоди, її попередній характер та реальний ризик втрати активу. Однак такий підхід повинен супроводжуватися посиленням судовим контролем за співмірністю втручання, щоб забезпечувальний інструмент не перетворювався на засіб необґрунтованого тиску [162].

Однією з найвразливіших ланок національного механізму є доведення виду та розміру шкоди. Йдеться не лише про встановлення самого факту заподіяння шкоди, а й про доказування її кількісних та якісних параметрів, причинного зв'язку між злочином і наслідками, а також про підтвердження тривалих негативних ефектів для потерпілого [158]. Особливо складним є доказування моральної шкоди, оскільки вона не піддається точному вартісному виміру, а у провадженнях щодо воєнних злочинів нерідко поєднується з пережитим насильством, вимушеним переміщенням, втратою членів сім'ї, довготривалим психотравмуючим станом та іншими наслідками війни [110; 163].

Тому у справах цієї категорії доказування шкоди повинно будуватися не тільки на вже понесених витратах, а й на системі взаємопов'язаних доказів, що підтверджують тривалі наслідки злочину: медичних документах, висновках експертів та оцінювачів, актах обстеження пошкодженого житла, документах про втрату доходу, довідках про вимушене переміщення, психологічних висновках, матеріалах щодо зниклих безвісти близьких осіб тощо [164; 99]. У цьому аспекті обов'язок слідчого і прокурора не може зводитися до пасивного очікування процесуальної ініціативи потерпілого; навпаки, вони повинні сприяти збиранню доказової бази, яка у майбутньому дасть змогу реалістично обґрунтувати вимоги про відшкодування.

Найбільш дискусійним елементом національної моделі залишається компенсація шкоди за рахунок держави. Частина третя статті 127 КПК України та частина друга статті 1177 ЦК України передбачають можливість такої

компенсації, але застерігають, що вона здійснюється у випадках і в порядку, передбачених законом [70; 156]. Ключова проблема полягає в тому, що універсальний спеціальний закон, який би визначав повний механізм такої компенсації, в Україні тривалий час відсутній. Саме тому доктринально обґрунтоване положення про державну компенсацію не трансформувалося в загальний дієвий процесуальний механізм [157; 154].

Судова практика підтверджує таку нормативну неповноту. Показовою є справа № 757/59343/19-ц, у якій Верховний Суд констатував, що компенсація, передбачена статтею 1177 ЦК України, пов'язана з виконанням державою соціальної функції, однак за відсутності спеціального закону, який би визначав умови та порядок такої виплати, саме по собі посилення на цю норму не породжує безпосередньо реалізованого права потерпілого на отримання коштів [165; 166]. Це рішення має принципове значення для теми дисертації, оскільки демонструє: законодавче визнання права на державну компенсацію без належної процедурної інфраструктури не забезпечує ефективного засобу захисту.

Водночас сучасне українське законодавство демонструє поступове формування секторальних моделей підтримки та проміжного відшкодування для окремих груп постраждалих від збройної агресії. Йдеться, зокрема, про Закон України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна...», який став основою програми «ЄВідновлення», Закон України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», а також Закон України «Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій» [167; 168; 146]. Однак ці акти не утворюють єдиної універсальної кримінально-процесуальної моделі і тому не усувають загальної проблеми компенсації шкоди потерпілим від воєнних злочинів.

Поряд із національними механізмами суттєвого значення набувають

міжнародні компенсаційні інструменти. У цьому контексті окремого значення набув Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, створений на підставі Резолюції CM/Res(2023)3 Комітету Міністрів Ради Європи. Його функція полягає не у безпосередній виплаті компенсацій, а у фіксації заяв і доказів для майбутнього компенсаційного механізму [169; 170]. Наукова цінність цього інструменту полягає в тому, що він закладає основу для майбутнього поєднання адміністративного заявницького механізму, Компенсаційної комісії та спеціального фонду виплат [170].

Для теми кримінального провадження важливо підкреслити, що Реєстр збитків не замінює ні цивільного позову, ні вирішення питання про відшкодування у межах національного судочинства. Його значення полягає в іншому: матеріали кримінальних проваджень, у тому числі судові рішення про задоволення чи часткове задоволення цивільних позовів, можуть набувати самостійного доказового значення у майбутньому міжнародному компенсаційному механізмі [170; 161]. У цьому сенсі національні судові рішення мають не лише внутрішньодержавне, а й перспективне міжнародне значення.

Судова практика у справах про воєнні злочини вже демонструє різні моделі вирішення цивільних позовів. За результатами моніторингу судових проваджень у справах за статтею 438 КК України встановлено, що суди: 1) залишали цивільні позови без розгляду; 2) задовольняли їх у повному обсязі; 3) частково задовольняли позовні вимоги [171, ст. 438]. Така варіативність є важливою, оскільки відображає не лише різницю в фактичних обставинах конкретних проваджень, а й відсутність усталеної моделі підходу до доказування та визначення розміру шкоди.

Так, вироком Держинського (Шевченківського) районного суду м. Харкова від 13.08.2024 у справі № 638/11302/23 цивільний позов про відшкодування матеріальної шкоди було залишено без розгляду у зв'язку з неявкою потерпілого до суду та відсутністю заяви про розгляд позову за його відсутності. Аналогічно без розгляду було залишено цивільний позов у вироку Чернігівського районного суду Чернігівської області від 29.11.2024 у справі

№ 748/2174/24 [171, ст. 438]. Ці приклади демонструють, що навіть за наявності формальної процесуальної можливості цивільний позов може виявитися нереалізованим через процедурні обставини, що особливо чутливо для потерпілих від воєнних злочинів, які часто перебувають у стані переміщення, психологічної вразливості або обмеженої комунікації з судом.

Іншу тенденцію ілюструють рішення про повне задоволення цивільних позовів. Вироком Держинського (Шевченківського) районного суду м. Харкова від 11.10.2024 у справі № 638/1305/24 задоволено цивільний позов потерпілого та стягнуто 1 000 000 грн моральної шкоди. Вироком Броварського міськрайонного суду Київської області від 08.04.2025 у справі № 361/1117/24 повністю задоволено цивільний позов потерпілої та стягнуто з двох обвинувачених по 1 000 000 грн моральної шкоди у зв'язку з наслідками вчиненого щодо неї сексуального насильства і втрати вагітності. Вироком Чернігівського районного суду Чернігівської області від 27.05.2025 у справі № 748/5045/24 повністю задоволено цивільний позов потерпілої та присуджено 1 000 000 грн компенсації моральної шкоди у солідарному порядку з трьох обвинувачених [171, ст. 438]. Ці рішення засвідчують, що національні суди вже формують практику самостійного присудження значних сум моральної шкоди у справах про воєнні злочини, особливо коли наслідки злочину мають тяжкий і очевидний характер.

Часткове задоволення позову також набуває вагомого методологічного значення. Так, у вироку Чернігівського районного суду Чернігівської області від 27.12.2024 у справі № 748/3438/24 суд частково задовольнив цивільний позов та стягнув 402 955,07 грн майнової шкоди, встановленої експертним висновком, окремо підкресливши, що сума відшкодування в межах цивільного позову не обов'язково має збігатися з розміром шкоди, зазначеним в обвинуваченні, оскільки шкода як елемент кримінально-правової кваліфікації і збитки як об'єкт цивільно-правового відшкодування мають різну юридичну природу [171, ст. 438]. Наукове значення цієї позиції полягає в тому, що вона чітко розмежовує кримінально-правовий та цивільно-правовий виміри шкоди і тим самим підтримує тезу про міжгалузевий, але не тотожний характер

відповідних правових оцінок.

Отже, судова практика у справах про воєнні злочини демонструє кілька важливих тенденцій. По-перше, цивільний позов уже реально використовується як інструмент компенсації, у тому числі моральної шкоди, в межах кримінального провадження за статтею 438 КК України. По-друге, результати його розгляду істотно залежать від якості доказової бази, поведінки потерпілого та процесуальної активності його представника. По-третє, на рівні судової аргументації поступово формується розуміння автономності цивільно-правових критеріїв визначення збитків щодо кримінально-правових ознак шкоди. Проте ця практика поки що не є ані уніфікованою, ані достатньою для висновку про повну ефективність національного механізму.

Специфіка воєнних злочинів вимагає перегляду традиційного уявлення про відшкодування шкоди як виключно індивідуалізовану вимогу до безпосереднього заподіювача. У таких справах шкода часто є масовою, багатоплосковою, трансрегіональною і такою, що виходить за межі класичних цивільно-правових моделей [164; 170]. Це означає, що національне кримінальне провадження має зберігати свою роль первинного механізму індивідуального захисту, але водночас повинно бути інтегроване в ширшу систему державних і міжнародних компенсаційних інструментів.

З урахуванням викладеного можна виокремити кілька системних проблем ефективності національних механізмів відшкодування шкоди. По-перше, нормативне регулювання має фрагментарний міжгалузевий характер, а процесуальні правила не усувають усіх прогалин у питанні доказування та стягнення. По-друге, цивільний позов надмірно залежить від активності самого потерпілого, що не відповідає вразливому становищу жертв тяжких і насильницьких злочинів. По-третє, забезпечення цивільного позову шляхом арешту майна супроводжується неоднаковою практикою. По-четверте, механізм державної компенсації у загальному вигляді залишається нормативно задекларованим, але інституційно неповним. По-п'яте, національні судові рішення ще не інтегровані у повноцінну єдину модель подальшого використання в майбутньому міжнародному компенсаційному

механізмі [157; 162; 170].

У зв'язку з цим доцільно сформулювати такі напрями вдосконалення. По-перше, у КПК України слід чіткіше закріпити обов'язок слідчого і прокурора роз'яснювати потерпілому всі доступні способи відшкодування шкоди та документувати це в матеріалах провадження. По-друге, необхідно нормативно визначити межі і критерії превентивного арешту майна для забезпечення майбутнього цивільного позову. По-третє, слід запровадити універсальний механізм державної компенсації потерпілим від тяжких насильницьких кримінальних правопорушень і воєнних злочинів, який поєднував би оперативність первинної виплати з подальшим регресом до винної особи або інших джерел компенсації. По-четверте, для воєнних злочинів потрібно унормувати особливості доказування шкоди, зокрема витрат на переміщення, лікування, реабілітацію, втрату житла, пошук зниклих осіб і довготривалі психологічні наслідки. По-п'яте, матеріали кримінального провадження та судові рішення мають бути процесуально придатними для подальшого використання у Реєстрі збитків та майбутній Компенсаційній комісії [161; 170].

Отже, реалізація права потерпілого на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні в Україні спирається на кілька взаємопов'язаних національних механізмів - добровільне відшкодування, кримінально-процесуальну реституцію, цивільний позов, арешт майна та передбачену законом можливість державної компенсації. Проте ефективність цієї системи залишається обмеженою через фрагментарність правового регулювання, неоднаковість практики, складність доказування шкоди, недостатню процесуальну підтримку потерпілого та відсутність універсального дієвого механізму державної компенсації. Для потерпілих від воєнних злочинів ці недоліки набувають ще більш відчутного характеру. Саме тому вдосконалення національних механізмів відшкодування має розглядатися не лише як питання техніки законодавця, а як необхідна умова реального відновлення прав потерпілих, формування довіри до правосуддя та належного поєднання національного кримінального провадження з майбутніми міжнародними компенсаційними інструментами.

2.6. Використання цифрових джерел інформації, матеріалів відкритих джерел (OSINT) та інших даних для підтвердження показань потерпілих: процесуальні умови допустимості та оцінки доказів.

Сучасне розслідування воєнних злочинів дедалі частіше відбувається в умовах, коли безпосередній доступ органів досудового розслідування до місця події є обмеженим, відкладеним або повністю неможливим. За таких обставин особливого значення набувають не лише показання потерпілих, а й цифрові сліди події: фото- і відеофайли, геолокаційні дані, супутникові знімки, контент із соціальних мереж, матеріали журналістських розслідувань, відомості з відкритих реєстрів, метадані, записи камер спостереження та інші дані, що можуть бути співвіднесені зі змістом показань і використані для їх підтвердження або спростування. Саме тому предметом дослідження є не загалом цифровізація кримінального процесу, а процесуальне значення цифрових джерел інформації для перевірки й оцінки показань потерпілих від воєнних злочинів [70; 99].

У цьому зв'язку доцільно виходити з того, що цифрові джерела інформації, матеріали відкритих джерел та інші цифрові дані не утворюють самостійного виду доказів під назвою «цифрові докази» або «OSINT-докази». Їх процесуальне значення виникає лише після належного оформлення у передбачених законом формах: як документів, протоколів слідчих дій, додатків до них або висновків експерта. У такій конструкції цифрові матеріали не підміняють показання потерпілого, а виконують підтверджувальну, перевірочну й уточнювальну функції [172].

Спробуємо визначити, яким чином цифрові дані можуть підсилювати доказову цінність показань потерпілого без підміни його особистого джерела відомостей технічними або аналітичними матеріалами. У такій постановці питання йдеться не про самодостатність OSINT-матеріалів, а про їх місце у загальній структурі кримінального процесуального доказування [43; 79].

У вітчизняній доктрині кримінального процесу показання потерпілого традиційно розглядаються як важливе джерело відомостей про факти, що

мають значення для кримінального провадження. О. О. Сольонова переконливо доводить, що специфіка цього джерела полягає у поєднанні інформаційної насиченості з високою вразливістю до помилок сприйняття, психологічної травми, часової дистанції та емоційного впливу події, через що перевірка таких показань має бути системною й багаторівневою [79].

Інший аспект цієї проблеми підкреслює С. Є. Абламський: захист прав потерпілого у кримінальному провадженні не може зводитися лише до формального надання процесуального статусу, адже реальна цінність цього статусу розкривається лише тоді, коли держава створює ефективний механізм сприйняття, перевірки та врахування повідомлених потерпілим відомостей. Звідси випливає, що використання цифрових джерел інформації для підтвердження показань потерпілого має розглядатися і як інструмент доказування, і як елемент належного гарантування його процесуальних прав, оскільки правильно зібрані цифрові дані можуть зменшити потребу в повторних допитах та сприяти більш швидкому й точному встановленню обставин вчинення воєнного злочину [43; 110].

Отже, для потреб цього підрозділу вихідним є положення про те, що цифрові джерела інформації не підміняють показання потерпілого, а виконують підтверджувальну, перевірочну й уточнювальну функцію. Вони можуть корелювати зі змістом показань щодо часу, місця, способу, наслідків події, кола причетних осіб, маршруту переміщення потерпілого, характеру ушкоджень, наявності руйнувань, використаної техніки чи зброї. Однак доказове значення такі дані набувають лише за умови їх належної процесуальної легалізації, перевірки на достовірність та оцінки в сукупності з іншими доказами [173; 174].

У сучасній науковій літературі не існує повної термінологічної єдності щодо понять «цифрова інформація», «електронні докази», «цифрові докази», «дані з відкритих джерел», «OSINT-матеріали». І. В. Басиста, Л. В. Гаврилюк, А. В. Гутник та А. Я. Хитра слушно наголошують, що саме невизначеність понятійного апарату є однією з причин неоднакової практики використання таких матеріалів у кримінальному провадженні. Автори обґрунтовують доцільність розмежування цифрової інформації як масиву відомостей у

бінарній формі та цифрових доказів як процесуально оформлених фактичних даних, що відповідають критеріям належності, допустимості й достовірності [175].

Р. І. Радейко розглядає OSINT ширше – як юридично значущий інструментарій збирання, перевірки та аналізу інформації у правозастосуванні. Такий підхід важливий тим, що дозволяє уникнути спрощеного ототожнення OSINT із готовим доказом. Науковець переконливо показує, що OSINT є не джерелом доказів у процесуальному сенсі, а методологією пошуку, структурування й верифікації відкритих даних, які в подальшому можуть бути використані у доказовій діяльності [176].

Подібну ідею розвивають О. Є. Користін та С. В. Демедюк, які у монографії «OSINT. Теорія та методологія» пропонують сприймати OSINT не лише як набір технічних прийомів, а як зрілу аналітичну дисципліну, інтегровану у багаторівневу систему аналізу й стратегічного управління безпекою. У кримінальному процесуальному вимірі це означає, що OSINT треба оцінювати передусім як форму роботи з відкритими даними, результат якої потребує подальшого перетворення на належно оформлений процесуальний матеріал [177].

Д. В. Лісніченко, натомість, робить акцент на кримінальному провадженні та аргументує, що інформація з відкритих джерел і матеріали медіа за певних умов можуть бути інтегровані у процес доказування як документи, протоколи слідчих дій, додатки до них, висновки експертів або інші процесуальні форми. Цей підхід є практично продуктивним, оскільки дозволяє співвіднести інноваційні джерела даних із чинною системою джерел доказів у КПК України без штучного конструювання нового, поки що не закріпленого законом, виду доказів [178].

Отже, під матеріалами відкритих джерел (OSINT) у межах цього дослідження доцільно розуміти не самостійний вид доказів, а результати професійного пошуку, фіксації, верифікації та аналітичної обробки загальнодоступних цифрових даних, які можуть бути використані для підтвердження показань потерпілих після їх належного процесуального

оформлення. Водночас термін «цифрові джерела інформації» є ширшим, оскільки охоплює не лише відкриті джерела у вузькому сенсі, а й інші цифрові дані, що можуть бути співвіднесені зі змістом показань потерпілого, зокрема метадані, файли з технічних носіїв, відомості з реєстрів і баз даних. Саме тому цифрові дані з відкритих джерел слід розглядати як окрему, але не вичерпну підгрупу цифрових джерел інформації [179; 180].

Питання співвідношення показань потерпілого й цифрових даних має принципове значення для коректної побудови доказової моделі. О. О. Сольонова підкреслює, що показання потерпілого потребують перевірки через інші слідчі й процесуальні дії, зокрема огляд, пред'явлення для впізнання, слідчий експеримент, а також шляхом співставлення з іншими доказовими джерелами. У сучасних умовах до таких перевірочних засобів закономірно додаються і цифрові матеріали, однак вони не усувають потреби в оцінці особистого джерела відомостей - сприйняття, пам'яті, послідовності викладу, психологічного стану потерпілого [79].

І. В. Гловюк у новітньому дослідженні судової практики звертає увагу на іншу грань проблеми: результати OSINT самі по собі не підтверджують істинність показань лише в силу свого цифрового походження. Їх доказове значення залежить від того, чи можуть вони бути визнані належними, допустимими й достовірними, а також чи зрозуміло суду, яким чином вони співвідносяться з предметом доказування. Звідси випливає, що цифрові матеріали повинні не просто дублювати розповідь потерпілого, а об'єктивно висвітлювати ті елементи події, які піддаються незалежній технічній або аналітичній перевірці [181].

На наш погляд, підтвердження показань потерпілого цифровими джерелами інформації може мати щонайменше чотири прояви. По-перше, йдеться про просторово-часову кореляцію: цифрові дані дозволяють перевірити, чи відповідають зазначені потерпілим час і місце події метаданим файлу, супутниковим знімкам, публікаціям у соціальних мережах або іншим відкритим даним. По-друге, можлива предметна кореляція - співставлення повідомленого потерпілим із зображенням об'єкта, транспортного засобу, виду

ушкоджень, елементів місцевості. По-третє, значення має суб'єктна кореляція, коли цифрові сліди допомагають ідентифікувати конкретний підрозділ, техніку, канал комунікації чи обліковий запис. По-четверте, можлива хронологічна кореляція, за якої цифрові матеріали дозволяють вибудувати послідовність подій, про які говорить потерпілий [99; 160].

При цьому принципово важливо не допустити небезпечної підміни: збіг окремих цифрових даних із фрагментами показань потерпілого ще не означає автоматичного визнання всього масиву його повідомлень достовірним. І навпаки, відсутність цифрового підтвердження окремої обставини не означає автоматичного спростування показань, особливо якщо подія відбувалася у місці, де цифровий слід міг не зберегтися або доступ до нього втрачено. Отже, цифрові джерела мають виконувати функцію підсилення або уточнення показань, але не можуть підміняти комплексну оцінку всіх доказів у сукупності [182; 183].

Чинний КПК України не містить окремої категорії «цифрові докази» або «OSINT-докази», що зумовлює необхідність інтеграції відповідних даних у вже наявну систему процесуальних джерел доказів. Саме тому ключового значення набувають статті 84, 86, 93, 94 і 99 КПК України, які визначають поняття доказів, критерії допустимості, загальні способи збирання доказів та місце документів у системі джерел доказів [70].

М. А. Погорецький розглядає отримання доказу як активну діяльність, що охоплює пошук, виявлення, перевірку, закріплення та надання фактичним даним процесуального значення. У цій логіці сама наявність відомостей у мережі Інтернет або на цифровому носії ще не створює доказу; доказове значення виникає лише після того, як уповноважений суб'єкт здійснить процесуальне оформлення відповідних даних. Такий підхід є особливо важливим для роботи з OSINT-матеріалами, оскільки вказує на неприпустимість змішування етапу аналітичного пошуку інформації та етапу її процесуальної легалізації [174].

Л. М. Гуртієва та Т. В. Лукашкіна, зі свого боку, підкреслюють, що доказування у кримінальному провадженні є не просто збиранням відомостей, а

інтелектуально-процесуальною діяльністю з їх обґрунтування й перевірки. Застосовуючи цю тезу до цифрових джерел інформації, можна дійти висновку, що відкриті дані мають пройти принаймні три послідовні стадії: виявлення, фіксацію та включення до доказової структури через належну процесуальну форму. Без цього вони залишаються лише інформаційним масивом, а не доказом у кримінальному провадженні [173].

Найбільш переконливу для практики відповідь на питання про джерело доказів при використанні результатів OSINT запропонувала І. В. Гловюк. На її думку, коли результати OSINT фіксуються у протоколі огляду за ст. 237 КПК України з додатками, джерелом доказів виступає саме протокол як різновид документа. Відтак у національному кримінальному провадженні не OSINT як такий стає джерелом доказів, а належно складений процесуальний документ, який містить результати огляду, скріншоти, посилання, опис метаданих та інші додатки [181].

Подібного висновку дійшов і Д. В. Лісніченко, який показує, що матеріали медіа, відео очевидців, супутникові знімки або публікації у соціальних мережах можуть бути використані у доказуванні лише після того, як вони набудуть зрозумілої процесуальної форми: документа, додатку до протоколу, висновку експерта або результату іншої процесуальної дії. Таким чином, цифрові матеріали мають проходити стадію «процесуального перекладу» з інформаційної мови відкритих джерел у мову джерел доказів, визнаних КПК України [178].

Узагальнюючи викладене, слід зробити висновок, що у провадженнях щодо воєнних злочинів підтвердження показань потерпілого цифровими джерелами інформації за загальним правилом має здійснюватися через: 1) протоколи огляду вебсторінок, акаунтів, публікацій, відео- чи фотоматеріалів із додатками; 2) огляд цифрових носіїв і файлів; 3) експертні висновки у сфері комп'ютерно-технічної, телекомунікаційної чи іншої цифрової експертизи; 4) документи, отримані в порядку міжнародного співробітництва; 5) належним чином оформлені результати використання спеціальних знань. Саме ці форми і повинні розглядатися як основні канали інтеграції цифрових даних до

доказової бази [184; 185].

У теорії допустимості доказів традиційно виходять із того, що вирішальне значення мають належне джерело фактичних даних, уповноважений суб'єкт їх одержання, передбачений законом спосіб збирання та дотримання процесуальної форми. А. В. Панова вказує, що допустимість не зводиться до формальної наявності певного матеріального носія, а пов'язується з відповідністю всього процесу одержання доказу вимогам закону. Отже, для цифрових матеріалів відкритих джерел питання про допустимість не може вирішуватися абстрактно - воно повинно ставитися щодо конкретної процесуальної дії, якою такі дані були зафіксовані та введені до провадження [183].

О. П. Метелев, аналізуючи видові характеристики цифрових доказів, наголошує, що особливістю цифрового середовища є висока здатність даних до копіювання, модифікації, переміщення та втрати контексту. Звідси випливає, що для цілей допустимості недостатньо лише констатувати існування певного файлу чи вебсторінки; необхідно встановити, коли, ким, у якому середовищі, яким технічним способом і в якому вигляді ці дані були сприйняті та зафіксовані слідчим, прокурором, спеціалістом або іншим уповноваженим суб'єктом [179].

На думку І. В. Басистої, Л. В. Гаврилюк, А. В. Гутник та А. Я. Хитри, критеріям належності, допустимості й достовірності щодо цифрових даних з відкритих джерел додатково надає змісту Протокол Берклі, який вимагає документування походження даних, способу доступу до них, стадій перевірки, ознак автентичності, ризиків редагування або фальсифікації. У цьому сенсі міжнародні методичні стандарти не замінюють національну процесуальну форму, але суттєво конкретизують, як саме ця форма має бути наповнена у випадку роботи з цифровими матеріалами [175; 186].

Із позиції судової практики особливо важливим є висновок І. В. Гловюк про те, що сумніви щодо автора контенту, походження первинних даних, використання штучного інтелекту, можливого дідфейку, незмінності онлайн-контенту чи цілісності метаданих здебільшого стосуються не допустимості, а

достовірності доказу. Такий підхід видається методологічно коректним, оскільки дозволяє розмежувати дефекти процесуальної форми і дефекти змістової надійності цифрового матеріалу. Для розслідування воєнних злочинів це має особливе значення, бо інформаційне середовище збройного конфлікту часто насичене дезінформаційним контентом [181].

В. Василичук і Ю. Поптанич, досліджуючи цифрові докази у кримінальному процесі й оперативно-розшуковій діяльності, справедливо акцентують на трьох практичних компонентах допустимості: автентичності, ланцюгу збереження та відтворюваності. Застосовуючи ці міркування до підтвердження показань потерпілого, слід визнати, що цифрові матеріали можуть бути використані з такою метою лише тоді, коли збережено можливість простежити весь шлях роботи з ними - від моменту виявлення до долучення до матеріалів кримінального провадження [187].

Нарешті, К. П. Шевчишена у контексті розслідування воєнних злочинів звертає увагу на те, що в умовах бойових дій і тимчасової окупації збирання доказів часто відбувається у відкладеному режимі, із залученням різних суб'єктів та різних джерел відомостей. За таких умов вимоги до процесуальної форми не можуть послаблюватися, а навпаки мають посилюватися, оскільки саме вони компенсують дефіцит безпосереднього доступу до місця події. Ця думка є повністю релевантною і для використання цифрових матеріалів на підтвердження показань потерпілого [99].

Отже, до процесуальних умов допустимості цифрових джерел інформації, які використовуються для підтвердження показань потерпілих, належать: законний спосіб доступу до даних; належний суб'єкт фіксації; процесуально коректний спосіб оформлення; збереження первинного вигляду матеріалу або належне пояснення змін; відображення технічних параметрів збору; забезпечення можливості перевірки стороною захисту та судом; відсутність порушення заборонених способів втручання в приватне життя й інші фундаментальні права. Поза цими умовами цифровий матеріал не може набути статусу повноцінного доказового підтвердження показань потерпілого [24; 70].

Оцінка доказів у кримінальному провадженні традиційно здійснюється за

критеріями належності, допустимості, достовірності та достатності у сукупності. В. В. Вапнярчук справедливо наголошує, що жоден доказ не може оцінюватися ізольовано від предмета доказування. Для цифрових матеріалів, використаних на підтвердження показань потерпілого, це означає, що первинним є питання про їх зв'язок із тими фактичними обставинами, щодо яких потерпілий дає показання: чи стосуються вони саме події злочину, місця, часу, наслідків, кола осіб або інших релевантних фактів [182].

І. В. Гловюк, аналізуючи оцінку результатів OSINT у судовій практиці, переконливо показує, що неналежність цифрових даних не тотожна сумнівам у джерелі їх походження. Якщо певний матеріал просто не стосується предмета доказування, він є неналежним незалежно від того, наскільки коректно був технічно зафіксований. Натомість коли йдеться про сумніви в автентичності, повноті або можливому редагуванні контенту, проблему слід розглядати переважно в площині достовірності [181].

У роботі з показаннями потерпілого особливого значення набуває саме критерій достовірності. Цифрові джерела здатні підтвердити окремі фрагменти повідомлення потерпілого лише тоді, коли встановлено, що цифровий контент є автентичним, не зміненим, правильно датованим, правильно локалізованим і співвідноситься з подією, про яку йдеться. Саме тому Протокол Берклі вимагає системного документування контексту отримання відкритих цифрових даних, включаючи середовище збору, метод верифікації, збереження файлу, фіксацію посилань та інші технічні ознаки надійності [186].

Косохатко Б. С. справедливо пов'язує оцінку OSINT-матеріалів у справах про міжнародний збройний конфлікт із труднощами доступу до місця вчинення злочину та необхідністю використання супутникових знімків, цифрових комунікацій, матеріалів соціальних мереж та аналітики відкритих даних. Водночас автор підкреслює, що без методичного й нормативного забезпечення така інформація може перетворитися на вразливий елемент доказової бази. Звідси випливає, що підтвердження показань потерпілого цифровими даними має спиратися не на формулу «будь-який відкритий контент корисний», а на формулу «лише перевірений і процесуально легалізований

цифровий контент може мати доказове значення» [188].

Певну корекцію до цього підходу вносить Д. О. Коновалова, яка слушно звертає увагу на ризики деанонізації, порушення персональних даних і технічної вразливості осіб, що здійснюють OSINT-розслідування. Для нашої теми це означає, що оцінка цифрових матеріалів не може бути відокремлена від питання про законність та етичність способу їх одержання. Дані, отримані з порушенням меж допустимого втручання у приватне життя або шляхом неконтрольованого використання сумнівних інструментів, не лише створюють ризик порушення прав інших осіб, а й ставлять під сумнів доказову перспективу такого матеріалу [189].

Достатність цифрових матеріалів для підтвердження показань потерпілого також не повинна оцінюватися механічно. В одних випадках поєднання показань потерпілого, геолокації, супутникових знімків і часу публікації відео може утворити переконливу систему взаємного підтвердження. В інших - цифровий матеріал лише підтверджує периферійну обставину, але не усуває потреби в інших доказах. Тому достатність у цій сфері завжди має визначатися в контексті конкретної версії обвинувачення і всієї сукупності доказів, а не ізольовано щодо одного цифрового файлу чи однієї публікації [179; 180].

Воєнні злочини створюють особливий контекст для використання цифрових джерел інформації. На відміну від багатьох загальнокримінальних проваджень, тут доволі часто місце події розташоване на території активних бойових дій, на тимчасово окупованій території або в зоні, що тривалий час залишається небезпечною для безпосереднього огляду. Саме тому, як зазначає К. П. Шевчишена, документування таких злочинів нерідко спирається на комбінацію різних джерел, де цифрові матеріали набувають компенсаторної функції щодо неможливості негайного безпосереднього огляду [99].

М. І. Пашковський, Т. П. Матюшкова, О. В. Пчеліна та інші автори колективної праці про розслідування воєнних злочинів наголошують, що в умовах війни інформація про обстріли, удари по цивільних об'єктах, переміщення військової техніки, руйнування та наслідки атак часто фіксується

не лише правоохоронними органами, а й цивільними особами, журналістами, волонтерами, міжнародними місіями та аналітичними проєктами. Для кримінального провадження це означає появу багатосуб'єктного цифрового середовища, в якому необхідно чітко відрізняти факт існування контенту від факту його доказової придатності [160].

Особливу роль у підтвердженні показань потерпілих відіграють такі цифрові джерела: 1) супутникові знімки й сервіси дистанційного зондування; 2) фото- і відеоматеріали очевидців; 3) публікації та коментарі в соціальних мережах; 4) дані месенджерів і каналів поширення інформації; 5) цифрові карти, геотеги, трекінгові відомості; 6) матеріали медіа та журналістських розслідувань; 7) цифрові архіви міжнародних та неурядових організацій. Однак кожен із цих видів даних має різний рівень стійкості до спотворення, різні можливості верифікації та різний процесуальний потенціал [178; 188].

Для потерпілого від воєнного злочину цифрове підтвердження його показань може мати не лише доказове, а й правозахисне значення. Якщо особа виїхала за кордон, втратила фізичний доступ до документів, пережила окупацію або була позбавлена можливості тривалий час контактувати зі слідчим, то належно зібрані цифрові матеріали дозволяють зменшити доказовий тягар, який інакше повністю покладался б на травматичну особисту розповідь. Це особливо важливо щодо дітей, осіб, які пережили катування, сексуальне насильство, незаконне позбавлення волі або примусове переміщення [110; 43].

Разом із тим використання відкритих цифрових джерел у провадженнях щодо воєнних злочинів створює підвищені ризики для конфіденційності потерпілих. Фото, відео або пости, якими підтверджуються їхні показання, можуть одночасно містити персональні дані, ознаки місця перебування, контакти родичів або інші відомості, що становлять загрозу безпеці. Тому робота з такими матеріалами повинна поєднувати цілі доказування із вимогами конфіденційності та мінімізації вторинної віктимізації, що було обґрунтовано у попередніх підрозділах і залишається релевантним тут [24; 142].

Міжнародний вимір проблеми підтвердження показань потерпілих цифровими даними сьогодні визначається насамперед Протоколом Берклі, який

пропонує професійні та етичні стандарти для проведення цифрових розслідувань із використанням відкритих джерел. Документ наголошує на необхідності планування збору даних, фіксації методології, верифікації інформації, збереження контексту, документування ланцюга обробки та врахування ризиків для жертв, свідків і спільнот, яких стосується контент. Саме ці положення дають підстави розглядати Протокол Берклі як міжнародний орієнтир для оцінки якості цифрового підтвердження показань потерпілих [186].

І. В. Басиста, Л. В. Гаврилюк, А. В. Гутник та А. Я. Хитра слушно зазначають, що Протокол Берклі не створює нового виду доказів у національному праві, але поглиблює розуміння критеріїв оцінки цифрових даних, особливо в частині їх автентичності, відтворюваності та захисту від маніпуляцій. Для українського кримінального процесу це означає, що міжнародний методичний стандарт має використовуватися як інструмент конкретизації національних критеріїв належності, допустимості та достовірності, але не як підстава для обходу вимог КПК України [175].

Окремого значення набуває функціонування Core International Crimes Evidence Database (CICED), створеної в межах Євроюсту для збереження, аналізу та опрацювання доказів основних міжнародних злочинів. За даними самого Євроюсту, CICED є спеціально створеною судовою базою, призначеною для зберігання й аналізу доказів воєнних злочинів, злочинів проти людяності, геноциду та злочину агресії. Її поява означає формування наднаціонального технічного середовища, де цифрові матеріали можуть накопичуватися, зберігатися з урахуванням метаданих і використовуватися для підтримки національних та міжнародних розслідувань [190].

О. С. Старенький, аналізуючи правові засади використання результатів CICED, слушно вказує, що кримінальне процесуальне законодавство України наразі не містить спеціального механізму включення цифрових доказів міжнародного походження, що створює ризики їх недопустимості. Водночас науковець підкреслює високу технічну якість CICED, яка охоплює фіксацію метаданих, часових міток, хешування, маркування цілісності та структуроване

зберігання. Для теми нашого дослідження це важливо тим, що у майбутньому саме такі міжнародні платформи можуть забезпечувати додаткове підтвердження показань потерпілих у справах про воєнні злочини [191].

Водночас навіть найнадійніша міжнародна цифрова платформа не усуває національної процесуальної проблеми: інформація, отримана від CISED, міжнародних місій, правозахисних організацій або аналітичних проєктів, не може автоматично вважатися доказом у конкретному кримінальному провадженні в Україні. Вона потребує процесуальної інтеграції, перевірки та оцінки за правилами КПК України. Саме тому міжнародні інституційні механізми мають розглядатися не як альтернатива національному доказуванню, а як його підтримувальна й розширювальна інфраструктура [191; 70].

Практика використання цифрових джерел інформації на підтвердження показань потерпілого переконує, що без спеціальних знань така діяльність часто залишається вразливою. Б. С. Косохатко звертає увагу на прогалину процесуального статусу OSINT-фахівців у кримінальному провадженні та наголошує, що їхня участь є фактично незамінною для пошуку, відбору, геолокації та аналітичної інтерпретації відкритих цифрових даних. Це особливо актуально у справах про воєнні злочини, де обсяг контенту, швидкість його зникнення й ризики дезінформації є надзвичайно високими [188].

Користін О. Є. та Демедюк С. В. також обґрунтовують, що ефективне використання OSINT у правозастосуванні неможливе без професійної аналітичної культури, належної методології та взаємодії різних суб'єктів – слідчих, прокурорів, аналітиків, фахівців із цифрової криміналістики. У площині кримінального процесу це означає, що підтвердження показань потерпілого цифровими даними має спиратися не лише на інтуїтивний пошук інформації в мережі, а на відтворювану й професійно контрольовану процедуру [177].

В. Василичук і Ю. Поптанич справедливо додають до цього вимір цифрової криміналістики: автентичність, ланцюг збереження та технічна цілісність цифрового матеріалу нерідко не можуть бути переконливо доведені без залучення експерта або щонайменше спеціаліста. Саме залучення таких осіб

дає змогу перевірити метадані, хеш-значення, можливі ознаки редагування, походження файлу, спосіб його копіювання та інші параметри, що прямо впливають на оцінку достовірності [187].

На це ж орієнтує і Протокол Берклі, який передбачає, що цифрове розслідування має бути не просто технічно грамотним, а прозорим щодо методології та придатним для зовнішньої перевірки. Отже, у випадках, коли цифрові матеріали використовуються для підтвердження ключових елементів показань потерпілого - наприклад, місця удару, часу атаки, виду озброєння, маршруту примусового переміщення, належності військової техніки певному підрозділу, - участь спеціаліста або експерта повинна розглядатися не як факультативне посилення, а як процесуально доцільна гарантія надійності [186].

На наш погляд, подальший розвиток національного кримінального процесу має йти шляхом більш чіткого нормативного закріплення ролі спеціаліста у роботі з цифровими даними відкритого походження. Поки ж закон не містить спеціальної процедури для OSINT-матеріалів, практичним виходом є максимальне використання наявних процесуальних конструкцій: участі спеціаліста в огляді, призначення експертизи, детальної технічної фіксації способу одержання та збереження матеріалу, а також повного опису цифрового середовища, у якому було виявлено і зафіксовано дані [70; 184].

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що використання цифрових джерел інформації, матеріалів відкритих джерел (OSINT) та інших даних для підтвердження показань потерпілих від воєнних злочинів є об'єктивною потребою сучасного кримінального провадження. Водночас така практика не повинна розвиватися стихійно, лише на рівні окремих слідчих або аналітичних ініціатив. Її правова цінність залежить від того, чи буде вироблено чітку процесуальну модель співвідношення особистих показань потерпілого, цифрових слідів події та міжнародних стандартів їх верифікації [176; 178].

З урахуванням вищевикладеного пропонуємо під використанням цифрових джерел інформації для підтвердження показань потерпілого у кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів розуміти врегульовану

нормами кримінального процесу та пов'язаними з ними техніко-криміналістичними стандартами діяльність уповноважених суб'єктів із виявлення, фіксації, верифікації, процесуального оформлення та оцінки цифрових даних, які перебувають у логічному й доказовому зв'язку зі змістом показань потерпілого та використовуються для перевірки, уточнення або підсилення їх достовірності в межах предмета доказування [174; 173].

Першою практично значущою пропозицією є розроблення на рівні відомчих стандартів або методичних рекомендацій уніфікованого алгоритму дій слідчого і прокурора при роботі з цифровими матеріалами, що використовуються для підтвердження показань потерпілих від воєнних злочинів. Такий алгоритм повинен охоплювати послідовність пошуку, критерії первинного відбору матеріалу, правила фіксації посилань і метаданих, вимоги до скриншотів, запису відеоекрану, опису цифрового середовища, порядку збереження копій та долучення додатків до протоколу [177; 186].

Другою пропозицією є ширше й методично обов'язкове залучення спеціаліста або експерта у тих випадках, коли цифрові матеріали підтверджують ключові обставини показань потерпілого або коли існують сумніви щодо автентичності контенту. Ідеться не про формальне ускладнення процедури, а про необхідність зміцнення доказової стійкості відповідних матеріалів, особливо з огляду на поширення дідфейків, монтажу, маніпулювання метаданими та цілеспрямованих інформаційних впливів у воєнний час [181; 187].

Третьою пропозицією є інтеграція принципу мінімізації вторинної віктимізації у доказову модель використання цифрових джерел. Якщо вже наявні фото-, відео-, супутникові або інші цифрові матеріали дозволяють підтвердити окремі елементи показань потерпілого, їх належне використання має зменшувати потребу в повторному відтворенні травматичних обставин у багатьох слідчих і процесуальних діях. У цьому аспекті цифрові джерела повинні розглядатися не лише як технічний, а й як правозахисний ресурс [110; 43].

Четвертою пропозицією є доцільність нормативного та методичного

зближення національної практики з міжнародними цифровими стандартами. Протокол Берклі та інституційні механізми Євроюсту, зокрема CISED, демонструють, що робота з цифровими доказами воєнних злочинів неминуче рухається у напрямі стандартизації метаданих, хешування, часових міток, структурованого архівування та прозорого документування методології збору. Чим швидше українське кримінальне процесуальне право відреагує на цю тенденцію, тим менше буде ризиків втрати доказової сили матеріалів, які можуть підтверджувати показання потерпілих [190; 191].

Отже, у провадженнях щодо воєнних злочинів цифрові джерела інформації, матеріали відкритих джерел (OSINT) та інші дані слід розглядати як важливий інструмент перевірки й підтвердження показань потерпілих, але не як їх самодостатню заміну.

Прикладом спеціалізованого цифрового інструменту, здатного посилити документування воєнних злочинів, є база даних I-DOC, функціональне призначення якої полягає у збереженні, структуруванні та аналітичному використанні інформації про міжнародні злочини. Її потенціал для кримінального процесу пов'язаний не з автоматичним наданням матеріалам статусу доказів, а з можливістю систематизувати первинні відомості, забезпечити їх подальшу перевірку та зменшити ризики втрати інформації про потерпілих, подію злочину і характер завданої шкоди [192, с. 366–367].

Їх процесуальна цінність визначається не новизною технології, а здатністю бути належно виявленими, зафіксованими, верифікованими, легалізованими та оціненими за критеріями кримінального процесуального доказування. Саме поєднання особистого джерела відомостей - показань потерпілого - з незалежними цифровими слідами події створює найбільш перспективну модель доказування воєнних злочинів у ситуаціях, коли класичні способи збору доказів виявляються об'єктивно ускладненими або відкладеними [70; 186; 178].

РОЗДІЛ 3.

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ТА ТРАНСНАЦІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ПОТЕРПІЛИХ ВІД ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

3.1. Міжнародна правова допомога у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів: встановлення потерпілих, отримання доказів та забезпечення їх участі.

Проблематика міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів має для теми дисертації не допоміжне, а системоутворювальне значення. Якщо у попередніх підрозділах увагу було зосереджено на внутрішньодержавних механізмах визнання потерпілого, забезпечення його участі, правничої допомоги, безпеки, відшкодування шкоди та використання цифрових джерел, то в межах цього підрозділу предмет аналізу зміщується на транснаціональний вимір кримінального провадження. Саме через механізми міжнародної правової допомоги стає можливим встановлення потерпілих, які перебувають за межами України, одержання доказів від іноземних компетентних органів, міжнародних організацій і спільних слідчих структур, а також забезпечення участі потерпілих у процесуальних діях і судовому розгляді за умов переміщення, депортації, тимчасового захисту або тривалого перебування за кордоном [193].

У науковій літературі міжнародне співробітництво під час кримінального провадження послідовно розмежовується з міжнародною правовою допомогою. Н. М. Ахтирська та О. Ю. Костюченко обґрунтовують, що міжнародне співробітництво охоплює весь комплекс форм взаємодії держав і компетентних органів, включаючи екстрадицію, перейняття кримінального провадження, визнання вироків іноземних судів та міжнародну правову допомогу [193]. Натомість у посібнику за редакцією В. О. Тулякова міжнародна правова допомога визначається як процесуально конкретизований сегмент такої

взаємодії, спрямований на виконання окремих процесуальних дій, отримання доказів, виклик осіб, вручення документів та інші дії, необхідні для досягнення завдань кримінального провадження [194]. Отже, для цілей цього підрозділу міжнародну правову допомогу доцільно розуміти як спеціальну процесуальну форму міжнародного співробітництва, яка забезпечує доказову, комунікаційну та правозахисну функції у провадженнях щодо воєнних злочинів.

Нормативне підґрунтя міжнародної правової допомоги у справах цієї категорії є багаторівневим. Його основу на національному рівні становить розділ IX КПК України, насамперед положення статей 541–572, які визначають загальні засади міжнародного співробітництва, порядок направлення і виконання запитів про міжнародну правову допомогу, а також компетенцію центральних органів [70]. На міжнародно-договірному рівні базове значення мають Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року та Другий додатковий протокол до неї, які створили правові передумови для відеоконференції, спільних слідчих груп, отримання банківської інформації та інших сучасних форм співпраці [195; 196]. І. В. Гловюк слушно звертає увагу й на новий конвенційний вимір, пов'язаний із Конвенцією 2023 року про міжнародне співробітництво при розслідуванні та переслідуванні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів, що посилює потенціал міжнародної взаємодії саме у справах про міжнародні злочини [197, с. 571–576].

Важливим організаційним елементом цієї моделі є діяльність центральних органів, через які здійснюється прийняття, направлення та координація запитів про міжнародну правову допомогу. Н. М. Ахтирська та О. Ю. Костюченко підкреслюють, що ефективність міжнародної взаємодії значною мірою залежить не лише від наявності міжнародного договору, а й від чіткого розмежування компетенції між органом досудового розслідування, прокурором, центральним органом та компетентним органом іноземної держави [193]. У посібнику за редакцією В. О. Тулякова додатково наголошується, що формальні дефекти запиту, неточне визначення процесуальної мети або неврахування вимог держави виконання здатні істотно

сповільнювати або унеможливлювати одержання необхідної інформації [194]. Отже, в справах про воєнні злочини міжнародна правова допомога повинна розглядатися не лише як сукупність процесуальних інструментів, а й як організаційно впорядкована система координації, у якій належне оформлення, переклад, пріоритезація та супровід запитів мають самостійне значення для ефективності провадження. Анкетування свідчить, що міжнародна взаємодія у провадженнях щодо воєнних злочинів уже є значущою частиною практики, однак не має однакового рівня сталості для різних учасників кримінальної юстиції. Про регулярну співпрацю з міжнародними органами повідомили 40 % адвокатів, 50 % прокурорів і 45 % слідчих, а ще 30 % адвокатів, 25 % прокурорів і 30 % слідчих зазначили, що така співпраця здійснюється інколи. Водночас частина респондентів вказала на наявність потреби у такій взаємодії за її фактичної відсутності. Це підтверджує, що міжнародна правова допомога у справах про воєнні злочини має бути не епізодичним інструментом, а стабільним процесуальним механізмом встановлення потерпілих, отримання доказів і забезпечення їх участі у провадженні (Додаток 1).

У документуванні організованих форм воєнної злочинності міжвідомча та міжнародна взаємодія має оцінюватися не лише через кількість залучених суб'єктів, а й через її кримінально-процесуальний результат: своєчасне збирання, фіксацію, перевірку й використання відомостей, що мають значення для встановлення обставин злочину, забезпечення безпеки потерпілих та збереження доказової інформації. За такого підходу взаємодія Національної поліції, прокуратури, інших правоохоронних органів і міжнародних партнерів набуває потерпіло-орієнтованого змісту [198].

В умовах збройної агресії міжнародна правова допомога виконує щонайменше три взаємопов'язані функції. Перша полягає у встановленні потерпілих, які вибули за межі України або перебувають під владою іншої держави. Друга пов'язана з одержанням доказів, що знаходяться за кордоном або сформовані міжнародними структурами. Третя стосується забезпечення участі потерпілих у процесуальних діях і судовому розгляді тоді, коли така участь неможлива в межах традиційної національної моделі. Саме такий

функціональний підхід простежується у сучасних дослідженнях воєнних злочинів, де міжнародна правова допомога розглядається не лише як інструмент міждержавної комунікації, а як механізм фактичного забезпечення прав потерпілих [199; 99].

Першим напрямом міжнародної правової допомоги у справах про воєнні злочини є встановлення потерпілих. На відміну від загальнокримінальних проваджень, у яких особу потерпілого зазвичай ідентифікують у межах національної юрисдикції, тут значна частина постраждалих є внутрішньо переміщеними особами, біженцями, особами під тимчасовим захистом у державах ЄС, депортованими дітьми, цивільними, незаконно переміщеними на територію держави-агресора, а також особами, що перебувають у полоні або на тимчасово окупованих територіях. У дослідженні УГСПЛ підкреслено, що саме розпорошеність потерпілих між різними юрисдикціями є одним із чинників, які істотно ускладнюють ефективне національне розслідування міжнародних злочинів [200].

У цьому аспекті міжнародна правова допомога реалізується через декілька процедурних каналів. По-перше, йдеться про запити до компетентних органів іноземних держав щодо встановлення місця перебування особи, вручення їй процесуальних документів, отримання відомостей із міграційних, соціальних, медичних або інших офіційних реєстрів, якщо це допускається правом запитуваної держави [193]. По-друге, значний потенціал мають канали взаємодії з міжнародними організаціями, гуманітарними місіями, механізмами тимчасового захисту та структурами, які документують переміщення цивільного населення. По-третє, особливого значення набуває координація із механізмами підтримки потерпілих і свідків, розбудованими в Україні органами прокуратури, які прямо орієнтовані на налагодження контакту з постраждалими, що перебувають за межами України [201].

Не менш важливим є те, що встановлення потерпілих через міжнародну правову допомогу вимагає дотримання балансу між потребами доказування та захистом приватності особи. Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів акцентує на

ризиках вторинної і повторної віктимізації, а також на необхідності обережного поводження з персональними даними осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, за кордоном або вразливому стані [201]. Водночас Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні орієнтує практиків на потерпіло-орієнтований підхід, який вимагає збирати лише ті відомості, що є необхідними для доказування, та забезпечувати безпечні умови комунікації з постраждалими [202]. На наш погляд, це означає, що міжнародна правова допомога у частині встановлення потерпілих не може зводитися до простого обміну анкетними даними; вона повинна включати процедури мінімізації ризиків, пов'язаних з розкриттям місця перебування, сімейних зв'язків, контактів та інших відомостей, здатних створити загрозу безпеці особи.

Специфіка воєнних злочинів виявляється і в тому, що встановлення потерпілого тут не зводиться лише до ідентифікації особи. У багатьох випадках необхідно додатково підтвердити її процесуальний статус і зв'язок із подією: факт депортації, утримання в місцях несвободи, отримання тілесних ушкоджень уже після евакуації, переміщення дітей у супроводі третіх осіб, перебування членів сім'ї в різних державах тощо. У цьому сенсі міжнародна правова допомога тісно пов'язана з одержанням доказів статусу потерпілого, а не лише з його пошуком. Саме тому К. П. Шевчишена слушно наголошує, що у розслідуванні воєнних злочинів процес доказування потребує інтеграції різнорідних джерел – документальних, цифрових, медичних, експертних і свідчень – часто сформованих поза межами України [99].

Другий ключовий напрям міжнародної правової допомоги – одержання доказів. Для проваджень щодо воєнних злочинів це питання має особливе значення, оскільки доказова інформація часто виникає, накопичується або зберігається поза межами української юрисдикції. Йдеться про медичну документацію, складену в іноземних медичних закладах після евакуації потерпілих, міграційні та прикордонні дані, матеріали гуманітарних місій, результати ідентифікації осіб, дані іноземних розслідувачів, а також цифрові матеріали, що перебувають у володінні міжнародних платформ або іноземних

суб'єктів. У цьому аспекті міжнародна правова допомога дозволяє отримати процесуально релевантні результати, які не можуть бути досягнуті виключно внутрішніми засобами розслідування [194].

Одержання доказів у справах про воєнні злочини дедалі частіше здійснюється не тільки через класичні письмові запити, а й через спільні слідчі групи. О. Є. Соловійова слушно розглядає JT як один із найбільш дієвих механізмів міжнародної співпраці, що дає змогу не лише передавати вже зібрану інформацію, а й спільно планувати слідчі дії, розподіляти функції та уникати дублювання процесуальних зусиль [199]. Цю тезу підтверджують і офіційні матеріали Eurojust, відповідно до яких створена щодо України спільна слідча група стала платформою координації розслідування основних міжнародних злочинів, а згодом розширила фокус, зокрема, на незаконне переміщення українських дітей [203; 204].

Окремої уваги потребує якість процесуального оформлення доказів, отриманих у порядку міжнародної правової допомоги. У Керівництві з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні підкреслено, що зібрана інформація набуває доказового значення лише за умови дотримання вимог щодо її походження, фіксації, збереження та подальшої перевірки [202]. Натомість у праці «Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики» звертається увага на практичну потребу уніфікації підходів до використання матеріалів, отриманих від міжнародних партнерів, зокрема щодо документування ланцюга збереження, автентичності перекладів та процесуальної легалізації іноземних документів [200]. Звідси випливає, що міжнародна правова допомога у справах про воєнні злочини повинна орієнтуватися не лише на отримання доказів як таких, а й на збереження їх придатності для національного судового розгляду, що вимагає підвищених стандартів формалізації, перекладу й процесуального супроводу.

Поряд зі спільними слідчими групами дедалі більшої ваги набувають механізми збереження та аналітичної обробки доказів. Офіційна інформація Eurojust засвідчує, що у 2023 році було створено Core International Crimes

Evidence Database (CICED) – спеціалізовану базу для збереження, аналізу і систематизації доказів основних міжнародних злочинів [190]. Для теми дисертації принципово важливо, що такі інструменти посилюють не лише доказову спроможність держави, а й гарантії потерпілих, оскільки зменшують ризик втрати доказової інформації, отриманої в різних юрисдикціях, та створюють умови для її подальшого процесуального використання.

Разом із тим отримання доказів від іноземних і міжнародних суб'єктів породжує проблему їх процесуальної придатності. Автори посібника з міжнародного співробітництва у кримінальному провадженні слушно підкреслюють, що матеріали, отримані від запитуваної сторони, не потребують додаткової легалізації за умови, якщо вони одержані внаслідок належного запиту, відповідно до процедури запитуваної держави та з дотриманням фундаментальних гарантій справедливого процесу [194]. Водночас Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні акцентує, що для використання інформації як доказу вирішальне значення мають законність її одержання, релевантність, пробативна цінність і належне документування ланцюга збереження [202]. Отже, міжнародна правова допомога не скасовує загальних правил допустимості доказів, а лише змінює спосіб їх отримання.

Третім напрямом міжнародної правової допомоги є забезпечення участі потерпілих у кримінальному провадженні. Л. В. Омельчук і З. Н. Гулієва обґрунтовують, що у справах про воєнні злочини реалізація права на правову допомогу і доступ до правосуддя для потерпілих ускладнюється не лише травматичним характером таких діянь, а й транснаціональним виміром процесу, коли особа перебуває за межами держави, у якій здійснюється розслідування [205, с. 234–244]. У такій ситуації міжнародна правова допомога покликана не лише дати змогу допитати потерпілого, а й гарантувати йому можливість бути поінформованим, брати участь у процесуальних діях без надмірного ризику, користуватися представництвом і не втрачати зв'язок із провадженням через зміну країни перебування.

Особливо складною є міжнародна правова допомога у випадках, коли

потерпілими є діти, особи, які пережили сексуальне насильство, катування, незаконне позбавлення волі або примусове переміщення. Л. В. Омельчук та З. Н. Гулієва, аналізуючи право на правову допомогу у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів, справедливо підкреслюють, що доступ до професійної правничої підтримки істотно впливає на реальність процесуальної участі таких осіб [205, с. 234–244]. Водночас Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів вимагає поєднувати доказові потреби з підтримкою, безпекою та недопущенням повторної травматизації [201]. Це дає підстави для висновку, що міжнародна правова допомога у частині забезпечення участі потерпілих повинна включати не лише виклик чи дистанційний допит, а й адаптацію процедур до віку, психоемоційного стану, виду пережитого насильства та об'єктивної здатності особи брати участь у провадженні без додаткової шкоди для неї.

Особливої уваги потребують ті категорії потерпілих, які не можуть вільно контактувати з українськими органами правопорядку: особи на тимчасово окупованих територіях, незаконно переміщені цивільні, депортовані діти, військовополонені, а також особи, щодо яких існує загроза репресій через сам факт комунікації з українськими чи міжнародними інституціями. Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів прямо виходить із того, що в умовах триваючого конфлікту підтримка таких осіб повинна поєднувати захист прав, безпековий компонент і сприяння їх активній участі у кримінальному провадженні [201]. Отже, міжнародна правова допомога в цій частині має оцінюватися не лише як техніка проведення допиту або вручення документів, а як складова потерпіло-орієнтованої процесуальної політики.

Перспективним інструментом забезпечення участі потерпілих є відеоконференція. Можливість дистанційного допиту через міжнародно-правові механізми прямо передбачена Другим додатковим протоколом до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах, а також сприйнята національним кримінальним процесуальним законодавством [196; 70].

Водночас у провадженнях щодо воєнних злочинів цього недостатньо, адже поряд із технічною можливістю має бути забезпечено безпечне місце перебування потерпілого, конфіденційність, участь перекладача чи психолога, належне представництво та недопущення повторної віктимізації. Саме на таку стандартизацію роботи з потерпілими орієнтує Керівництво з базових стандартів розслідування, в якому принципи поводження з потерпілими та свідками прямо прив'язані до їх інтересів і безпеки [202].

Переваги відеоконференції, однак, не усувають низки процесуальних і технічних ризиків. У науковій літературі з міжнародного співробітництва слушно звертається увага, що дистанційна форма участі потребує попередньої перевірки технічної якості зв'язку, належної ідентифікації особи, гарантування відсутності стороннього впливу та забезпечення конфіденційного зв'язку з представником або адвокатом [194]. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах фактично закладає міжнародно-правову основу для такої процедури, однак її результативність залежить від того, наскільки національний орган спроможний перетворити технічну можливість на належну процесуальну форму [196]. Отже, відеоконференція має розглядатися як ефективний, але не автоматично бездоганний інструмент, який вимагає стандартизованих процедур підготовки і супроводу, особливо у справах про воєнні злочини, де показання потерпілого можуть мати вирішальне значення.

Окремого аналізу потребує співвідношення міжнародної правової допомоги та співробітництва з Міжнародним кримінальним судом. Після набрання чинності для України Римським статутом з 1 січня 2025 року взаємодія з МКС перестала бути виключно питанням *ad hoc* кооперації й набула нового нормативного значення [206; 82]. Офіційні матеріали МКС підтверджують цей статус і вказують, що Україна стала новою державою-учасницею Суду, що розширює її процесуальні можливості у сфері міжнародної кримінальної юстиції [207; 208]. Для потерпілих це важливо насамперед тим, що національне провадження і міжнародне переслідування дедалі більше взаємодіють у питаннях доказування, кваліфікації злочинів і

документування наслідків.

Водночас міжнародна правова допомога не вичерпує всього спектра зовнішньої підтримки розслідувань воєнних злочинів. Дослідження, присвячені міжнародній підтримці таких розслідувань, демонструють, що значна частина результату досягається також через експертну, технічну, криміналістичну й аналітичну допомогу, надання обладнання, ДНК-лабораторій, консультативних місій та спеціалізованої підтримки правоохоронцям [209]. Своєю чергою аналітичний матеріал про те, як війна змінила підхід України до міжнародної співпраці у кримінальних провадженнях, переконливо показує, що саме після 2022 року міжнародна взаємодія стала одним із ключових інструментів розслідування воєнних злочинів, а не лише формальним правовим механізмом [210].

Міжнародна підтримка розслідувань воєнних злочинів свідчить і про зростання значення експертної, технічної та аналітичної допомоги, що не завжди вкладається у класичну модель двостороннього запиту. У матеріалі «Міжнародна підтримка розслідувань воєнних злочинів» показано, що іноземні партнери сприяють не лише через надання правової інформації, а й шляхом залучення спеціалістів, обладнання, мобільних лабораторій та консультативної підтримки безпосередньо в Україні [209]. Натомість у публікації про те, як війна змінила підхід України до міжнародної співпраці у кримінальних провадженнях, акцентовано на інституційному ефекті війни, яка перетворила міжнародну взаємодію з формального механізму на один із провідних інструментів розслідування воєнних злочинів [210]. Це дозволяє стверджувати, що міжнародна правова допомога у широкому сучасному розумінні включає не лише формалізований процесуальний обмін, а й зовнішню експертно-технічну інфраструктуру, без якої розслідування міжнародних злочинів часто не може бути достатньо ефективним.

На наш погляд, сучасну модель міжнародної правової допомоги у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів доцільно оцінювати за трьома критеріями. Перший – доказова ефективність, тобто здатність забезпечити своєчасне одержання, збереження і процесуальне використання

доказів. Другий – потерпіло-орієнтованість, тобто спроможність не лише знайти потерпілого чи отримати його показання, а й забезпечити для нього реальну участь без надмірного процесуального тягара і безпековітимізаційних ризиків. Третій – інституційна сумісність, тобто узгодженість національної моделі з міжнародними механізмами, включно з ЛІТ, Eurojust, МКС та новими конвенційними інструментами. Саме за такої сукупності умов міжнародна правова допомога перетворюється з допоміжного каналу міждержавної комунікації на реальний засіб забезпечення прав потерпілих від воєнних злочинів [197, с. 571–576; 199].

Водночас така модель не позбавлена внутрішніх обмежень. Конвенційні та національні процедури міжнародної правової допомоги історично формувалися переважно для індивідуалізованих кримінальних проваджень, тоді як воєнні злочини характеризуються масовістю епізодів, множинністю потерпілих, великим обсягом доказової інформації та необхідністю швидкого транскордонного обміну даними. Саме тому, як слушно зауважує О. Є. Соловйова, у сфері розслідування воєнних злочинів міжнародна співпраця повинна поєднувати класичні процесуальні механізми з гнучкішими формами координації між національними та міжнародними структурами [199, с. 386–389]. І. В. Гловюк, аналізуючи положення Конвенції 2023 року про міжнародне співробітництво при розслідуванні та переслідуванні геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів, також підкреслює, що потенціал нових договірних механізмів залежить від подальшої адаптації українського кримінального та кримінального процесуального законодавства [197, с. 571–576].

Отже, міжнародна правова допомога у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів є не лише техніко-процесуальною формою виконання доручень, а спеціальним механізмом забезпечення прав потерпілих у транснаціональному доказовому середовищі. Її значення полягає у тому, що вона дає змогу встановлювати потерпілих, які опинилися поза межами національної юрисдикції, отримувати докази з іноземних і міжнародних джерел, забезпечувати участь постраждалих у процесуальних діях і судовому

розгляді, а також поєднувати національне розслідування з механізмами міжнародної кримінальної юстиції. Саме тому у справах про воєнні злочини міжнародну правову допомогу слід розглядати як один із ключових інструментів не тільки доказування, а й практичної реалізації прав і законних інтересів потерпілих [200].

Узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що збільшення ролі міжнародної правової допомоги у справах про воєнні злочини відображає глибшу трансформацію самого кримінального провадження: воно дедалі меншою мірою може залишатися суто внутрішньодержавним процесом. Для встановлення потерпілих, одержання доказів і забезпечення участі осіб, які перебувають у різних юрисдикціях, національний механізм змушений спиратися на багаторівневу систему співпраці, в якій класичні конвенційні процедури, спільні слідчі групи, співробітництво з міжнародними судами, потерпіло-орієнтовані механізми підтримки та технічна допомога міжнародних партнерів функціонують як взаємодоповнювальні елементи. Саме тому подальший розвиток цього напрямку повинен бути пов'язаний не лише з кількісним розширенням міжнародних контактів, а й з якісним удосконаленням процесуальної адресності, доказових стандартів і гарантій для потерпілих, що й визначає місце міжнародної правової допомоги в системі захисту прав осіб, постраждалих від воєнних злочинів.

3.2. Співробітництво України з Міжнародним кримінальним судом щодо реалізації прав потерпілих

Розвиток цього підрозділу зумовлений необхідністю окремо проаналізувати той сегмент міжнародного співробітництва, який не зводиться до класичної міжнародної правової допомоги, а пов'язаний із взаємодією України з Міжнародним кримінальним судом як постійною міжнародною кримінальною юрисдикцією. Якщо раніше увагу було зосереджено на міждержавних механізмах збирання доказів, міжнародної правової допомоги та процесуального забезпечення участі осіб у національному кримінальному провадженні, то в межах зазначеного підрозділу предметом аналізу виступає інше коло питань: яким чином співробітництво України з МКС впливає на фактичну реалізацію прав потерпілих від воєнних злочинів, у яких формах такі потерпілі можуть брати участь у провадженнях перед Судом, як забезпечується їх представництво, а також яке місце посідають репараційні механізми МКС у загальній системі відновлення їхніх прав [82].

Актуальність такого аналізу істотно зросла саме на ратифікаційному етапі України. Прийняття Закону України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21.08.2024 № 3909-IX означало перехід від моделі фрагментарного визнання юрисдикції Суду на підставі заяв до моделі повноцінної участі України як держави-учасниці [206]. Офіційні матеріали МКС підтверджують, що Україна депонувала ратифікаційну грамоту 25 жовтня 2024 року, а Римський статут набрав чинності для України 1 січня 2025 року [208; 207].

У науковій літературі 2024–2025 років зазначений етап оцінюється не лише як політико-правовий символ, а як джерело конкретних процесуальних наслідків. М. І. Смирнов слушно наголошує, що після ратифікації Римського статуту для України принциповим стає усунення правових прогалин і створення належних умов для постійного співробітництва з МКС, а отже – гармонізація матеріального та процесуального законодавства з положеннями Статуту [211, с. 116–121]. Подібну думку розвивають К. М. Гуртова та

О. С. Татарінов, які підкреслюють, що повноцінне членство України в МКС розширює її можливості брати участь у діяльності Асамблеї держав-учасниць, впливати на формування політики Суду та більш системно використовувати міжнародні механізми кримінального переслідування і захисту прав потерпілих [212, с. 458–461].

На національному рівні процесуальний каркас співробітництва України з МКС був створений ще до ратифікації через Закон України від 03.05.2022 № 2236-IX, яким КПК України доповнено розділом IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» [213]. Саме це процесуальне рішення стало першою системною спробою адаптувати українське кримінальне провадження до потреб співробітництва з Судом у контексті розслідування міжнародних злочинів, вчинених унаслідок збройної агресії проти України.

Разом із тим спеціальний характер розділу IX-2 КПК України полягає в тому, що він регулює не загальне міжнародне співробітництво, а взаємодію саме з МКС, тобто з інституцією, яка функціонує на засадах комплементарності та має власний процесуальний режим [82, ст. 1, 17]. М. І. Смирнов обґрунтовано зазначає, що співробітництво центральних органів України з МКС здійснюється у порядку та з урахуванням особливостей, передбачених цим розділом, а тому воно вже не може бути зведене до класичних моделей виконання міжнародних доручень чи запитів про допомогу [211, с. 116–121].

Процесуально значущим є те, що стаття 618 КПК України визначає центральні органи співробітництва: Офіс Генерального прокурора – під час розслідування та судового розгляду, Міністерство юстиції України – під час виконання вироків чи інших рішень МКС [213]. Для потерпілих така інституційна диференціація має не суто організаційне, а прикладне значення: саме через неї визначається, який орган відповідає за передачу інформації до Суду, забезпечення виконання його прохань, комунікацію щодо рішень про репарації та координацію заходів безпеки.

Однак сучасні дослідження 2024–2025 років слушно звертають увагу на те, що розділ IX-2 КПК України, попри свою новизну, не розв’язав усіх питань.

По-перше, він був прийнятий до завершення ратифікаційного процесу, що, як зауважує М. І. Смирнов, створювало певну нормативну асиметрію між наявністю процесуального механізму і відсутністю повного статусу держави-учасниці [211, с. 116–121]. По-друге, його положення орієнтовані передусім на інституційне співробітництво з Судом, тоді як алгоритми процесуального сприяння саме потерпілим, їх інформування, представництва та доступу до процедур МКС залишилися розробленими лише частково.

У зв'язку з цим важливим етапом стало ухвалення Закону України від 09.10.2024 № 4012-IX, яким до КК та КПК України внесено зміни у зв'язку з ратифікацією Римського статуту [214]. Саме після цього проблема гармонізації національного процесуального права набуває нового змісту: йдеться вже не про підготовку до майбутнього співробітництва, а про належне функціонування постійної моделі взаємодії України з МКС.

Питання про те, хто саме визнається потерпілим у міжнародному кримінальному судочинстві, має принципове значення, оскільки від нього залежить доступ до участі у провадженні та до механізмів репарацій. А. Ю. Піменова слушно підкреслює, що Правила процедури і доказування МКС виходять із функціонального визначення потерпілого: це фізична особа, якій завдано шкоди внаслідок злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду [215, с. 128–134]. На відміну від національної моделі, де процесуальне визнання потерпілим оформлюється окремим рішенням слідчого, прокурора чи суду, у МКС акцент зміщено на доведення факту шкоди та її зв'язку з конкретною ситуацією або справою.

Стаття 68 Римського статуту закріплює право потерпілих висловлювати свої погляди й занепокоєння тоді, коли їхні особисті інтереси зачіпаються провадженням, і робити це у спосіб, сумісний із правами обвинуваченого та вимогами справедливого й неупередженого судочинства [82, ст. 68]. REDRESS у посібнику для потерпілих і постраждалих громад пояснює практичний зміст цього положення: потерпілі у МКС не виступають стороною обвинувачення, проте є окремими учасниками процесу, які можуть подавати заяви, звернення, зауваження щодо питань, які зачіпають їхні інтереси, а за певних умов – навіть

оскаржувати окремі рішення палат [216, с. 4–12].

Саме ця автономна процесуальна модель відрізняє МКС від традиційного національного кримінального процесу. Якщо у вітчизняному провадженні основний фокус зосереджено на доказуванні та на реалізації потерпілим процесуальних прав у межах досудового розслідування і судового розгляду, то в МКС участь потерпілих інтегрована в архітектуру міжнародного кримінального правосуддя як самостійний елемент судового процесу. На офіційній сторінці МКС щодо України прямо зазначено, що потерпілі мають право брати участь у судових провадженнях і звертатися з вимогами про репарації [217]. Отже, співробітництво України з МКС повинно оцінюватися не лише крізь призму видачі, передачі доказів чи виконання прохань, а і як умова практичної реалізації саме цих прав потерпілих.

У прикладному вимірі участь потерпілих перед МКС реалізується через подання спеціальної заяви про участь. REDRESS акцентує, що для українських потерпілих ключовими є три аспекти: по-перше, підтвердження власної особи; по-друге, доведення факту заподіяної шкоди; по-третє, показ зв'язку між цією шкодою і злочинами, які становлять предмет розслідування Суду [218, с. 11–21]. Водночас офіційний ресурс Суду вказує, що така участь здійснюється через взаємодію з Victims Participation and Reparations Section (VPRS), яка допомагає потерпілим орієнтуватися в процедурах участі та репарацій [219].

З огляду на масовий характер міжнародних злочинів, вчинених на території України, процесуальний статус потерпілих у МКС неминуче набуває ще однієї риси – він поєднує індивідуалізований і колективний виміри. З одного боку, Суд виходить із персональної шкоди конкретній особі. З іншого – ситуація в Україні вже на рівні фактичного контексту характеризується великою кількістю потенційних потерпілих, що ускладнює модель виключно індивідуального доступу до процедур Суду. Саме тому проблема співвідношення індивідуальної участі потерпілих і колективних форм представництва набуває не теоретичного, а безпосередньо прикладного значення.

Право потерпілих на участь у провадженні перед МКС практично реалізується переважно через систему правового представництва. Це впливає як зі статті 68 Римського статуту, так і з Правил процедури і доказування, які дозволяють Палатам Суду рекомендувати або визначати спільне представництво груп потерпілих з урахуванням ефективності провадження [82, ст. 68; 91, rules 89–91, 94–99]. Звідси впливає, що для українських потерпілих питання представництва є не факультативним, а системоутворюючим.

У міжнародному кримінальному судочинстві представник потерпілих виконує значно ширшу функцію, ніж представник потерпілого у національному кримінальному провадженні. Він не лише формулює процесуальну позицію чи подає письмові звернення, а й забезпечує комунікацію між потерпілими, Секретаріатом, Палатами, VPRS, Office of Public Counsel for Victims та іншими учасниками процесу. Саме тому REDRESS обґрунтовано звертає увагу на необхідність пояснювати потерпілим роль адвокатів потерпілих, внутрішні процедури Суду і можливі обмеження персональної участі [216, с. 13–22].

Для України ця проблема ускладнюється тим, що значна частина потерпілих перебуває поза місцем вчинення злочину, зазнала переміщення, знаходиться за кордоном або має обмежений доступ до правничої допомоги, перекладу та належного цифрового зв'язку. У таких умовах постає потреба в комунікації через посередників – адвокатів, правозахисні організації, центри допомоги потерпілим, а також профільні структурні підрозділи органів прокуратури та системи безоплатної правничої допомоги. Проблема полягає в тому, що така комунікація є водночас необхідною і ризиковою: без посередників участь багатьох потерпілих фактично неможлива, однак надмірне опосередкування може призводити до втрати процесуальної суб'єктності самого потерпілого.

На наш погляд, одна з головних практичних проблем складність доступу потерпілих до міжнародних процедур. Вона виявляється в кількох площинах: інформаційній, мовній, логістичній, доказовій та представницькій. Потерпілі нерідко не знають, чи стосується їх конкретна ситуація або справа в МКС, яким чином подається заява на участь, хто може представляти їхні інтереси, які

документи є достатніми, як захищаються їхні персональні дані та чи пов'язана участь у МКС із перспективою реальних репарацій. Саме тому однією з першочергових умов ефективного співробітництва України з МКС має стати не лише нормативна адаптація, а й створення доступної системи правового інформування потерпілих.

Шлях вирішення цієї проблеми вбачається у формуванні в Україні спеціалізованої інфраструктури процесуального супроводу потерпілих для комунікації з МКС. Така інфраструктура повинна включати: 1) стандартизовані інформаційні матеріали українською мовою щодо процедур МКС; 2) підготовлених адвокатів і правозахисників, здатних забезпечувати первинний супровід; 3) алгоритми взаємодії з VPRS і OPCV; 4) канали безпечного передання документів і заяв; 5) особливі процедури супроводу вразливих категорій потерпілих. У цьому аспекті важливо використовувати вже наявні напрацювання REDRESS, практику Офісу Генерального прокурора та положення Концепції реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів [201, с. 8–15].

Іншою гострою проблемою є обмеженість персоніфікованої участі потерпілих за масового характеру злочинів. Теоретично МКС визнає право потерпілих на участь у провадженні та на репарації. Практично ж, коли йдеться про тисячі або десятки тисяч потенційних потерпілих, індивідуалізована процесуальна модель неминуче стикається з межами власної пропускнуої спроможності. У ситуації України ця проблема є особливо відчутною, адже злочини, що підпадають під юрисдикцію МКС, вчиняються в різних регіонах, мають різний характер і зачіпають значні за чисельністю групи постраждалих.

У такій ситуації Палати Суду зазвичай переходять до моделі спільного представництва або групування потерпілих, що є функціонально виправданим для процесуальної керованості, але одночасно породжує ризик зменшення індивідуального голосу окремої особи. А. Ю. Піменова слушно вказує, що міжнародний захист прав потерпілих не повинен перетворюватися на декларативну участь, коли особа формально визнається учасником процесу, але фактично не має можливості впливати на представлення своїх інтересів [215, с.

128–134].

Звідси впливає ще одна методологічна проблема – співвідношення індивідуальної участі потерпілих і колективних форм представництва. Індивідуальна модель найбільшою мірою відповідає ідеї особистого права на участь і репарації, але є надмірно ресурсомісткою. Колективна модель процесуально реалістичніша, проте може нівелювати унікальність шкоди конкретного потерпілого. На наш погляд, для українського контексту оптимальною є змішана модель, у межах якої колективне представництво використовується для процесуального управління масивом звернень, тоді як індивідуалізація зберігається щодо доведення шкоди, визначення особливих потреб вразливих категорій і формування репараційних заходів.

Практичним шляхом розв’язання цієї проблеми може бути запровадження на національному рівні попереднього документального групування потерпілих за категоріями шкоди, типами злочинів, територіальними кластерами та вразливими ознаками. Таке групування не повинно підміняти індивідуальне визнання шкоди, але може суттєво полегшити комунікацію з міжнародними інституціями, організацію правового представництва та підготовку до можливих процедур участі або репарацій перед МКС. У цьому контексті значення мають не лише кримінальні провадження, а й відповідні державні та спеціалізовані реєстри завданої шкоди.

Відмінною рисою МКС є те, що Суд наділений власним репараційним мандатом. Відповідно до статті 75 Римського статуту Суд встановлює принципи, якими керується при визначенні репарацій, і може присуджувати реституцію, компенсацію та реабілітацію [82, ст. 75]. Аналітичні матеріали 2025 року наголошують, що включення положень про репарації до Статуту стало важливим кроком уперед порівняно з попередніми міжнародними трибуналами, однак практична реалізація цього мандата залишається складною [220].

Репарації в МКС можуть бути індивідуальними, колективними або змішаними, а також поєднувати матеріальні і нематеріальні заходи. Офіційна сторінка Суду прямо вказує, що репарації можуть присуджуватися на

індивідуальній та/або колективній основі – залежно від того, що є найбільш доречним для потерпілих у конкретній справі [219]. REDRESS, пояснюючи ці механізми для потерпілих в Україні, наголошує, що йдеться не лише про виплату коштів, а й про ширші форми відновлення, зокрема реабілітацію, символічні заходи, підтримку громад та інші способи поновлення прав [216, с. 7–9].

Ключовою інституцією у цій системі є Трастовий фонд для потерпілих. Офіційні матеріали TFV підкреслюють, що Фонд реалізує два окремі, але взаємопов'язані мандати: по-перше, імплементує репарації, присуджені Судом; по-друге, здійснює програми допомоги потерпілим і їхнім сім'ям у ситуаціях під юрисдикцією МКС незалежно від наявності остаточного вироку [221; 222]. Саме ця конструкція має особливе значення для України, оскільки дозволяє мислити про допомогу потерпілим не лише в довгостроковій перспективі після завершення конкретної справи, а й у ширшому правовідновлювальному контексті.

Водночас сучасні матеріали про репарації вказують і на структурні обмеження цієї моделі. У дослідженні Global Survivors Fund зазначено, що накази МКС про репарації історично не завжди були повністю профінансовані, а самі процедури присудження і реалізації репарацій є тривалими, багатоетапними і залежать від наявності ресурсів, добровільних внесків та організаційної спроможності Трастового фонду [223, с. 64–71]. Офіційні матеріали TFV і документи Асамблеї держав-учасниць 2025 року також показують, що Фонд працює в умовах постійної залежності від зовнішнього фінансування та конкуренції між репараційним і допоміжним мандатами [224; 225].

Саме тут виникає ще одна принципова проблема – розрив між очікуваннями потерпілих і реальними можливостями репарацій. Для значної частини потерпілих саме звернення до МКС асоціюється з перспективою швидкого й індивідуалізованого відшкодування шкоди. Насправді ж міжнародне кримінальне судочинство не призначене для оперативної компенсації всього обсягу заподіяних збитків. Його репараційний потенціал є

важливим, але обмеженим – як за масштабом справ, так і за фінансовими ресурсами та тривалістю процедур. Тому некоректне формування очікувань щодо МКС може породжувати вторинне розчарування потерпілих.

Шлях вирішення цієї проблеми полягає у правильному нормативному й комунікаційному позиціонуванні МКС у загальній архітектурі відновлення прав потерпілих. На наш погляд, МКС слід розглядати не як універсальний механізм компенсації всіх втрат, а як одну з ланок багаторівневої системи, до якої також входять національні кримінально-процесуальні механізми, секторальні державні програми, майбутній міжнародний компенсаційний механізм і Реєстр збитків. Такий підхід узгоджується і з позицією Ради Європи, і з сучасними дослідженнями варіантів відшкодування збитків, завданих війною в Україні [226, с. 58–75; 227, с. 3–18].

Окрему проблему становить залежність міжнародного провадження від якості національного документування злочинів і шкоди. Формально МКС є самостійною міжнародною юрисдикцією. Практично ж ефективність його роботи в ситуації України істотно залежить від того, наскільки повно, системно і процесуально коректно українські органи документують події, ідентифікують потерпілих, фіксують види шкоди, збирають матеріали щодо вразливості та потреб постраждалих [202, с. 31–72]. Для потерпілих ця залежність має особливе значення, оскільки неналежне національне документування в подальшому ускладнює як участь у міжнародному провадженні, так і доведення підстав для репарацій.

Сучасні українські матеріали 2024–2025 років підкреслюють, що права потерпілих у провадженнях щодо воєнних злочинів потребують узгодження з правилами і стандартами доказування МКС, а також зростання обізнаності самих потерпілих щодо міжнародних процедур [205, с. 234–244]. Це означає, що співробітництво України з МКС не повинно розпочинатися лише на стадії отримання конкретного прохання Суду; воно має фактично стартувати ще на етапі першого контакту потерпілого з національною системою кримінальної юстиції.

Шлях вирішення цієї проблеми полягає у тому, щоб інтегрувати у

національну практику документування міжнародних злочинів такі елементи, які одночасно відповідають потребам внутрішнього провадження і потенційно придатні для використання у процедурах МКС. Це стосується, зокрема, стандартизованої фіксації шкоди, належного документування психічних і фізичних наслідків, безпечного збирання відомостей від вразливих потерпілих, захисту персональних даних, забезпечення ланцюга збереження доказів, а також фіксації даних про прямих і непрямих потерпілих. У цьому контексті національна модель документування повинна бути не лише доказово-орієнтованою, а й потерпіло-орієнтованою.

Проведений аналіз дозволяє виокремити шість основних проблем у співробітництві України з МКС щодо реалізації прав потерпілих: 1) складність доступу до міжнародних процедур; 2) залежність від професійного представництва та комунікації через посередників; 3) обмеженість персоніфікованої участі в умовах масового характеру злочинів; 4) розрив між очікуваннями потерпілих і реальними можливостями репарацій; 5) залежність міжнародного провадження від якості національного документування; 6) напруження між індивідуальною участю потерпілих і колективними формами представництва. Кожна з цих проблем має власне процесуальне вираження, але всі разом вони свідчать про те, що сама по собі наявність формального співробітництва з МКС ще не гарантує реального міжнародного доступу потерпілих до правосуддя.

На наш погляд, вдосконалення цієї сфери має відбуватися у трьох взаємопов'язаних напрямках. Перший – нормативний: уточнення національного процесуального законодавства з огляду на членство України в МКС, включно з більш детальним врегулюванням механізмів інформування потерпілих, сприяння поданню заяв до Суду, взаємодії з представниками потерпілих та процесуального значення матеріалів, що готуються для міжнародних процедур. Другий – інституційний: створення сталої мережі координації між Офісом Генерального прокурора, Міністерством юстиції, системою безоплатної правничої допомоги, адвокатурою, правозахисними організаціями та спеціалізованими сервісами підтримки потерпілих. Третій – комунікаційний:

вироблення реалістичного і водночас доступного для потерпілих розуміння того, що МКС може дати, а чого не може забезпечити самотійно.

Отже, співробітництво України з Міжнародним кримінальним судом щодо реалізації прав потерпілих слід розглядати не як допоміжний або периферійний напрям міжнародної взаємодії, а як самотійну складову сучасного механізму захисту потерпілих від воєнних злочинів. Його зміст охоплює не лише інституційну співпрацю держави з Судом, а й забезпечення участі потерпілих у провадженні, належного представництва їхніх інтересів, доступу до міжнародних процедур, захисту безпеки, а також до механізмів репарацій і діяльності Трастового фонду. Ефективність цього співробітництва прямо залежить від того, наскільки узгоджено функціонуватимуть міжнародний і національний рівні правосуддя та чи буде потерпілий сприйматися в цій системі не лише як джерело доказів, а як носій автономного права на участь, захист і відновлення.

3.3. Міжнародні механізми фіксації та компенсації шкоди, завданої воєнними злочинами.

Розроблення цього підрозділу зумовлене необхідністю перейти від аналізу класичної міжнародної правової допомоги та співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом до ширшого кола спеціальних транснаціональних механізмів, які не здійснюють кримінального переслідування як такого, але мають безпосереднє значення для фіксації збитків, визнання статусу постраждалих та подальшого відшкодування шкоди, завданої агресією російської федерації. В зазначеному підрозділі увага концентрується на правовій природі Реєстру збитків для України, майбутньої Компенсаційної комісії, компенсаційного фонду та суміжних спеціальних інституцій, з якими національне кримінальне провадження неминуче вступає у функціональний зв'язок [169; 170].

Актуальність цього блоку для теми дисертації має не лише доктринальний, а й виразний практичний вимір. Саме у кримінальному провадженні в Україні сьогодні формується основний масив доказів щодо події воєнного злочину, характеру порушень міжнародного гуманітарного права, виду шкоди, кола потерпілих та причинно-наслідкових зв'язків.

У цьому аспекті матеріали кримінального провадження слід оцінювати не лише як засоби доказування події злочину та вини конкретної особи, а і як потенційну доказову основу для майбутніх міжнародних компенсаційних процедур. Протоколи оглядів, висновки експертів, медичні документи, показання потерпілих і свідків, цифрові матеріали та інші процесуальні джерела повинні формуватися так, щоб за змістом і структурою вони були придатними для подальшого використання у Реєстрі збитків та суміжних компенсаційних інституціях [228].

Водночас відновлення прав потерпілих від воєнних злочинів не може бути забезпечене виключно вироком у кримінальній справі або цивільним позовом у національному суді, оскільки масовість заподіяної шкоди,

недосяжність більшості виконавців, складність виконання судових рішень і потреба використання заморожених російських активів об'єктивно зумовлюють розбудову спеціального міжнародного компенсаційного механізму адміністративного типу [164, с. 299–304; 226; 227].

Саме тому найбільш перспективним напрямом відновлення прав потерпілих у ситуації масової шкоди є формування міжнародного компенсаційного механізму, здатного охопити різні види втрат: від руйнування або пошкодження майна до втрати контролю над активами, доходами чи іншими благами. При цьому головним критерієм оцінки будь-якого компенсаційного механізму має бути його ефективність для конкретного потерпілого, а не лише формальна наявність процедури звернення [159, с. 267–272].

У науковій літературі та експертних матеріалах простежуються щонайменше два підходи до осмислення таких механізмів. Перший, умовно компенсаційно-адміністративний, виходить із того, що у випадку масових міжнародно-протиправних діянь найбільш реалістичним є створення спеціального органу, який приймає заяви, перевіряє їх формальну прийнятність, класифікує втрати і передає вимоги до органу, уповноваженого вирішувати їх по суті. Саме цю модель послідовно обґрунтовує І. Р. Мудра, спираючись на досвід UNCC, ЕЕСС та інших спеціальних компенсаційних утворень [170, с. 108–182]. Другий підхід, представлений у роботах, присвячених судовим механізмам захисту, підкреслює пріоритетне значення національних та міжнародних судових засобів захисту і розглядає спеціальні реєстрові механізми переважно як допоміжні або підготовчі [164, с. 304–307; 229]. На наш погляд, для українського контексту переконливішою є синтетична модель, за якої Реєстр збитків і майбутня Компенсаційна комісія не замінюють кримінальне провадження, а використовують результати належного національного документування як одну з ключових передумов ефективного відшкодування.

Правова природа Реєстру збитків для України потребує окремого

уточнення. Він не є судом, арбітражем або органом кримінальної юрисдикції. Відповідно до Резолюції CM/Res(2023)3 Комітету Міністрів Ради Європи, його мандат полягає у фіксації заяв та пов'язаних із ними доказів стосовно збитків, втрат або шкоди, завданих 24 лютого 2022 року або пізніше на території України в її міжнародно визнаних кордонах міжнародно-протиправними діями Російської федерації в Україні або проти України [169]. Отже, Реєстр виконує функцію інституційної верифікації формальної прийнятності заяв і акумулювання доказової бази для майбутнього компенсаційного механізму, але не вирішує питання про право на компенсацію по суті та не здійснює виплат [230; 233].

Юридичну та інституційну автономію Реєстру посилюють інші документи, що забезпечують його функціонування. Угода між Королівством Нідерландів і Радою Європи щодо місцезнаходження Реєстру визначає його правосуб'єктність, режим приміщень, статус посадових осіб, привілеї та умови належного функціонування в Гаазі [231]. Водночас Rules of Procedure of the Board уточнюють повноваження Ради Реєстру, порядок відкриття категорій заяв, вимоги до цифрової платформи та вирішальну роль Ради у визначенні прийнятності заяв для внесення до Реєстру [232]. Саме тому Реєстр слід розглядати не як тимчасовий технічний інструмент, а як інституційно оформлену ланку міжнародного компенсаційного механізму з чітко окресленим мандатом, процедурою і власною системою управління.

З урахуванням цього співвідношення між національним кримінальним провадженням і Реєстром збитків не може бути описане у категоріях підпорядкування. Воно є функціональним. Якщо кримінальний процес орієнтований на доказування події злочину, вини конкретної особи, форми співучасті, процесуального статусу потерпілого та інших обставин, передбачених предметом доказування, то Реєстр орієнтований на систематизацію втрат, уніфікацію категорій заяв і формування придатного для масового розгляду корпусу даних. Водночас між цими системами немає ізольованості: належно оформлені матеріали кримінального провадження -

протоколи огляду місця події, висновки експертів, медичні документи, документи про смерть, довідки про зруйноване майно, фото- й відеофіксація, показання потерпілих і свідків - можуть і повинні використовуватися як доказова база для заяв до Реєстру [202; 226, с. 42–47].

Особливого значення набуває те, що національне кримінальне провадження не лише постачає Реєстру фактичні дані, а й формує первинну юридичну рамку правовідновлення. Визнання особи потерпілою, документування тілесних ушкоджень, встановлення причин смерті, фіксація примусового переміщення, позбавлення свободи або сексуального насильства, опис знищеного чи пошкодженого майна створюють той юридичний мінімум, без якого подальше звернення до Реєстру може бути або ускладненим, або фрагментарним. Саме тому матеріали кримінального провадження мають розглядатися не лише як доказова основа для обвинувачення, а і як потенційний доказовий ресурс для майбутніх компенсаційних процедур [201; 234, с. 145–188].

Показово, що у звітах Реєстру за 2024–2025 роки прямо простежується опора на українські джерела даних. Під час внесення значної кількості заяв щодо знищення або пошкодження житла використовувалися відомості українського Реєстру пошкодженого та знищеного майна, дані державних реєстрів, а також супутникова верифікація [233, с. 7–12]. У кварталному звіті 2025/4 також зазначено, що Рада Реєстру оцінювала питання доказових стандартів, потенційні зміни форм заяв у зв'язку з розвитком українського законодавства і практики, а також підхід до граничних випадків у категоріях вимог [235, с. 2–4]. Це означає, що якість та структура українського документування уже впливають на конфігурацію міжнародного механізму.

Інституційна архітектура майбутнього компенсаційного механізму для України логічно вибудовується як триелементна конструкція: Реєстр збитків, Компенсаційна комісія та компенсаційний фонд. Науково ця модель послідовно обґрунтовується у дисертації І. Р. Мудрої, яка показує, що без функціональної взаємодії цих трьох ланок неможливо забезпечити ані повноту обліку заяв, ані

розгляд вимог по суті, ані реальне фінансування виплат [170, с. 183–205]. Офіційні українські матеріали Міністерства юстиції також прямо підтверджують, що Реєстр є лише першим елементом міжнародного компенсаційного механізму, а подальше створення Комісії та Фонду становить окремий етап міжнародної інституційної розбудови [236].

Для потерпілих від воєнних злочинів сам факт існування Реєстру ще не означає автоматичного відновлення прав. Перша суттєва проблема полягає у складності доступу до міжнародного адміністративного механізму для осіб, які вже перебувають у вразливому стані. Подання заяви вимагає цифрового доступу, розуміння категорій шкоди, здатності зібрати належні документи, а нерідко - ще й розмежувати національний цивільний позов, кримінальне провадження, звернення до ЄСПЛ та подачу заяви до Реєстру. Експертні огляди слушно вказують, що множинність механізмів часто сприймається постраждалими не як розширення можливостей, а як фрагментація правового захисту [230, с. 58–66].

Друга проблема стосується необхідності посередництва і представництва. Формально Реєстр орієнтується на спрощення подання заяв, однак масовий характер шкоди й індивідуальна складність життєвих ситуацій призводять до того, що значна частина потерпілих не може ефективно діяти без допомоги адвоката, системи безоплатної правничої допомоги, громадських організацій або спеціально підготовлених консультантів. Особливо це стосується осіб, які пережили катування, сексуальне насильство, незаконне утримання або втратили членів сім'ї [223, с. 49–57; 201]. Отже, у дисертаційному плані виправданим є висновок, що міжнародний компенсаційний механізм вимагає не лише цифрової платформи, а й розгалуженої мережі правового супроводу.

Третя проблема - обмеженість персоніфікованої участі при масовому характері злочинів. Кримінальне провадження орієнтоване на конкретну подію, конкретного потерпілого і конкретний доказовий комплекс. Натомість міжнародний компенсаційний механізм неминуче оперує стандартизованими категоріями шкоди, уніфікованими формами заяв і типовими підходами до

оцінки. Така стандартизація є організаційно необхідною, але водночас вона може породжувати ризик втрати індивідуального виміру страждання. Саме тому національне кримінальне провадження має зберігати функцію індивідуалізованого документування, а міжнародний механізм – використовувати стандартизацію лише як інструмент керованості, а не як підставу для знеособлення потерпілого [227, с. 42–67; 226, с. 48–57].

Четверта проблема полягає у розриві між очікуваннями потерпілих і реальним мандатом спеціальних інституцій. Для багатьох постраждалих Реєстр збитків сприймається як механізм, який уже забезпечує компенсацію. Насправді ж Реєстр лише приймає і вносить заяви; рішення по суті та питання виплат мають належати Компенсаційній комісії й фонду, що перебувають на стадії інституційного формування [233, с. 4–6; 236]. На наш погляд, ця обставина зобов'язує державу забезпечити системне інформування потерпілих про відмінність між фіксацією заяви, її розглядом по суті та реальною виплатою компенсації.

П'ята проблема - залежність міжнародного компенсаційного механізму від якості національного документування. Неналежно оформлений протокол огляду, відсутність висновку про характер тілесних ушкоджень, неповний пакет документів про право власності, відсутність даних про місце, час і механізм пошкодження майна, а також розрив між матеріалами кримінального провадження і даними спеціальних реєстрів можуть ускладнити як подання заяви до Реєстру, так і її подальший розгляд по суті [202, с. 31–71; 237]. Саме тому документування шкоди в кримінальному провадженні має здійснюватися з урахуванням не лише безпосередніх потреб доказування вини, а й потенційного використання матеріалів у майбутніх компенсаційних процедурах.

Шоста проблема виявляється у співвідношенні судових і адміністративних механізмів відшкодування. Після формування української судової практики щодо ігнорування судового імунітету Російської федерації у справах про відшкодування шкоди, завданої війною, потерпілі отримали

реальний канал судового захисту на національному рівні [238]. Разом із тим на круглому столі у Верховному Суді в лютому 2026 року окремо наголошувалося, що саме створення Реєстру збитків відкриває перспективу відшкодування без судового спору та може зменшити навантаження на судову систему [239]. Отже, завдання держави полягає не у протиставленні цих каналів, а в їх координації.

Окремого аналізу потребує вплив розширення категорій вимог Реєстру на предмет цієї дисертації. Для потерпілих від воєнних злочинів вирішальне значення мають не тільки категорії, пов'язані з житлом чи пошкодженням майном, а й ті, що охоплюють тілесні ушкодження, смерть, катування, сексуальне насильство, примусове переміщення, примусову працю, втрату доступу до життєво необхідних послуг і руйнування нежитлового майна, пов'язаного з індивідуальною професійною чи підприємницькою діяльністю [240; 235, с. 2–5]. Це означає, що міжнародний компенсаційний механізм поступово стає релевантним не лише для майнових, а й для персональних, у тому числі глибоко травматичних наслідків воєнних злочинів.

У цьому контексті особливої уваги потребують уразливі групи потерпілих. Особи, які пережили сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, катування або незаконне утримання, потребують не просто технічної можливості подати заяву, а безпечної, конфіденційної та травмоінформованої процедури супроводу. Дослідження щодо репарацій постраждалим від сексуального насильства переконливо демонструє, що формальне існування механізму без належних процедур захисту, підтримки і представництва не забезпечує реальної доступності для найбільш уразливих осіб [223, с. 45–57]. Отже, у межах кримінального провадження та суміжних адміністративних процедур має бути забезпечено особливий порядок інформування, фіксації та подальшого супроводу таких осіб.

З огляду на викладене науково й практично виправданим видається формулювання кількох напрямів удосконалення взаємодії між кримінальним провадженням і міжнародними компенсаційними інституціями. По-перше, у

провадженнях щодо воєнних злочинів доцільно запровадити сталі протоколи маркування доказів шкоди з урахуванням їх можливого подальшого використання в Реєстрі збитків і Компенсаційній комісії. По-друге, слід забезпечити нормативну і технічну інтероперабельність між Єдиним реєстром досудових розслідувань, реєстрами пошкодженого майна, медичними та демографічними реєстрами і цифровими платформами, через які подаються міжнародні заяви. По-третє, потерпілі мають отримувати раннє процесуальне інформування не лише про право на цивільний позов у кримінальному провадженні, а й про можливість подачі заяв до міжнародного компенсаційного механізму, а також про відмінність між цими шляхами [201; 205, с. 234–244].

По-четверте, необхідно розвивати мережу посередників - адвокатів, центрів безоплатної правничої допомоги, громадських організацій, соціальних працівників, - здатних супроводжувати потерпілих у поєднанні національних і міжнародних процедур. По-п'яте, важливо забезпечити уніфіковані підходи до фіксації майнової, моральної та немайнової шкоди, щоб потерпілий не був змушений щоразу заново доводити ті самі обставини у різних юрисдикційних або квазіреєстрових процедурах. По-шосте, держава має завчасно готуватися до роботи майбутньої Компенсаційної комісії, включно з адаптацією національного законодавства, стандартизацією форм доказів і процедур представництва. Інакше ризик розриву між кримінальним документуванням, реєстровою фіксацією та фактичним отриманням компенсації збережеться й надалі [233, с. 13–17].

Отже, міжнародні механізми фіксації та компенсації шкоди, завданої воєнними злочинами й іншими міжнародно-протиправними діями Російської федерації, не можуть розглядатися як зовнішній щодо кримінального провадження сегмент, що функціонує автономно від національної системи правосуддя. Їх ефективність прямо залежить від якості кримінального документування, процесуального статусу потерпілих, своєчасного збирання доказів і здатності держави забезпечити функціональну сумісність між слідчою, судовою, реєстровою та міжнародною ланками. Реєстр збитків, майбутня

Компенсаційна комісія та інші спеціальні інституції мають сприйматися як продовження правовідновлювального виміру кримінального провадження, а не як його альтернатива. Саме за такої умови транснаціональні механізми здатні стати реальним інструментом відновлення прав потерпілих від воєнних злочинів, а не лише символічною формою міжнародного реагування [169; 170, с. 183–205].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення наукового завдання, що полягає у формуванні комплексної кримінальної процесуальної моделі забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів. Проведене дослідження дало змогу поєднати загальнотеоретичні положення про забезпечення прав учасників кримінального провадження, спеціальну характеристику потерпілого від воєнних злочинів, національні процесуальні механізми його участі та транснаціональні інструменти фіксації, доказування і компенсації завданої шкоди. За результатами дослідження сформульовано такі висновки.

1. Обґрунтовано, що забезпечення прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження є не сукупністю окремих процесуальних приписів, а самостійним системним правовим інститутом. Його зміст охоплює нормативне закріплення прав, визначення процесуального статусу учасників, діяльність органів досудового розслідування, прокуратури, слідчого судді та суду, механізми процесуального контролю, засоби оскарження, процедури відновлення порушених прав і гарантії недопущення повторного порушення. У кримінальному провадженні щодо воєнних злочинів цей інститут набуває підвищеного значення, оскільки ефективність правосуддя не може вимірюватися лише встановленням події злочину та притягненням винних до відповідальності; вона має оцінюватися також через реальну спроможність потерпілих бути визнаними, поінформованими, захищеними, почутими та залученими до процедур відновлення порушених прав.

2. Визначено, що потерпілий від воєнних злочинів має спеціальний кримінальний процесуальний і правозахисний статус, який не може бути повністю пояснений традиційною моделлю потерпілого у загальнокримінальному провадженні. Його специфіка зумовлена характером міжнародних злочинів, масовістю віктимізації, високим рівнем фізичної та психологічної травматизації, наявністю ризиків помсти або переслідування,

складністю документування шкоди, переміщенням населення, втратою документів, транскордонним перебуванням потерпілих і необхідністю подальшого доступу до компенсаційних механізмів. У зв'язку з цим потерпілий від воєнного злочину повинен розглядатися не лише як носій процесуальних прав і джерело доказової інформації, а як суб'єкт багаторівневого правового захисту, що охоплює участь у кримінальному провадженні, безпеку, конфіденційність, правничу допомогу, відшкодування шкоди та доступ до міжнародних процедур.

3. Доведено, що міжнародні стандарти забезпечення прав потерпілих від міжнародних злочинів мають для національного кримінального провадження не декларативне, а методологічне й нормативно-орієнтуюче значення. Вони формують мінімальні критерії участі потерпілих, доступу до інформації, правничої допомоги, захисту від вторинної віктимізації, конфіденційності, безпеки, відшкодування шкоди та репарацій. У національній системі ці стандарти не повинні механічно дублювати міжнародні моделі, однак мають бути використані як критерії оцінки достатності кримінального процесуального регулювання. Особливе значення мають підходи, за якими потерпілий не зводиться до пасивного заявника або свідка, а визнається самостійним учасником процесу, чий особисті інтереси повинні враховуватися під час прийняття процесуальних рішень, організації слідчих дій і побудови відновлювальних механізмів.

4. Встановлено, що первинне встановлення особи потерпілого, його належне процесуальне визнання та інформування є вихідними умовами реалізації всіх інших прав. У провадженнях щодо воєнних злочинів ці дії ускладнюються втратою документів, перебуванням осіб на тимчасово окупованих територіях або за кордоном, зникненням безвісти, депортацією, смертю близьких осіб, руйнуванням доказового середовища та значною кількістю потенційних потерпілих. Тому встановлення потерпілого не може розглядатися як суто технічна дія; воно має одночасно процесуальне, криміналістичне та правозахисне значення. Доцільним є удосконалення

порядку раннього визнання особи потерпілою, запровадження зрозумілих алгоритмів первинної перевірки шкоди, забезпечення безперервної процесуальної комунікації та розвиток захищених електронних інструментів інформування потерпілих про їхній статус і хід провадження.

5. Обґрунтовано, що інформування потерпілого повинно розглядатися не як одноразове вручення пам'ятки про процесуальні права, а як тривала процесуальна комунікація між потерпілим, його представником, органом досудового розслідування, прокурором і судом. Така комунікація має охоплювати повідомлення про процесуальний статус, права й обов'язки, можливості участі у слідчих діях, порядок подання заяв і клопотань, доступ до безоплатної правничої допомоги, заходи безпеки, процедури відшкодування шкоди та міжнародні механізми захисту. В умовах воєнних злочинів особливої ваги набувають електронні канали зв'язку, переклад, адаптація повідомлень для дітей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку та потерпілих, які перебувають за межами України. Відсутність належного інформування фактично перетворює значну частину процесуальних прав потерпілого на декларативні положення.

6. З'ясовано, що участь потерпілого у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях повинна забезпечувати не лише отримання доказової інформації, а й повагу до гідності особи, недопущення повторної травматизації та збереження її процесуальної суб'єктності. Допит, впізнання, дистанційна участь, залучення психолога, аудіо- та відеофіксація, участь представника і спеціаліста повинні застосовуватися з урахуванням характеру пережитої події, віку, психоемоційного стану, місця перебування та безпекових потреб потерпілого. У провадженнях щодо воєнних злочинів повторне й неузгоджене опитування потерпілих, особливо дітей, осіб, які пережили сексуальне насильство, катування, полон або втрату близьких, створює ризик вторинної віктимізації. Тому тактика проведення процесуальних дій має бути побудована на поєднанні доказової ефективності та потерпіло-орієнтованого підходу.

7. Встановлено, що правнича допомога і процесуальне представництво потерпілого мають самостійне гарантійне значення. Участь адвоката-

представника забезпечує не лише юридичне консультування, а й формування процесуальної позиції потерпілого, підготовку заяв, клопотань і скарг, участь у слідчих діях, контроль за дотриманням прав, сприяння документуванню шкоди, захист конфіденційної інформації та орієнтацію потерпілого в національних і міжнародних способах захисту. Для окремих категорій потерпілих від воєнних злочинів, зокрема дітей, осіб, які пережили катування, сексуальне насильство, незаконне позбавлення волі, депортацію або втрату близьких, правнича допомога має бути не факультативною, а фактично необхідною умовою доступу до правосуддя. У цьому контексті потребує посилення спеціалізація системи безоплатної правничої допомоги та належна координація з громадськими організаціями, які надають юридичну, психологічну, соціальну та інформаційну підтримку потерпілим.

8. Доведено, що безпека, конфіденційність і захист персональних даних потерпілих у провадженнях щодо воєнних злочинів становлять єдиний гарантійний комплекс. Його призначення полягає у забезпеченні такої участі потерпілого, яка не створює додаткових ризиків для життя, здоров'я, приватності, місця перебування, сімейних зв'язків або психологічного стану особи. Загальні механізми захисту учасників кримінального судочинства не повністю враховують специфіку воєнних злочинів, зокрема можливість переслідування потерпілих на окупованих територіях, тиск на членів сім'ї, стигматизацію жертв сексуального насильства, ризики цифрового розкриття даних і використання інформації ворожими суб'єктами. У зв'язку з цим необхідним є поєднання процесуальних засобів захисту, технічного обмеження доступу до чутливої інформації, безпечних каналів комунікації, мінімізації обсягу оброблюваних даних і спеціальних режимів участі потерпілих у слідчих та судових діях.

9. Обґрунтовано, що право потерпілого на відшкодування шкоди у кримінальному провадженні має розглядатися як самостійна гарантія, а не як другорядний наслідок обвинувальної діяльності держави. У справах про воєнні злочини відшкодування охоплює не лише майнові втрати, а й фізичну,

моральну, психологічну, соціальну та інші форми шкоди, які часто мають довготривалий і комплексний характер. Національні механізми добровільного відшкодування, цивільного позову, реституції, арешту майна і спеціальних компенсаційних процедур мають обмежену ефективність у ситуаціях масової шкоди, недоступності винних осіб, неможливості виконання рішень і потреби у використанні міжнародних компенсаційних інструментів. Тому кримінальне провадження повинно виконувати не лише каральну і доказову, а й правовідновлювальну функцію, формуючи доказову основу для подальшого відшкодування шкоди.

10. Встановлено, що цифрові джерела інформації, матеріали відкритих джерел (OSINT), фото- і відеоматеріали, супутникові знімки, геолокаційні дані, метадані, записи камер спостереження, електронні реєстри та інші цифрові дані мають важливе значення для підтвердження показань потерпілих від воєнних злочинів. Водночас такі матеріали не повинні сприйматися як самостійний вид доказів поза межами процесуальної форми, передбаченої КПК України. Їх доказове значення виникає лише після належного збирання, фіксації, автентифікації, перевірки, забезпечення ланцюга збереження та введення до провадження у встановленій законом формі. Цифрові джерела не підміняють показання потерпілого, а виконують підтверджувальну, перевірочну та уточнювальну функції. Крім того, вони мають правозахисний потенціал, оскільки можуть зменшити потребу у повторних допитах і повторному відтворенні потерпілим травматичних подій.

11. Доведено, що міжнародна правова допомога у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів є не допоміжним технічним інструментом, а самостійним процесуальним механізмом забезпечення прав потерпілих. Вона дозволяє встановлювати потерпілих, які перебувають за межами України або були примусово переміщені, отримувати докази з іноземних юрисдикцій, забезпечувати вручення процесуальних документів, організовувати дистанційну участь, одержувати медичні, міграційні, соціальні, цифрові та інші документи. Ефективність такої допомоги залежить від якості

запитів, визначення процесуальної мети, перекладу, дотримання вимог запитуваної держави, захисту персональних даних і координації з міжнародними партнерами. Спільні слідчі групи, координаційні механізми Eurojust, спеціалізовані бази даних та інші інструменти міжнародної взаємодії створюють додаткові гарантії збереження доказової інформації і підсилюють можливості потерпілих щодо доступу до правосуддя.

12. Окремо обґрунтовано, що співробітництво України з Міжнародним кримінальним судом після ратифікації Римського статуту має оцінюватися не лише через призму міжнародного кримінального переслідування, а і як складова реалізації прав потерпілих. Потерпілі у провадженні перед МКС можуть мати самостійний інтерес щодо участі, представництва, подання позиції, захисту приватності та доступу до репарацій. Для України це потребує розвитку національної інфраструктури інформування потерпілих про процедури МКС, підготовки адвокатів і посередників, координації з Victims Participation and Reparations Section, Office of Public Counsel for Victims, Трастовим фондом для потерпілих та іншими релевантними структурами. Водночас така взаємодія не повинна створювати ілюзії автоматичного отримання компенсації через МКС, оскільки репараційні процедури Суду мають власні межі, критерії та залежать від конкретних справ.

13. Визначено, що Реєстр збитків для України, майбутня Компенсаційна комісія, компенсаційний фонд та суміжні спеціальні інституції формують окремий транснаціональний контур відновлення прав потерпілих від воєнних злочинів. Їхній зв'язок із кримінальним провадженням має функціональний, а не ієрархічний характер. Кримінальне провадження встановлює обставини злочину, коло потерпілих, характер шкоди, причинно-наслідкові зв'язки та формує доказовий масив; міжнародний компенсаційний механізм систематизує вимоги, класифікує шкоду та створює передумови для її майбутнього відшкодування. У зв'язку з цим матеріали кримінального провадження мають формуватися з урахуванням їх потенційної доказової сумісності з міжнародними компенсаційними процедурами. Потерпілому необхідно

роз'яснювати, що кримінальне провадження, цивільний позов, звернення до Реєстру збитків, провадження перед МКС та інші механізми не є взаємозамінними, а виконують різні функції у загальній системі відновлення прав.

14. Сформульовано напрями вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування. До них належать: нормативне уточнення особливостей визнання потерпілими осіб, які постраждали від воєнних злочинів; запровадження чітких стандартів раннього інформування і процесуальної комунікації; розвиток захищеного електронного кабінету або реєстрової моделі комунікації з потерпілими; посилення гарантій безоплатної правничої допомоги і спеціалізації представників; адаптація процедур допиту й дистанційної участі до потреб уразливих потерпілих; удосконалення заходів безпеки, конфіденційності та захисту персональних даних; встановлення стандартів процесуальної роботи з цифровими джерелами інформації; забезпечення доказової сумісності матеріалів кримінального провадження з міжнародними компенсаційними механізмами; розбудова сталої системи міжнародної правової допомоги, співробітництва з МКС і підтримки потерпілих у міжнародних процедурах. Реалізація цих напрямів здатна забезпечити перехід від формального закріплення прав потерпілого до їх реального, доступного і безпечного здійснення у кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 20 с.
2. Черкасова А.С. Гарантії прав і свобод людини при їх обмеженні у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 236 с.
3. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посібник. Київ: Атіка, 2004. 464 с.
4. Музиченко П. Історія держави і права України: навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2007. 471 с.
5. Кругул Ю. І., Ладиченко В. В., Кругул Ю. І., Орленко О. І. Права і свободи людини: навч. посіб. для студентів вузів. Київ: Книга, 2004. 288 с.
6. Антологія лібералізму: політико-правові вчення та верховенство права / упоряд.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд; відп. ред. С. Головатий. Київ: Книги для бізнесу, 2008. 992 с.
7. Freeman M. The Magna Carta was very important in the late Middle Ages. P. 18–19.
8. Кучинська О. П. Становлення наукових уявлень про кримінально-процесуальні принципи. *Адвокат*. №11(134). 2011. С. 20-24.
9. Назаров В. В. Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні: дис. ... д-ра юрид. наук. Дніпропетровськ, 2009. 451 с.
10. Руська Правда. Розширена редакція (за Троїцьким списком). URL: <https://goo.gl/2Cpt3t>.
11. Демиденко В. О. Утвердження та забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина: посібник. Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2001. 100 с.
12. Колодій А. М. Принципи права України / Колодій А. М. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
13. Цвік М. В., Петришин О. В. Загальна теорія держави і права: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Харків: Право, 2009. 572 с.
14. Волинка К. Г. Теорія держави і права: Навч. посіб. К.: МАУП, 2003. 240 с.

15. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін: навч. посіб. / О. В. Філонов, В. М. Суботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. 2-ге вид., випр. Київ: Знання, 2008. 215 с.

16. Декларація прав людини і громадянина від 26.08.1789 р. URL: <http://constituanta.blogspot.com/2011/02/1789.html>.

17. Марченко О.В. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. Частина III. Генеза філософського осмислення права: від Середньовіччя до Нового Часу. навч. посіб. / О. В. Марченко. ДДУВС. Дніпро. 2015. 304 с.

18. Кучинська О. П. Поняття гарантій забезпечення прав учасників кримінального провадження. *Адвокат*. 2012. № 7. С. 4-8.

19. Гіда Є. О. Деонтологічні засади забезпечення прав і свобод людини та громадянина працівниками міліції у сфері правопорядку: монографія / Є. О. Гіда. Київ: ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 416 с.

20. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. 4-те вид., переробл. і доповн. Київ: А.С.К., 2003. 1119 с.

21. Черкесова А. С. Історичні та теоретичні аспекти становлення та розвитку гарантій прав та свобод людини в кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 344-347. URL: http://www.pap.in.ua/5_2017/103.pdf.

22. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2014. № 2 (10). С. 1-23.

23. Пробко І. Б. Поняття та класифікація конституційних прав, свобод і обов'язків людини та громадянина, гарантії їх реалізації. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 86-89.

24. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

25. Компанець К. В. Гарантії державного ладу та інші суміжні категорії: питання співвідношення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 71-77.

26. Ярмол Л. В., Олійник Я. С. Юридичний механізм забезпечення прав людини в Україні: поняття, елементи, стан і напрями вдосконалення. *Науковий*

вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 90, ч. 1. С. 206–212. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.90.1.26.

27. Коталейчук С. П., Пісной П. Я. Теорія держави та права в запитаннях і відповідях: навч. посібник. Київ: КНТ, 2011. 560 с.

28. Мацькевич М. М. Поняття гарантій конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні. Форум права. 2014. № 3. С. 219-227.

29. Белов Д. М., Белова М. В. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. Вип. 74, ч. 2. С. 185–191. DOI: 10.24144/2307-3322.2022.74.65.

30. Васечко Л. О. Еволюція прав людини під впливом процесів глобалізації *Форум права*. 2010. № 4. С. 121-126.

31. Гаруст Ю. В. Поняття та ознаки гарантій забезпечення прав громадян у податковій сфері. *Форум права*. 2014. № 2. С. 76-80.

32. Зуєв В. В. Сутність кримінальних процесуальних гарантій прав особи при міжнародному співробітництві. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1. С. 321-328.

33. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій / Л. М. Лобойко. Юрид. акад. МВС України. Київ: Істина, 2005. 456 с.

34. Никоненко М. Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2007. С. 52.

35. Трофименко В. М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2000. С. 20.

36. Кримінальний процес: підруч. / Ю. М. Грошевий та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків: Право, 2013. 824 с.

37. Зуєв В. В. Кримінальні процесуальні гарантії прав особи при міжнародному співробітництві під час кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. С. 22.

38. Рішення Конституційного Суду України (справа про охоронюваний

законом інтерес) від 01.12.2004 № 18-рп/2004. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.

39. О. П. Кучинська Гарантії забезпечення захисту прав учасників кримінального провадження. Вісник Академії адвокатури України. Київ: Видавничий центр Академії адвокатури України, 2012. 1(23). 224 с., с113-114.

40. Циліорик І.І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій.: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2020. 256 с.

41. Маляренко В. Т. Кримінальний процес України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 608 с.

42. Шумило М. Є. Кримінальний процес України: навч. посіб. Київ: Алерта, 2018. 496 с.

43. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія / за заг. ред. О. О. Юхна. Харків: Панов, 2015. 240 с.

44. Удовенко Г. І. Забезпечення прав людини. Г. І. Удовенко. Голос України. 2003. № 233-234 (3233-3234). 9 грудня. С. 8

45. Аблязов Д. Е. Соціальна, правова держава та права людини і громадянина. *Форум права*. 2012. № 1. С. 10.

46. Лісніченко Д. В. Історія становлення та розвитку інституту вилучення майна в кримінальному процесі України. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*: науч.-практ. правовое издание Республики Молдова. ISSN 2345-1130 3 (31) 2018. С. 119-124.

47. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: моногр. / А.А. Музика, Є. В. Лашук. К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 63.

48. Землянський П. Т. Кримінально-процесуальне законодавство у перші роки радянської влади (на матеріалах УРСР). Київ: Друкарня МВС УРСР, 1972. 307 с.

49. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: монографія / за наук. ред. В. І. Борисова. Харків: Право, 2006. 208 с.

50. Гошовський М. І., Кучинська О. П. Потерпілий у кримінальному процесі України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. - 189 с.

51. Франк Л. В. Виктимология и виктимность: учеб. пособ. Душанбе, 1972. С. 108.
52. Михеєнко М. М. Кримінальний процес України / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. К.: Либідь, 2003. С. 76.
53. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 20 с.
54. Лапкін А. В. Організаційно-правові основи діяльності прокурора із забезпечення прав і законних інтересів потерпілого в кримінальному судочинстві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А. В. Лапкін. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2011. С. 3.
55. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Т. 3 / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. 3-тє вид. Київ: Аконіт, 2006. 862 с.
56. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1441 с.
57. Скакун О. Ф. Теорія держави та права: підручник. Харків: Консум: Ун-т внутр. справ, 2000. 704 с.
58. Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 5 / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Укр. енцикл., 2003. 736 с.
59. Бояринцева М. Адміністративно-правовий статус громадян: до питання про склад елементів. *Право України*. 2002. № 8. С. 21–25.
60. Кулиш А. М. Організаційно-правове забезпечення статусу працівників податкової міліції України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 177 с.
61. Москвін Л. М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2003. 21 с.
62. Штогун С. Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Харків, 2004. 245 с.
63. Рогатюк К. В. Правовий статус особи: доктринальні аспекти визначення та розуміння. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2006. № 4. С. 110–115.
64. Бородовська Н. О. Забезпечення кримінально-процесуального статусу

особи, засудженої судами України до позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 230 с.

65. Льовкін В. Л. Показання обвинуваченого в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 18 с.

66. Шибико В. П. Правовой статус обвиняемого в уголовном процессе Германской Демократической Республики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1983. 23 с.

67. Нескороджена Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 226 с.

68. Калачова О. М. Визнання слідчим процесуального статусу осіб, що беруть участь у досудовому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 19 с.

69. Діденко Є. В. Забезпечення прав та законних інтересів потерпілого у кримінальному процесі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

70. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012р. 4651-VI: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>.

71. Грошевий Ю. М. Юридична особа як потерпілий у кримінальному провадженні. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні*: матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 9–11.

72. Тищенко О. І. Забезпечення прав потерпілих у кримінальному провадженні. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні*: матеріали круглого столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 215–216.

73. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. 768 с.

74. Шепітько М. В. Потерпілий як суб'єкт завідомо неправдивого показання. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні*: матеріали круглого столу (Харків, 25

квіт. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 154–157.

75. Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим Кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 127.

76. Абламський С. Є. Генезис визначення поняття «потерпілий» у кримінальному процесі. *Митна справа*. 2013. Ч. 2, кн. 1. С. 192–199.

77. Мартовицька О. В. Окремі аспекти процесуальних гарантій прав потерпілого в кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2013. Ч. 2, кн. 1. С. 205–209.

78. Михайлова Н. В. Потерпілий в змагальному кримінальному процесі за новим КПК України. *Актуальні питання досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.). Київ: Хай- Тек Прес, 2013. С. 143–150.

79. Сольонова О. О. Показання потерпілого як джерело доказів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. - 239 с.

80. Зелінська Н. А., Андрейченко С. С., Дрьоміна-Вовк Н. В., Коваль Д. О. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / за ред. Н. А. Зелінської. Одеса: Фенікс, 2017. С. 217.

81. Особливості підходів, орієнтованих на потерпілого, в судових процесах, пов'язаних із воєнними злочинами / Національна школа суддів України. URL: <http://www.nsj.gov.ua/ua/news/osoblivosti-pidhodiv-orientovanih-na-poterpilogo-v-sudovih-protsesah-povyazanih-iz-voennimi-zlochinami>.

82. Римський статут Міжнародного кримінального суду. Ратифікований Україною Законом № 3909-IX від 21.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

83. Гафич О. І. Деякі питання щодо забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 5. С. 256–260.

84. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

85. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.

86. Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law: United Nations General Assembly Resolution 60/147 of 16 December 2005. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/2021-08/N0549642.pdf> (дата звернення: 24.05.2026).

87. Стеценко Д. Деякі питання процесуального статусу потерпілого в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Наше право*. 2026. № 1. С. 75-79. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2026-1/NP_2026_1_075.pdf.

88. On January 1, 2025, Ukraine Will Become the 125th Member State of the International Criminal Court. Official website of the President of Ukraine. 25 October 2024. URL: <https://www.president.gov.ua/en/news/z-1-sichnya-2025-roku-ukrayina-stane-125-yu-derzhavoyu-uchas-94061> (дата звернення: 24.05.2026).

89. Ukraine becomes the 125th State Party to the ICC Rome Statute. Coalition for the International Criminal Court. 22 January 2025. URL: <https://www.coalitionfortheicc.org/ukraine-becomes-125th-ICC-state-party> (дата звернення: 24.05.2026).

90. Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power: United Nations General Assembly Resolution 40/34 of 29 November 1985. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/declaration-basic-principles-justice-victims-crime-and-abuse> (дата звернення: 24.05.2026).

91. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Court: adopted by the Assembly of States Parties, first session, 3-10 September 2002, as amended. The Hague: International Criminal Court, 2024. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-09/RulesProcedureEvidenceEng-2024.pdf> (дата звернення: 24.05.2026).

92. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. Official Journal of the European Union. 2012. L 315. P. 57-73. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj/eng> (дата звернення: 24.05.2026).

93. Recommendation CM/Rec(2023)2 of the Committee of Ministers to member States on rights, services and support for victims of crime: adopted by the Committee of Ministers on 15 March 2023. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/-/victims-of-crime-committee-of-ministers-recommendation-aims-to-ensure-their-access-to-justice> (дата звернення: 24.05.2026).

94. Recommendation No. R (85) 11 of the Committee of Ministers to Member States on the Position of the Victim in the Framework of Criminal Law and Procedure: adopted on 28 June 1985. Strasbourg: Council of Europe, 1985. URL: <https://rm.coe.int/16804dccaе> (дата звернення: 24.05.2026).

95. European Convention on the Compensation of Victims of Violent Crimes: opened for signature on 24 November 1983. Strasbourg: Council of Europe, 1983. URL: <https://rm.coe.int/1680079751> (дата звернення: 24.05.2026).

96. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. Council of Europe. URL: <https://rd4u.coe.int/en/> (дата звернення: 24.05.2026).

97. Register of Damage for Ukraine Announces Launch of Claims Categories B1.1, B1.2, C1.1, C1.2 and C3.1 for Legal Entities and the State of Ukraine. Register of Damage for Ukraine. 29 April 2026. URL: <https://www.rd4u.coe.int/en/-/register-of-damage-for-ukraine-announces-launch-of-claims-categories-b1.1-b1.2-c1.1-c1.2-c3.1-for-legal-entities-and-the-state-of-ukraine> (дата звернення: 24.05.2026).

98. Convention establishing an International Claims Commission for Ukraine. Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/convention-establishing-an-international-claims-commission-for-ukraine> (дата звернення: 24.05.2026).

99. Шевчишена К. П. Розслідування воєнних злочинів в Україні: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2024. 289 с.

100. Чорноус Ю., Жовтюк О. Воєнні злочини: криміналістична

характеристика та психологічні особливості реалізації злочинної діяльності. *Юридична психологія*. 2024. № 2 (35). С. 7–16.

101. Щиголь О. В. Гарантії прав потерпілого на досудовому розслідуванні: монографія / за наук. ред. О. П. Кучинської. Харків: Право, 2024. - 358 с.

102. Ткаченко І. М. Потерпілий у кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві: актуальні питання теорії та практики. *Київський часопис права*. 2022. № 4. С. 185–193.

103. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: монографія. Харків: ФІНН, 2008. – 296 с.

104. Ахтирська Н. М. Права потерпілих у кримінальному провадженні: виклики та державна стратегія удосконалення правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 80, ч. 2. С. 116–123.

105. Сопільник Л. С. Методика судового захисту прав потерпілих від воєнних злочинів в Україні. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія юридична*. 2024. Вип. 41. С. 597–604.

106. Юхно О. О. Реалізація прав потерпілого як суб'єкта кримінального процесуального доказування у кримінальному процесі та в криміналістиці. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 18 листоп. 2022 р.). Харків, 2022. С. 445–449.

107. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин: Закон України від 12.07.2018 № 2505-VIII.

108. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права на безоплатну правничу допомогу: Закон України від 05.06.2025 № 4490-IX.

109. Буртовий М. О. Процесуальні права потерпілого та їх реалізація на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2022. - 18с.

110. Права потерпілих від насильницьких злочинів в Україні: міжнародні стандарти та національні практики / Орлеан А., Павлюковець Т., крапивін Є., Лотюк Д., Човган в.; за ред. в. Човгана. київ: «видавничий дім «Артек», 2020.

206 с.

111. Recommendation Rec(2006)8 of the Committee of Ministers to member states on assistance to crime victims, adopted on 14 June 2006. URL: <https://search.coe.int/cm?i=09125948801d0315>.

112. Ракіпова І. В. Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветіка», 2021. 495 с.

113. Стеценко Д., Костюченко О. Проблематика зміни підслідності у кримінальних провадженнях, пов'язаних із зникненням осіб безвісти в умовах воєнного стану. *Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* Київ, 2025. С. 368–370.

114. Кагляк І. І. Розслідування воєнних злочинів в Україні: особливості проведення допитів. *Успіхи і досягнення у науці.* 2024. № 9 (9). С. 133–145.

115. Стеценко Д. Цифрові джерела інформації як засіб мінімізації вторинної віктимізації потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні. *Кримінальний аналіз і кібербезпека: об'єднання зусиль для нових викликів: матеріали Науково-практ. конф., м. Одеса, 22 травня 2026 року.* Одеса, 2026. С. 216-221.

116. Чорноус Ю. М., Власенко С. О. Особливості тактики допиту у процесі розслідування незаконного заволодіння транспортним засобом. *Юридична психологія.* 2022. № 1 (30). С. 74–79.

117. Готвянська М. А. Тактика допиту неповнолітнього, втягнутого у злочинну діяльність (окремі аспекти). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.* 2019. № 2 (86). С. 246–257.

118. Шингарьов Д. О. Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. С. 6–13.

119. Сольонова О. О. Особливості підготовки до проведення допиту потерпілого. *Право і суспільство.* 2017. № 1, ч. 2. С. 260–264.

120. Баранчук В. В. Допит потерпілого в режимі встановлення психологічного контакту. *Державна політика у сфері захисту прав потерпілого від кримінальних правопорушень в Україні: матеріали круглого*

столу (Харків, 25 квіт. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 233–235.

121. Гловюк І. В. Депонування показань свідка, потерпілого за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 274–281.

122. Макаров М. А. Допит слідчим суддею свідка та потерпілого під час досудового розслідування у судовому засіданні. *Правові системи суспільства: сучасні проблеми та перспективи розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 20–21 листоп. 2015 р.). Львів: Центр правн. ініціатив, 2015. С. 42–44.

123. Аленін Ю. П. Особливості допиту свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні. *Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. С. 11–13.

124. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on child-friendly justice, adopted on 17 November 2010. URL: <https://rm.coe.int/16804b2cf3> (дата звернення: 26.03.2026).

125. Коваль Д. О., Юрчишин Н. Г. Правові аспекти захисту прав постраждалих від зґвалтування як воєнного злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 457–463.

126. Шульга Н. В. Проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. С. 14–16.

127. Черниченко І. В. Застосування відеоконференції у кримінальному провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

128. Маланчук А. Г. Допит у режимі відеоконференції. *Малиновські читання*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Острог, 15–16 листоп. 2013 р.). Острог: Нац. ун-т «Острозька академія», 2013. С. 272–273.

129. Клепка Д. І., Новіков О. В. Питання забезпечення прав потерпілих під час розслідування воєнних злочинів. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. Т. 31, № 1. С. 253–263.

130. Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом в Україні. Київ, 2018. С. 14–19.

131. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI.

132. Сопільник Л. С. Поняття судового захисту прав потерпілих від воєнних злочинів. *Академічні візії*. 2023. Вип. 26. С. 1-8.

133. Костюченко О., Стеценко Д. Участь громадських організацій у захисті прав потерпілих від воєнних злочинів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Випуск № 05, 2025, частина 3. С. 181-186. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/29-2.pdf>.

134. Костюченко О. Ю. Окремі аспекти реалізації права потерпілого на професійну правничу допомогу в кримінальному провадженні України. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 40–43.

135. Введенська В. В. Кримінально-процесуальні гарантії реалізації права на юридичну допомогу осіб, постраждалих від злочину: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

136. Туманянц А. Р. Забезпечення прав потерпілого при застосуванні запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 78, ч. 2. С. 304–309.

137. Щиголь О. В. Забезпечення прав потерпілого на збирання та подання доказів під час досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 289–295.

138. Сидоренко Д. В. Забезпечення прав потерпілого та інших учасників кримінального провадження під час проведення судової експертизи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 597–604.

139. Буртовий М. О. Проблема відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому в кримінальному провадженні за рахунок державного бюджету України. *Шляхи реформування кримінальної поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід: матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 лют. 2022 р.)*. Київ, 2022. С. 210–213.

140. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 № 3782-XII.

141. Буртовий М. О. Правові гарантії реалізації процесуальних прав

потерпілого на стадії досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2021. С. 10–13.

142. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI.

143. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data by competent authorities for the purposes of the prevention, investigation, detection or prosecution of criminal offences. Official Journal of the European Union. 2016. L 119/89.

144. Гловюк І. В. Процесуальні можливості захисту персональних даних вразливих потерпілих. *ЮрФем*: аналітичний матеріал. 2023.

145. Конфіденційність – базовий принцип роботи з постраждалими (підсумки обговорення). *ЮрФем*. 2023.

146. Про правовий і соціальний захист осіб, постраждалих від сексуального насильства, пов'язаного із збройною агресією Російської Федерації проти України, та надання їм невідкладних проміжних репарацій: Закон України від 20.11.2024 № 4067-IX.

147. Murad Code: The Global Code of Conduct for Gathering and Using Information about Systematic and Conflict-Related Sexual Violence. 2022.

148. Гловюк І. В. Механізми захисту конфіденційності/забезпечення безпеки потерпілих: перспективи вдосконалення законодавства та практики. *ЮрФем*: аналітичний матеріал. 2026.

149. Шингарьов Д. О. Забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи під час допиту у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. С. 17–19.

150. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: рішення Вищої ради правосуддя від 19.12.2024 № 1845/0/15-24.

151. S. and Marper v. the United Kingdom, applications nos. 30562/04 and 30566/04, judgment of 4 December 2008.

152. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: забезпечення конфіденційності потерпілих у повідомленнях про підозру. Аналітичний

матеріал. 2025.

153. Мосейко С. В. Відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, у вимірі завдань кримінального провадження. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Випуск № 5, 2025, частина 3. С. 209-215.

154. Татарин І. І. Відшкодування шкоди потерпілому, заподіяної кримінальним правопорушенням: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2017.

155. Слободянюк П. Л. Забезпечення судом у кримінальному процесі права потерпілого на відшкодування шкоди, завданої правопорушенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (107). С. 51-59.

156. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV.

157. Буртовий М. О. Реалізація права потерпілого на відшкодування (компенсацію) шкоди у кримінальному провадженні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 6, т. 2.

158. Федченко В., Кагдіна І. Відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1. С. 211-225

159. Костюченко О., Стеценко Д. Відшкодування потерпілим шкоди, завданої в результаті воєнних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2025. Вип. 90, ч. 4. С. 267–272. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/39-3.pdf>.

160. Пашковський М. І., Матюшкова Т. П., Пчеліна О. В. та ін. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти. Харків: ХНУВС, 2023.

161. Як потерпілі від воєнних злочинів бачать справедливість: аналітичний звіт. 2026. URL: https://mipl.org.ua/wp-content/uploads/2026/02/yak-poterpili-bachat-spravedlyvist_ua.pdf

162. Капліна О. В., Гетьман Г. М. Проблеми реалізації норм кримінального процесуального законодавства щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. *Юридичний науковий електронний журнал*.

2022. № 6. С. 416-422.

163. Коваль Д. О., Юрчишин Н. Г. Правові аспекти захисту прав постраждалих від зґвалтування як воєнного злочину. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 457-463.

164. Шрамко С. С. Правові механізми відшкодування шкоди жертвам воєнного конфлікту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 84, ч. 4. С. 299–304.

165. Ухвала Верховного Суду від 27.10.2021 у справі № 757/59343/19-ц.

166. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20.07.2022 у справі № 757/59343/19-ц, Єдиний державний реєстр судових рішень, № 105637710.

167. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного...: Закон України від 23.02.2023 № 2923-IX.

168. Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей: Закон України від 26.01.2022 № 2010-IX.

169. Резолюція CM/Res(2023)3 Комітету Міністрів Ради Європи про встановлення Розширеної часткової угоди про Реєстр збитків, завданих агресією Російської Федерації проти України, від 12.05.2023.

170. Мудра І. Р. Інституційні та правові механізми відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2025. 241 с.

171. Звіт за результатами впровадження 3-ї фази проєкту «Моніторинг судових проваджень та аналіз судових рішень у справах про воєнні злочини (за ст. 438 КК України)». Вересень 2025 року.

172. Стеценко Д. Цифрові джерела інформації у підтвердженні показань потерпілих від воєнних злочинів: процесуальна форма та критерії оцінки. *Південноукраїнський правничий часопис*. ОДУВС. 2026. № 2. С. 68-72. URL: <https://sulj.oduvs.od.ua/archive/2026/2/15.pdf>

173. Гуртієва Л. М., Лукашкіна Т. В. Теорія доказів у кримінальному

провадженні: навч.-метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2024. 192 с.

174. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 63-79.

175. Басиста І. В., Гаврилюк Л. В., Гутник А. В., Хитра А. Я. Використання цифрових даних з відкритих джерел під час розслідування кримінальних правопорушень: окремі аспекти. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права*. 2024. Вип. 17 (29). С. 227-243.

176. Радейко Р. І. Інструментарій OSINT у юридичній методології: теоретичні основи та практичне застосування. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2024. Вип. 43. С. 85-89.

177. OSINT Open Source Intelligence. Теорія та методологія : монографія / Користін О., Демедюк С., Барановський О., Ланде Д. та ін., за заг. ред. Користіна О.Є., Демедюка С.В. Київ: 7БЦ, 2025. 304 с.

178. Лісніченко Д. В. Використання даних з медіа та відкритих джерел (OSINT) у процесі доказування у кримінальних провадженнях. *Право та державне управління*. 2025. № 1. С. 234-239.

179. Метелев О. П. Цифрові докази у кримінальному процесі: видова характеристика. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1–2. С. 42-53

180. Скрипник А. В. Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні: монографія. Харків: Право, 2022. 408 с.

181. Гловюк І. В. Оцінка результатів OSINT у судовій практиці: окремі питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 91, ч. 4. С. 251-259.

182. Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2018. 509 с.

183. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: монографія. Харків: Право, 2017. 256 с.

184. Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 204 с

185. Ратнова А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні: дис. ... доктора філософії.

Львів, 2021.

186. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations: A Practical Guide on the Effective Use of Digital Open Source Information in Investigating Violations of International Criminal, Human Rights and Humanitarian Law. New York; Geneva: United Nations, 2022.

187. Василичук В., Поптанич Ю. Використання цифрових доказів, отриманих під час оперативно-розшукової діяльності. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 4 (70). С. 24-37.

188. Косохатко Б. С. Проблеми використання інформації з відкритих джерел під час розслідування злочинів в рамках міжнародного збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 88, ч. 3. С. 277-284.

189. Коновалова Д. О. Особливості використання розвідки на основі відкритих джерел (OSINT) у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 459-462.

190. Core International Crimes Evidence Database (CICED) // Eurojust. 2023. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/core-international-crimes-evidence-database>.

191. Старенький О. С. Використання результатів Core International Crimes Evidence Database (CICED) у доказуванні основних міжнародних злочинів: правові засади, проблеми допустимості та перспективи застосування в Україні. *Вісник кримінального судочинства*. 2025. № 3–4. С. 168-193.

192. Стеценко Д. Загальна характеристика бази даних I-DOC, практика та перспективи її застосування в кримінальному процесі. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 2024. С. 366–367.

193. Ахтирська Н. М., Костюченко О. Ю. Міжнародне співробітництво під час кримінального провадження: навч. посіб. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2023. 335 с.

194. Міжнародне співробітництво у кримінальному провадженні / В. В. Зуєв, І. В. Гловюк, А. В. Підгородинська та ін.; за ред. В. О. Тулякова. Одеса: НУ «ОЮА», 2022.

195. Конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від

20.04.1959.

196. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 08.11.2001.

197. Гловюк І. В. Конвенція про міжнародне співробітництво при розслідуванні та переслідуванні злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та інших міжнародних злочинів: фокус положень та викликів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 571–576.

198. Стеценко Д. Кримінально-процесуальне забезпечення міжвідомчої та міжнародної взаємодії Національної поліції України у документуванні організованих форм воєнної злочинності: потерпіло-орієнтований аспект. *Національна поліція України у формуванні безпекового середовища: наука, практика, інновації: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 22 травня 2026*. С.??-??.

199. Соловйова О. Є. Міжнародна співпраця у розслідуванні воєнних злочинів: механізми та перспективи впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 4. С. 386-388.

200. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики / А. Козьменко, В. Лебідь, Є. Крапивін та ін. Київ: УГСПЛ, 2023.

201. Концепція реалізації Механізму підтримки потерпілих і свідків воєнних та інших міжнародних злочинів: затв. наказом Генерального прокурора від 11.04.2023 № 103.

202. Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні: довідники. Травень 2023.

203. Joint investigation team into alleged core international crimes committed in Ukraine // Eurojust. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/joint-investigation-team-alleged-crimes-committed-ukraine>.

204. Joint investigation team continues work with added focus on illegal transfer of Ukrainian children // Eurojust. URL: <https://www.eurojust.europa.eu/news/joint-investigation-team-continues-work-added-focus-illegal-transfer-ukrainian-children>.

205. Омельчук Л. В., Гулієва З. Н. Реалізація права на правову допомогу в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів в Україні. *Ірпінський*

юридичний часопис. 2024. Вип. 4 (17). С. 234–244.

206. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 21.08.2024 № 3909-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3909-20> .

207. International Criminal Court welcomes Ukraine as a new State Party // International Criminal Court. 17.07.2025. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/international-criminal-court-welcomes-ukraine-new-state-party>.

208. Ukraine // International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/situations/ukraine>.

209. Міжнародна підтримка розслідувань воєнних злочинів // Юридична газета online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/mizhnarodna-pidtrimka-rozsliduvan-voennih-zlochiv.html>.

210. Міжнародна співпраця у кримінальних провадженнях: як війна змінила підхід України // LCF Law Group. 15.09.2025. URL: <https://lcf.ua/thought-leadership/white-collar-crime/mizhnarodna-spivpratsya-u-kriminalnih-provadjennyah-yak-vijna-zminila-pidhid-ukrayini/>.

211. Смирнов М. І. Порядок співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2024. Вип. 4. С. 116–121.

212. Гуртова К. М., Татарінов О. С. Співпраця України з Міжнародним кримінальним судом: розвиток і перспективи. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Вінниця, 2025. С. 458–461.

213. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом: Закон України від 03.05.2022 № 2236-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2236-20>

214. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України у зв'язку з ратифікацією Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього: Закон України від 09.10.2024 № 4012-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4012-20>

215. Піменова А. Ю. Забезпечення прав потерпілих в міжнародному кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 88, ч. 4. С. 128–134.

216. Як постраждалі в Україні можуть бути почуті перед Міжнародним кримінальним судом (МКС): посібник для потерпілих і постраждалих громад для розуміння процедур МКС та їхніх прав перед судом. 2024. С. 4–12.

217. Ukraine // International Criminal Court. Victims. 17.03.2025. URL: <https://www.icc-cpi.int/victims/ukraine>.

218. How can victims in Ukraine be heard before the International Criminal Court (ICC): A guide for victims and affected communities. REDRESS. 2024. P. 11–21.

219. Victims // International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/about/victims>.

220. Мандат Міжнародного кримінального суду на присудження репарацій потерпілим від міжнародних злочинів // ЮрФем: аналітичний центр. 08.10.2025. URL: <https://jurfem.com.ua/mandat-mks-reparatsii/>.

221. Trust Fund for Victims // International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/tfv> (date of access: 31.03.2026).

222. Assistance Mandate // The Trust Fund for Victims. URL: <https://www.trustfundforvictims.org/en/about/two-mandates-tfv/assistance>.

223. Дослідження стану та можливостей для надання репарацій постраждалим від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в Україні / Амаль Нассар, Катерина Бусол, Алекса Сидор-Чорторийська. Травень 2022. С. 64–71.

224. Report of the Bureau on the Trust Fund for Victims. ICC-ASP/24/19. 26.11.2025. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/default/files/asp_docs/ICC-ASP-24-19-ENG.pdf.

225. Report to the Assembly of States Parties on the projects and the activities of the Board of Directors of the Trust Fund for Victims for the period 1 July 2024 to 30 June 2025. ICC-ASP/24/14. 28.08.2025. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/default/files/asp_docs/ICC-ASP-24-14-ENG.pdf.

226. Експертний звіт про засоби правового захисту та механізми

відшкодування збитків особам, які постраждали від війни в Україні. Рада Європи. Листопад 2023. С. 58–75.

227. Моффетт Л. Варіанти відшкодування збитків, завданих під час війни в Україні. Листопад 2022 року. С. 3–18.

228. Стеценко Д. Взаємодія національного кримінального провадження з міжнародним компенсаційним механізмом щодо шкоди, завданої воєнними злочинами: проблеми доказової сумісності та процесуального супроводу потерпілих. *Юридичний бюлетень*. 2026. № 40. С. 211-216. URL: <https://lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2026/40/26.pdf>

229. Огляд національних та міжнародних механізмів захисту права власності, порушеного через агресію Російської федерації / Andrii Koshman. July 2022. 29 p.

230. Steshenko O. Огляд міжнародних механізмів захисту прав, порушених у зв'язку з війною проти України. *Higher School of Advocacy Blog*. 22.04.2024. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/ogliad-miznarodnix-mexanizmv-zaxistu-prav-porushenix-u-zv'iazku-z-viinoiu-proti-ukrayini> .

231. Host State Agreement between the Kingdom of the Netherlands and the Council of Europe regarding the Seat of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine, 14 July 2023.

232. Rules of Procedure of the Board of the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine, Board/RD4U(2023)03, 11 December 2023.

233. Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. Annual Activity Report (2024). The Hague, 2024. 21 p.

234. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні у 2024 році. Київ, 2025. С. 145–188.

235. Quarterly Report by the Board of the Register of Damage for Ukraine to the Conference of Participants. RD4U-Board(2025)17-EN. The Hague, 11.12.2025. P. 2–4.

236. Міністерство юстиції України. Відшкодування збитків за російську агресію: все про міжнародний компенсаційний механізм та Реєстр збитків.

Травень 2025 року. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/vidshkoduvannya-zbitkiv-za-rosiysku-agresiyu-vse-pro-mijnarodniy-kompensatsiyniy-mehanizm-ta-reestr-zbitkiv> .

237. Щербатюк Т. Фіксація завданої шкоди та отримання компенсації суб'єктами підприємницької діяльності за шкоду, завдану Російською Федерацією. Черкаси, 2023. 17 с.

238. Кравчук Д. Відшкодування моральної шкоди, завданої війною (обґрунтування та доказова база) // Вища школа адвокатури НААУ. 19.05.2024. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/kravchuk-daryna/articles/vidskoduvannia-moralnoyi-skodi-zavdanoyi-viinoiu-obgruntuvannia-ta-dokazova-baza>

239. Верховний Суд. Механізми відшкодування шкоди, завданої країною-агресором, обговорили судді Верховного Суду на тематичному круглому столі. 26.02.2026. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1979294>

240. Council of Europe. Ukraine: Individual entrepreneurs can now claim damages for Russia's aggression. 26.03.2026. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/ukraine-individual-entrepreneurs-can-now-claim-damages-for-russia-s-aggression>

ДОДАТКИ

Додаток 1

Зведені дані анкетування

Під час анкетування опитано 125 респондентів в Вінницькій та Одеській областях, а саме: адвокатів - 32, прокурорів – 41, слідчих - 52.

1. Віковий склад респондентів

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
20–29 років	25 %	10 %	35 %
30–39 років	45 %	55 %	45 %
40–49 років	20 %	25 %	15 %
50 років і більше	10 %	10 %	5 %

2. Стаж роботи у сфері кримінальної юстиції

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
до 5 років	35 %	10 %	25 %
5–10 років	20 %	40 %	50 %
понад 10 років	45 %	50 %	25 %

3. Досвід участі у розслідуванні воєнних злочинів

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так	45 %	70 %	60 %
Ні	30 %	20 %	30 %
Важко відповісти	25 %	10 %	10 %

4. Чи доводилося працювати з дітьми-потерпілими?

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так	35 %	60 %	40 %
Ні	50 %	25 %	45 %
Важко відповісти	15 %	15 %	15 %

5. Наявність труднощів під час встановлення особи потерпілого

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так	50 %	60 %	70 %
Ні	30 %	25 %	20 %
Важко відповісти	20 %	15 %	10 %

6. Потреба у скороченні строків офіційного визнання потерпілого

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так	70 %	65 %	75 %
Ні	20 %	25 %	15 %
Важко відповісти	10 %	10 %	10 %

7. Чи підтримуєте створення електронного реєстру потерпілих?

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так	80 %	75 %	85 %
Ні	10 %	15 %	10 %
Важко відповісти	10 %	10 %	5 %

8. Оцінка рівня інформування потерпілих

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Високий	10 %	20 %	15 %
Задовільний	30 %	40 %	35 %
Низький	40 %	30 %	40 %
Відсутній	20 %	10 %	10 %

9. Забезпечення перекладу для потерпілих, які не володіють українською

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так, завжди	30 %	20 %	25 %
Так, але не регулярно	40 %	45 %	40 %
Ні	20 %	25 %	25 %
Не застосовується	10 %	10 %	10 %

10. Активність участі потерпілих у досудовому розслідуванні

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Дуже активна	15 %	30 %	25 %
Помірковано активна	50 %	50 %	50 %
Пасивна	35 %	20 %	25 %

11. Чи потрібно спростити подачу заяв і клопотань потерпілих?

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так	60 %	55 %	65 %
Лише для певних категорій	25 %	30 %	25 %
Ні	15 %	15 %	10 %

12. Чи має потерпілий брати участь у розгляді запобіжних заходів?

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так, обов'язково	65 %	50 %	55 %
Так, у окремих випадках	25 %	35 %	35 %
Ні	10 %	15 %	10 %

13. Які заходи безпеки є найбільш ефективними?

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Псевдонім, закритий режим	40 %	35 %	30 %
Зміна місця проживання/притулок	20 %	25 %	30 %
Участь у програмі захисту свідків	15 %	20 %	20 %
Фізична охорона	20 %	15 %	15 %
Інше	5 %	5 %	5 %

14. Чи достатньо існуюча система захисту враховує специфіку воєнних злочинів?

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так	20 %	25 %	20 %
Частково, потребує модернізації	30 %	50 %	45 %
Ні	50 %	25 %	35 %

15. Використання спеціальних методів зменшення повторної травматизації

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так, постійно	20 %	25 %	30 %
Так, але не завжди	40 %	35 %	40 %
Ні, через відсутність ресурсів	30 %	25 %	20 %
Ні, вважаю недоцільним	10 %	15 %	10 %

16. Рівень безоплатної правової допомоги потерпілим

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Достатній	30 %	35 %	25 %
Частково	40 %	35 %	45 %
Відсутній	20 %	20 %	20 %
Важко сказати	10 %	10 %	10 %

17. Важливість створення національного механізму компенсації та репарацій

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Дуже важливо	70 %	65 %	75 %
Важливо, але довгостроково	20 %	25 %	15 %
Не важливо	5 %	5 %	5 %
Важко сказати	5 %	5 %	5 %

18. Основні труднощі при відшкодуванні шкоди та репараціях

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Недостатній рівень доказів	35 %	40 %	45 %
Забюрократизовані процедури	25 %	30 %	25 %
Відсутність інформації	20 %	15 %	15 %
Низька кваліфікація персоналу	10 %	10 %	10 %
Інше	10 %	5 %	5 %

19. Співпраця з міжнародними органами при розслідуванні воєнних злочинів

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Так, регулярно	40 %	50 %	45 %
Так, інколи	30 %	25 %	30 %
Ні, але є потреба	20 %	15 %	15 %
Ні, це не актуально	10 %	10 %	10 %

20. Основні пропозиції щодо покращення системи

Відповідь	Адвокати	Прокурори	Слідчі
Створити центральний реєстр потерпілих	30 %	25 %	30 %
Покращити інформування та комунікацію	20 %	25 %	20 %
Підвищити	15 %	20 %	20 %

кваліфікацію та забезпечити кадрами			
Спрощення процедур та доступу	15 %	15 %	15 %
Посилити заходи безпеки та конфіденційності	15 %	10 %	10 %
Інші пропозиції	5 %	5 %	5 %

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Стеценко Д., Костюченко О. Відшкодування потерпілим шкоди, завданої в результаті воєнних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, Серія ПРАВО. Випуск 90: ч. 4. 2025. С. 267-272. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/39-3.pdf>
2. Стеценко Д., Костюченко О. Участь громадських організацій у захисті прав потерпілих від воєнних злочинів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Випуск № 05, 2025, частина 3. С.181-186 URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/29-2.pdf>
3. Стеценко Д. Цифрові джерела інформації у підтвердженні показань потерпілих від воєнних злочинів: процесуальна форма та критерії оцінки. *Південноукраїнський правничий часопис*. ОДУВС. 2026. № 2. С. 68-72.
4. Стеценко Д. Взаємодія національного кримінального провадження з міжнародним компенсаційним механізмом щодо шкоди, завданої воєнними злочинами: проблеми доказової сумісності та процесуального супроводу потерпілих. *Юридичний бюлетень*. 2026. № 40. С. 211-216.
5. Стеценко Д. Деякі питання процесуального статусу потерпілого в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Наше право*. №1, 2026. С.75-79. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2026-1/NP_2026_1_075.pdf

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Стеценко Д., Костюченко О. Проблематика зміни підслідності у кримінальних провадженнях, пов'язаних із зникненням осіб безвісти в умовах воєнного стану. *Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє* : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 1 травня 2025 р. / упоряд. М.О. Денисюк. Київ, 2025. С. 368-370.
2. Стеценко Д. Загальна характеристика бази даних I-DOC, практика та перспективи її застосування в кримінальному процесі. *Актуальні виклики розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови* : матеріали міжнар. науково-практ. конф., м. Київ, 2 травня 2024 р. Київ, 2024. С. 366-367.
3. Стеценко Д. Цифрові джерела інформації як засіб мінімізації вторинної віктимізації потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні. *Кримінальний аналіз і кібербезпека: об'єднання зусиль для нових викликів*: матеріали Науково-практ. конф., м. Одеса, 22 травня 2026 року. Одеса, 2026. С. 216-221
4. Стеценко Д. Кримінально-процесуальне забезпечення міжвідомчої та міжнародної взаємодії національної поліції України у документуванні організованих форм воєнної злочинності: потерпіло-орієнтований аспект. *Національна поліція України у формуванні безпекового середовища: наука, практика, інновації*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 травня 2026 р.

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

Додаток

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Одеського державного
університету внутрішніх справ
полковник поліції

Максим КОРНІЄНКО

27 07 2026 р.

АКТ

впровадження в наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження Стеценка Дмитра Ігоровича на тему «Забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні»

27 07 2026

м. Одеса

Комісія у складі:

- 1) начальника відділу організації наукової діяльності ОДУВС, кандидата юридичних наук, доцента Домброван Наталії;
- 2) ученого секретаря секретаріату Вченої ради ОДУВС, кандидата педагогічних наук, доцента Ісаєнка Максима;
- 3) начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури ОДУВС, кандидата юридичних наук Теслюк Ірини,

склала цей акт про те, що комісією вивчені наукові положення, пропозиції і рекомендації Стеценка Дмитра Ігоровича щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему «Забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні» підготовленого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право у науково-дослідну діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ МВС України при виконанні НДР за темою «Пріоритетні напрями реформування правоохоронних органів в умовах розвитку демократичних процесів у державі» (реєстраційний номер 0123U103538) та за темою кафедри кримінально-правових дисциплін «Забезпечення кримінально-правової діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в інтересах кримінального судочинства» (державний реєстраційний номер № 0124U004215).

Ці результати висвітлено у таких наукових працях автора:

1. Стеценко Д., Костюченко О. Відшкодування потерпілим шкоди, завданої в результаті воєнних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. Випуск 90: ч. 4. 2025. С. 267-272. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/39-3.pdf>
2. Стеценко Д., Костюченко О. Участь громадських організацій у захисті прав потерпілих від воєнних злочинів. Електронне наукове видання

«Аналітично-порівняльне правознавство», Випуск № 05, частина 3. 2025. С. 181-186 URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/29-2.pdf>

3. Стеценко Д. Цифрові джерела інформації у підтвердженні показань потерпілих від воєнних злочинів: процесуальна форма та критерії оцінки. *Південноукраїнський правничий часопис*. ОДУВС. 2026. № 2. С. 68-72.

4. Стеценко Д. Взаємодія національного кримінального провадження з міжнародним компенсаційним механізмом щодо шкоди, завданої воєнними злочинами: проблеми доказової сумісності та процесуального супроводу потерпілих. *Юридичний бюлетень*. № 40. 2026. С. 211-216.

5. Стеценко Д. Деякі питання процесуального статусу потерпілого в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Наше право*. № 1. 2026. С. 75-79. URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2026-1/NP_2026_1_075.pdf

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що подані матеріали мають належний теоретичний та методологічний рівень, містять положення, науково обґрунтовані висновки та рекомендації, спрямовані на вдосконалення кримінально-процесуального права щодо регулювання питань забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів.

Результати дисертаційного дослідження Стеценка Дмитра Ігоровича на тему «Забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні» впроваджено у наукову діяльність Одеського державного університету внутрішніх справ, зокрема при виконанні НДР «Пріоритетні напрями реформування правоохоронних органів в умовах розвитку демократичних процесів у державі» (реєстраційний номер 0123U103538) та «Забезпечення кримінально-правової діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в інтересах кримінального судочинства» (державний реєстраційний номер № 0124U004215).

Члени комісії:

Начальник відділу організації
наукової діяльності ОДУВС
кандидат юридичних наук, доцент
підполковник поліції

Наталія ДОМБРОВАН

Учений секретар секретаріату
Вченої ради ОДУВС
кандидат педагогічних наук, доцент

Максим ІСАЄНКО

Начальник відділу аспірантури
(ад'юнктури) і докторантури ОДУВС
кандидат юридичних наук

Ірини ТЕСЛЮК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Одеського державного
університету внутрішніх справ

Вадим ПІДГОРОДИНСЬКИЙ

27 07 2026 р.

АКТ

**впровадження в освітній процес Одеського державного університету
внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження Стеценка
Дмитра Ігоровича на тему «Забезпечення реалізації прав та законних
інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному
провадженні»**

12 07 2026 р.

м. Одеса

Комісія у складі:

- 1) начальника відділу забезпечення якості освіти кандидата історичних наук, доцента Камінської Олени;
- 2) директора інституту права та безпеки ОДУВС, кандидата юридичних наук, доцента Дришлюка Володимира;
- 3) завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін інституту права та безпеки ОДУВС, доктор юридичних наук, професора Андрій Бабенко

склала цей акт про те, що нею були проаналізовані основні наукові положення, висновки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження Стеценка Дмитра Ігоровича на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 - Право на тему «Забезпечення реалізації прав та законних інтересів потерпілих від воєнних злочинів у кримінальному провадженні» з метою їх впровадження в освітній процес Одеського державного університету внутрішніх справ. Ці результати висвітлено у таких наукових працях автора:

1. Стеценко Д., Костюченко О. Відшкодування потерпілим шкоди, завданої в результаті воєнних злочинів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. Випуск 90: ч. 4. 2025. С. 267-272. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/09/39-3.pdf>
2. Стеценко Д., Костюченко О. Участь громадських організацій у захисті прав потерпілих від воєнних злочинів. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. Випуск № 05, 2025, частина 3. С. 181-186 URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/10/29-2.pdf>
3. Стеценко Д. Цифрові джерела інформації у підтвердженні показань потерпілих від воєнних злочинів: процесуальна форма та критерії

оцінки. *Південноукраїнський правничий часопис*. ОДУВС. № 2. 2026. С. 68-72.

4. Стеценко Д. Взаємодія національного кримінального провадження з міжнародним компенсаційним механізмом щодо шкоди, завданої воєнними злочинами: проблеми доказової сумісності та процесуального супроводу потерпілих. *Юридичний бюлетень*. № 40. 2026. С. 211-216.

5. Стеценко Д. Деякі питання процесуального статусу потерпілого в кримінальних провадженнях щодо воєнних злочинів. *Наше право*. №1, 2026. С.75-79.

URL: https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/NP-2026-1/NP_2026_1_075.pdf

Комісія дійшла висновку, що результати дисертаційного дослідження, викладені у зазначених наукових працях Стеценка Дмитра Ігоровича мають теоретичне, методологічне та практичне значення, відповідають сучасним напрямкам розвитку юридичної науки і можуть бути ефективно використані в освітньому процесі. Основні наукові положення, висновки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження впроваджено в освітній процес Одеського державного університету внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Досудове розслідування» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю «Право» та «Правоохоронна діяльність», розроблення освітніх програм, навчально-методичного забезпечення, а також у науково-дослідній роботі здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Начальник відділу
забезпечення якості освіти
кандидат історичних наук, доцент

Олена КАМІНСЬКА

Директор інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент

Володимир ДРИШЛЮК

Завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
інституту права та безпеки
Одеського державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

Андрій БАБЕНКО